

Monograph

**PROSPECTIVE GLOBAL
SCIENTIFIC TRENDS**

Book 11. Part 2
'2022

Siaska I., Hulivata I.O., Marchuk N.A., Voropayeva T.S., Luchkevych V. et al.

**PROSPEKTIVE GLOBALE WISSENSCHAFTLICHE
TRENDS**

**ERZIEHUNG, LEIBESERZIEHUNG UND SPORT, PHILOSOPHIE, PHILOLOGIE,
JURISPRUDENZ**

PROSPECTIVE GLOBAL SCIENTIFIC TRENDS

*EDUCATION, PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS, PHILOSOPHY, PHILOLOGY,
JURISPRUDENCE*

Monographic series «European Science»

Book 11. Part 2.

*In internationalen wissenschaftlich-geometrischen Datenbanken enthalten
Included in International scientometric databases*

MONOGRAPHIE
MONOGRAPH

Authors:

Siaska I. (1), Hulivata I.O. (2), Husak L.P. (2), Marchuk N.A. (3),
Marchuk N.A. (4), Biryukov A.A. (5), Voropayeva T.S. (6),
Luchkevych V. (7), Pysmenna O. (8)

Reviewers:

Kutasevych Halyna, candidate of Philological Sciences, Ph.D., Associate Professor,
Department of Foreign Languages for Humanitarian faculties, Chernivtsi Yuriy
Fedkovych National University

Lukyanchenko Marianna, candidate of Philological Sciences, Ph.D., Associate Professor,
Department of Romance Philology and Comparativistics, Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Prospektive globale wissenschaftliche Trends: Erziehung, Leibeserziehung
und Sport, Philosophie, Philologie, Jurisprudenz. Monografische Reihe
«Europäische Wissenschaft». Buch 11. Teil 2. 2022.

Prospective global scientific trends: Education, Physical education
and sports, Philosophy, Philology, Jurisprudence. Monographic series
«European Science». Book 11. Part 2. 2022.

ISBN 978-3-949059-57-5

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02

Published by:

ScientificWorld-NetAkhatAV

Lußstr. 13

76227 Karlsruhe, Germany

e-mail: editor@promonograph.org

site: <https://desymp.promonograph.org>

Copyright © Authors, 2022

Copyright © Drawing up & Design. ScientificWorld-NetAkhatAV, 2022

ÜBER DIE AUTOREN / ABOUT THE AUTHORS

1. *Siaska Inna*, Rivne State University for the Humanities, doctor of pedagogical sciences, docent - *Chapter 1*
2. *Hulivata Inna Oleksandrivna*, Vinnytsia Institute of Trade and Economics State University of Trade and Economics, PhD in pedagogical sciences, docent - *Chapter 2 (co-authored)*
3. *Husak Liudmyla Petrivna*, Vinnytsia Institute of Trade and Economics State University of Trade and Economics, PhD in pedagogical sciences, docent - *Chapter 2 (co-authored)*
4. *Marchuk Natalia Anatoliyivna*, Higher educational institution «Podillia State University», PhD in Physical and Mathematical Sciences, docent - *Chapter 3*
5. *Marchuk Natalia Anatoliyivna*, Higher educational institution «Podillia State University», PhD in Physical and Mathematical Sciences, docent - *Chapter 4*
6. *Biryukov Alexander Arkadievich*, National University "Odessa Law Academy" - *Chapter 5*
7. *Voropayeva Tetiana Sergiivna*, Taras Shevchenko National University of Kyiv, PhD in psychological sciences, docent - *Chapter 6*
8. *Luchkevych Viktoriia*, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, PhD in pedagogical sciences, docent - *Chapter 7*
9. *Pysmenna O.*, Vasyl Stus Donetsk National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, PhD in Law, docent - *Chapter 8*

Inhalt / Content

CHAPTER 1 DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCY OF FUTURE TEACHERS OF NATURAL SCIENCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Introduction	6
1.1. Theoretical bases of construction of pedagogical system of formation of ecological competency of future teachers of natural sciences.....	7
1.2. Designing a conceptual model of the pedagogical system of formation of ecological competency of future teachers of natural sciences.....	9
1.3. Pedagogical conditions and methods of implementing the conceptual model in the educational process of higher education institutions	14
Conclusions	24

CHAPTER 2 UKRAINIAN EXPERIENCE OF THE FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE OF ECONOMISTS

Introduction	25
2.1. Ways of formation of digital competence of specialists in economics.....	25
2.2. The role of mathematical disciplines in the process of forming the digital competence of future economists	30
Conclusions	33

CHAPTER 3 THE VALUE OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL TASKS IN THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF THE APPLICANTS FOR HIGH EDUCATION OF ECONOMIC SPECIALTIES

Introduction	34
3.1. The concept and types of individual tasks	35
3.2. Classification and types of individual educational and research tasks	36
3.3. The stages of implementation and the importance of individual tasks in the organization of independent work of the applicants for high education	38
Conclusions	41

CHAPTER 4 IMPLEMENTATION OF THE INTERDISCIPLINARY LINKS IN THE COURSE OF HIGH MATHEMATICS FOR APPLICANTS OF HIGH EDUCATION

Introduction	43
4.1. The concept, characteristics and types of individual tasks of the interdisciplinary links.....	44
4.2. The features of studying the course of high mathematics by applicants of high education and the importance of the interdisciplinary links	47

4.3. Methods and specifics of realization of the interdisciplinary links by applicants of high education in the study of mathematics	48
Conclusions	49

CHAPTER 5 ATHLETIC GYMNASTICS AS AN EFFECTIVE MEANS OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Introduction	51
5.1. The purpose of training sessions in athletic gymnastics, tasks, thematic plans and control standards	55
5.2. Safety rules during classes in the gym	63
5.3. The structure of training sessions, the features of the content and conduct of classes for boys, girls and students, referred to the rehabilitation group for health reasons.....	65
5.4. The specificity of the development of physical properties by means of athletic gymnastics	71
Conclusions	76

CHAPTER 6 TRANSFORMATIONS OF THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN CITIZENS IN 1991 – 2021

Introduction	78
6.1. What is a National Identity	79
6.2. Research Methodology.....	81
6.3. Theoretical and empirical research of the Transformations of the National Identity of Ukrainian Citizens in 1991 – 2021	83
Conclusions	88

CHAPTER 7 GENDER MARKED VOCABULARY IN FRENCH LANGUAGE ADVERTISING

Introduction	91
7.1. Linguistic studies of gender in the advertising text	92
7.2. Lexical and semantic means of expressing gender stereotypes in French advertising text.....	99
Conclusions	110

CHAPTER 8 RULE OF LAW AND RULE OF LAW AS BASIC PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW

Introduction	113
8.1. The principle of the rule of law in the system of national legislation of Ukraine.....	114
8.2. The principle of the rule of law.....	118
8.3. Theory of legal legality in the conditions of the rule of law and the rule of law.....	129
Conclusions	142
References	143

KAPITEL 1 / CHAPTER 1 ¹**DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCY OF FUTURE TEACHERS OF NATURAL sciences IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS****DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-016****Вступ**

Підхід до процесу формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін, як засвідчили результати аналізу досліджуваної проблеми, має здійснюватися комплексно та системно, оскільки категорія «компетентність» охоплює не лише знаннєво-практичну сфери, а й особистісні якості людини, що визначають її екологічно доцільну поведінку й діяльність у повсякденному житті й під час виконання професійних обов'язків. Відтак для реалізації поставленого завдання нами розроблено педагогічну систему, яка узагальнює і відтворює усі педагогічні закономірності та методологічні підходи щодо формування системних взаємозв'язків між освітнім середовищем, компонентами освітнього процесу і його суб'єктами та відображає сутність, зміст і особливості формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі їхньої професійної підготовки в закладі вищої освіти.

Перед тим, як здійснювати обґрунтування педагогічної системи формування екологічної компетентності майбутніх педагогів природничого профілю, необхідно розкрити сутнісний зміст педагогічної концепції, на яку вона спирається. Трактуювання поняття «педагогічна концепція» у першу чергу визначає зміст і стратегію певної педагогічної діяльності, систему поглядів та підходів до розуміння певного педагогічного феномену, явища чи процесу, педагогічних закономірностей функціонування освітнього процесу, спрямованого на досягнення конкретної мети. Звідси педагогічна концепція дослідження містить такі складові частини: мету концепції, фундаментальні положення та педагогічні закономірності, на які вона спирається, методологічні підходи та систему принципів організації процесу компетентісно орієнтованої екологічної освіти майбутніх учителів природничих дисциплін, спрямованих на досягнення поставлених цілей. В основу концепції дослідження закладено:

- фундаментальні філософсько-культурологічні положення про діалектичне пізнання явищ і процесів взаємозалежності та взаємодії природи й людини, у яких обґрунтовуються ідеї коеволюції розвитку природи й сталого суспільства та необхідність гармонізації взаємовпливів у системі «природа – людина – суспільство»;
- психолого-педагогічні засади оновлення освітнього процесу в закладах

¹*Authors: Siaska Inna*

вищої освіти в умовах Європейської кредитно-трансферної системи, основними завданнями якої є інтенсифікація процесу професійної підготовки шляхом упровадження компетентнісного підходу;

- підвищення якості підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін, що забезпечується послідовними етапами процесу засвоєння знань, умінь і навичок (відчуття, сприйняття, осмислення, розуміння, узагальнення, практичне закріплення, досвід застосування) та полягає в інтеграції знаннєвого, ціннісного та мотиваційно-діяльнісного складника особистості.

Отже, концепція компетентнісно орієнтованої екологічної освіти майбутніх педагогів природничого профілю є стрижневою опорою теоретико-методичного обґрунтування педагогічної системи реалізації екологічно спрямованої професійної підготовки й формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін в освітньому процесі.

У контексті нашого дослідження спрямованість і кінцевий результат екологічно спрямованої професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін полягає в досягненні головної мети екологічної освіти – формуванні екологічної компетентності студентської молоді.

1.1. Теоретичні основи конструювання педагогічної системи формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін

На основі аналізу теоретичних джерел нами було доведено, що проблема формування екологічної компетентності студентів спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини, Фізика, Хімія, Природничі науки) у процесі професійної підготовки вирішується за умови застосування низки методологічних підходів в організації освітнього процесу, а саме синергетичного поєднання компетентнісного підходу із системним, особистісно орієнтованим, діяльнісним, технологічним, контекстним, рефлексивним та коеволюційно-ноосферним [1, с. 71-79]. У контексті виконаного дослідження системний підхід представлено як методологічне обґрунтування засобів і методів сукупного педагогічного впливу на особистість з метою розвитку в неї певних заданих якостей – інтересів, потреб, ставлень, мотивів, ціннісних орієнтацій, відповідальності, що відображають генезу екологічної компетентності майбутнього фахівця. Особистісно орієнтований підхід у вимірі професійної підготовки майбутніх учителів розкрито у зв'язку з необхідністю створення умов для взаємодії всіх учасників освітнього процесу на принципах співпраці, стимулювання до вироблення активної позиції в освітній діяльності й досягнення успіху здобувачів вищої освіти. Технологічний підхід розглянуто в ракурсі застосування в освітньому процесі закладів вищої освіти низки педагогічних технологій, важливих для формування екологічної компетентності

майбутніх учителів природничих дисциплін. Контекстний підхід залучено, зважаючи на можливість наповнення ціннісно-професійним змістом освітнього контенту професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін унаслідок усвідомлення та саморефлексії здобутих знань, умінь і навичок. Рефлексивний підхід у вимірі компетентісно орієнтованої вищої педагогічної освіти репрезентовано у проєкції потреби розвитку почуття відповідальності особистості за вчинені дії, що засноване на саморефлексії й самоаналізі результатів і наслідків власної діяльності, зокрема професійної. Застосування в освітньому процесі порівняно нового у педагогіці коеволюційно-ноосферного підходу визначено переконливою логікою врахування чинників, які детерміновані панівними в суспільстві екологічними цінностями з одного боку, станом соціоприродного середовища, а з іншого – особливостями освітнього середовища закладів вищої освіти.

Упровадження зазначених підходів засноване на загальних педагогічних закономірностях освітнього процесу, що стосуються професійної підготовки майбутніх учителів, та часткових педагогічних закономірностях, яким підпорядковується та забезпечується ефективність формування їхньої екологічної компетентності. Зокрема, до останніх, за нашим обґрунтуванням, належать: 1) соціально-педагогічна зумовленість змісту екологічної освіти й виховання в закладах вищої освіти відповідно до суспільного запиту щодо сталого розвитку суспільства; 2) функціональна залежність змісту від мети й завдань компетентісної екологічної освіти й виховання студентів, обумовлена освітніми стандартами; 3) єдність структурних компонентів освітнього процесу (змісту, форм, технологій та засобів), спрямованого на формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін; 4) міждисциплінарна взаємодія гуманітарної і природничонаукової освіти у формуванні екологічних ціннісних орієнтацій, екологічної свідомості, культури й світогляду студентської молоді; 5) етапність і послідовність взаємозв'язку теоретичної і практичної екологічно спрямованої підготовки майбутніх учителів з поетапним набуттям досвіду їх застосування в професійній діяльності; 6) взаємозв'язок розвитку особистісних якостей студентів (інтересів, потреб, мотивів, переконань, суб'єктного ставлення до природи) з формуванням екологічної компетентності майбутніх педагогів.

До переліку принципів побудови змісту освітнього процесу професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін у закладах вищої освіти з метою формування їхньої екологічної компетентності нами віднесено: фундаментальні педагогічні принципи культуровідповідності й природовідповідності в поєднанні з дидактичними принципами навчання (цілеспрямованості навчання; системності й послідовності; науковості; доступності; наступності; зв'язку навчання з життям і практикою; професійної спрямованості) і виховання (спрямованості на взаємозв'язок навчання,

виховання й розвитку особистості; активності й творчої самостійності; єдності свідомості й поведінки; мотивації; індивідуального й диференційованого підходів). Вони, перебуваючи в логічній єдності з визначеними специфічними принципами реалізації компетентнісного підходу (гуманізації та демократизації освітнього процесу; неперервності професійної педагогічної освіти; варіативності; міждисциплінарності; опори на провідні досягнення науки, техніки й інформаційних технологій та інтеграції науки й практики; соціально-ціннісної спрямованості діяльності вчителя) та екологічної освіти й виховання (єдності змісту і завдань екологічної освіти та виховання; системності й неперервності; трансдисциплінарності екологічного знання; взаємозв'язок локального, регіонального і глобального підходів у освітньому процесі; цілісності та інтегративності; спрямованості на розвиток емоційно-ціннісної і мотиваційно-діяльнісної сфери особистості; екологічної профілізації професійної підготовки вчителя), дадуть змогу сконструювати зміст освітнього процесу, спрямованого на формування екологічної компетентності майбутніх педагогів у галузі природничої освіти [2, с. 259-263].

Таким чином, вибудована концепція нашого дослідження дає теоретико-методологічну основу для визначення й обґрунтування змісту, форм, технологій і засобів організації освітнього процесу та встановлення системних зв'язків і відношень між ними з кінцевою метою формування екологічної компетентності майбутніх педагогів природничого профілю.

Основною ознакою педагогічних систем є їхня цілісність у взаємодії із соціокультурним середовищем. Педагогічна система, складові елементи якої та взаємозв'язки між ними утворюють єдину структуру, функціонує для досягнення конкретної освітньої мети, яка своєю чергою визначає її сутнісні характеристики й склад. Узагальнивши зазначене вище, ми дійшли висновку, що педагогічна система характеризується такими ознаками: цілісністю та єдністю структурних елементів, наявністю психолого-педагогічних зв'язків та взаємовідношень між елементами й середовищем, що визначають інтегровані якості системи, ієрархічною структурою та управлінням нею, спрямованими відповідно до мети освітньої діяльності.

1.2. Проєктування концептуальної моделі педагогічної системи формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін

Широке застосування моделей у педагогічних дослідженнях, на думку Є. О. Лодатко, пояснюється необхідністю формалізувати (схематизувати) досліджуваний педагогічний об'єкт з метою відстеження його якісних ознак, визначальних характеристик, принципів внутрішньої організації, які підлягають

вивченню, оцінюванню й управлінському впливу [3, с. 339-340]. Такий підхід дає змогу виокремити найістотніші компоненти об'єкта дослідження, визначити зв'язки й взаємозалежності між ними, встановити закономірності їх функціонування, тенденції розвитку та прогнозувати наслідки дії різних факторів і нововведень. Отже, враховуючи зазначене вище, педагогічну модель ми розглядаємо як проекцію педагогічної системи, що відтворює її структуру, характерні властивості й сукупність взаємозв'язків між її складовими компонентами, зумовлені поставленою ціллю та завданнями освітньої діяльності.

Стосовно типології моделей, то в педагогічних дослідженнях застосовуються різні критерії щодо їх поділу. Разом з тим у дослідженнях, присвячених проблемам професійної підготовки майбутнього вчителя, як стверджує М. А. Якубовські, домінують ізольовані педагогічні моделі за ступенем охоплення освітньої діяльності [4, с. 12].

На наш погляд, доцільно конструювати концептуальну модель, яка не лише найбільш повно відображає структуру модельованої педагогічної системи, а й враховує методологічні засади і підходи до дослідження об'єкта, особливості його функціонування й напрями вдосконалення в освітньому середовищі, що є суттєвими умовами для досягнення конкретної мети моделювання. Відтак, концептуальну модель ми розглядаємо як систему з характерною внутрішньою структурною цілісністю, зумовленою її цільовим спрямуванням, що забезпечується єдністю інтегративних зв'язків між основними складовими елементами, суб'єктами освітнього процесу та освітнім середовищем, яке разом з тим є елементом іншої педагогічної системи вищого порядку, спрямованої на професійну підготовку вчителів з певними концептуальними засадами її діяльності.

Процес педагогічного моделювання складається з низки етапів: евристичний пошук проєкту моделі, теоретичне обґрунтування змістового наповнення й структурно-функціональних зв'язків моделі, її впровадження й апробація в освітній діяльності, аналіз результатів практичного застосування в освітній діяльності й прогнозування подальшого розвитку. Варто зазначити, що на кожному з етапів конструювання моделі застосовується певний рівень абстрагування відтвореного педагогічного об'єкта чи явища. Отже, основною ціллю проєктування моделі (педагогічної системи) є вдосконалення освітнього процесу та відповідна корекція всіх його складових частин, спрямованих на розроблення механізмів і способів досягнення конкретної освітньої мети.

Таким чином, у процесі побудови концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін нами спроектовано структуру, яка складається з таких взаємозв'язаних компонентних блоків: концептуально-методологічного, теоретико-змістового, організаційно-процесуального, діагностично-оцінювального (рис. 1).

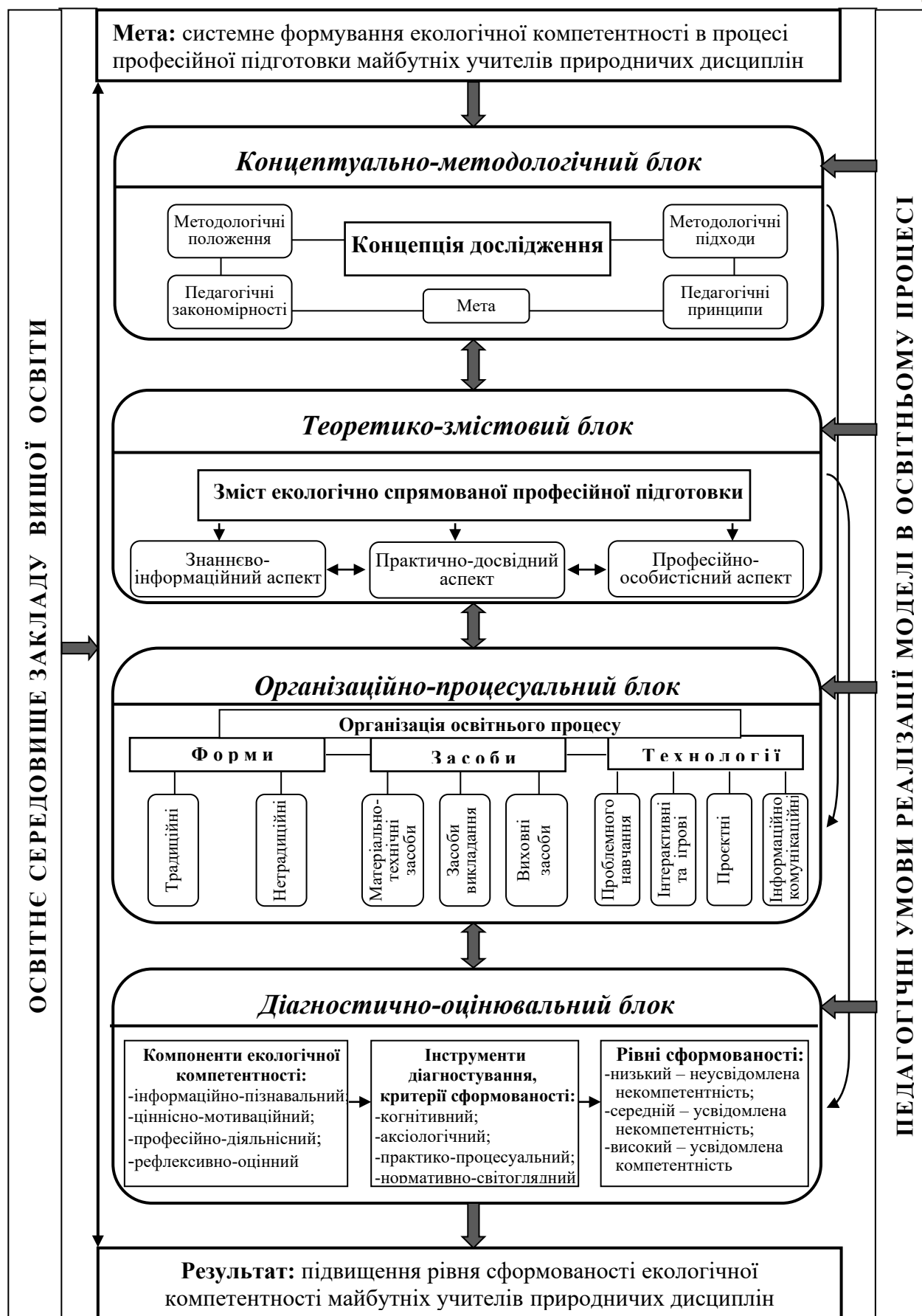

Рис. 1. Концептуальна модель педагогічної системи формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін

Концептуально-методологічний блок відповідає концепції нашого дослідження та містить методологічні засади й підходи до формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін, педагогічні закономірності й систему принципів організації освітнього процесу, спрямованого на досягнення поставленої мети. Оскільки в процесі нашого дослідження обґрунтовано педагогічну доцільність впровадження компетентісно орієнтованої освіти та системи екологічної освіти й виховання, що базується на ідеї коеволюції розвитку природи й сталого суспільства, у практику вищої педагогічної школи, то зміст освітнього процесу професійної підготовки зорієнтований на підвищення екологічної компетентності педагогів.

Відтак, *теоретико-змістовий блок* моделі репрезентує складники змісту освітнього процесу екологічно спрямованої професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін, які здійснюють психолого-педагогічний вплив на формування структурних компонентів екологічної компетентності особистості: інформаційно-пізнавального, ціннісно-мотиваційного, професійно-діяльнісного, рефлексивно-оцінного, що відповідно формуються в умовах освітнього середовища закладу вищої педагогічної освіти.

Звідси зміст освітнього процесу представлений сукупністю взаємопов'язаних аспектів, що перекликаються з структурою екологічної компетентності особистості.

Знаннєво-інформаційний аспект включає оволодіння системою екологічних знань та вміннями аналізу й синтезу інформації екологічного змісту; практично-досвідний – набуття практичних умінь і навичок використання екологічних знань на практиці та набуття досвіду їх застосування в повсякденному житті й професійній діяльності; професійно-особистісний аспект – формування системи ціннісних екологічних орієнтацій, переконань та мотивацій до екологічно доцільної поведінки й діяльності у повсякденному житті в сфері педагогічної праці.

Таким чином, зміст освітнього процесу екологічно спрямованої професійної підготовки майбутніх учителів є інтегрованою системою формування екологічних знань, умінь і навичок, заснованих на базі екологічних цінностей і переконань особистості, які у своїй сукупності мотивують майбутнього педагога до практичного їх утілення в подальшій професійній діяльності на засадах екологічної доцільності.

До складу *організаційно-процесуального блоку* входять компоненти, що безпосередньо відображають взаємопов'язані форми, технології й засоби реалізації змісту освітнього процесу, спрямованого на формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін. Зокрема, форми організації екологічно спрямованої професійної підготовки майбутніх педагогів є гнучкими й різноманітними. Окрім традиційних форм організації навчання: аудиторних і позааудиторних занять та самостійної роботи студентів – поряд з

денною і заочною формами навчання застосовуються нетрадиційні форми (тренінгові заняття, екологічні акції, екскурсії, природоохоронні заходи тощо) та допоміжні (дистанційна форма, подвійне дипломування та академічна мобільність).

Так, особливістю компетентнісної освіти є акцентування практичної підготовки студентів, що передбачає засвоєння знань, умінь і навичок у процесі проведення навчально-дослідницької діяльності під час виконання лабораторних практикумів та проходження навчальних і виробничих практик, виконання науково-дослідної роботи екологічного спрямування.

Практичне втілення вивчення цих дисциплін пропонуємо посилити за рахунок активізації участі майбутніх учителів природничих дисциплін у роботі природоохоронних громадських організацій, екологічних рухів, волонтерській і просвітницькій діяльності із залученням структур студентського самоврядування. Отже, засобами здійснення екологічної освіти й виховання студентської молоді є матеріально-технічні засоби формування екологічних знань, умінь і навичок студентів; засоби викладання – завдяки яким актуалізується екологічний зміст освітнього контенту загального циклу підготовки (виявляють вплив на формування екологічної культури й світогляду студентів) та професійного циклу (навчальні дисципліни екологічного спрямування, які безпосередньо забезпечують формування екологічних знань, умінь і навичок студентів та теоретико-методичних засад реалізації екологічної освіти й виховання в закладах загальної середньої освіти); виховні засоби, які представлені змістом еколого-виховної діяльності структур студентського парламенту.

Реалізацію зазначених змісту, форм і засобів екологічно спрямованої професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін, на наш погляд, доцільно здійснювати із застосуванням інноваційних технологій: проблемного навчання, інтерактивних, ігрових, інформаційно-комунікаційних, проєктних та кейс-технологій.

Своєю чергою *діагностично-оцінювальний блок* представлений діагностичним інструментарієм та методикою його застосування, а також відображає критерії, показники та рівні, за якими проводиться оцінювання стану сформованості екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін. Так, діагностування стану сформованості екологічної компетентності студентів здійснювалась із залученням апробованих нами в процесі дослідження методик за когнітивним, аксіологічним, практико-процесуальним, нормативно-світоглядним критеріями з відповідними показниками діагностики. Визначено та обґрунтовано три рівні сформованості екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін: низький – неусвідомлена (мимовільна) некомпетентність, середній – усвідомлена (довільна) некомпетентність, високий – усвідомлена (довільна)

компетентність.

Окрім зазначених компонентних блоків моделі, до її складу входять ще два важливі структурні елементи, які визначають цільову ефективність концептуальної моделі та є вузловими в її структурі: вхідний – мета її створення і кінцевий – результативність її реалізації в освітньому процесі. Отже, якщо мета концептуальної моделі полягає в системному формуванні екологічної компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін, то відповідним результатом ефективної реалізації моделі є підвищення рівня сформованості означеної компетентності студентів природничих факультетів закладів вищої педагогічної освіти. Таким чином, усі зазначені вище структурні блоки пов'язані між собою та відображають етапність, логічну послідовність та взаємодію в системі екологічно спрямованої професійної підготовки майбутніх педагогів у галузі природничих наук, що реалізується у відповідному освітньому середовищі закладу вищої освіти та з дотриманням визначених педагогічних умов, які забезпечують ефективність і стабільність функціонування моделі.

1.3. Педагогічні умови і методичні прийоми реалізації концептуальної моделі в освітньому процесі закладів вищої освіти

Професійна підготовка висококваліфікованого компетентного педагога передбачає створення можливостей не лише для засвоєння студентами теоретичного матеріалу, що викладається, а й самостійного здобуття знань, оволодіння навчальними уміннями й навичками та набуття досвіду їх застосування на практиці й у подальшій професійній діяльності; формування умінь і навичок застосовувати креативний підхід у виконанні професійних завдань, сприймати й аналізувати альтернативні варіанти їх вирішення, навичок здійснення командної роботи та вміння аргументувати власне бачення ефективних напрямів вирішення проблеми й прогнозувати її наслідки. Зазначена постановка завдань компетентісно орієнтованої екологічної освіти й виховання студентської молоді супроводжується необхідністю глибокого й усебічного аналізу особливостей освітнього середовища, в якому вони можуть реалізуватися, відповідної організації освітнього процесу, за якої студенти будуть мотивовані до активної участі в ньому та матимуть змогу найповніше забезпечити свої навчальні та виховні потреби. Таким чином, як засвідчили результати нашого дослідження, основними методичними прийомами реалізації концептуальної моделі в процесі професійної підготовки педагогів у галузі природничої освіти є:

- підпорядкування імплементації розробленої концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих

дисциплін педагогічним умовам її реалізації в освітньому процесі закладів вищої освіти;

- забезпечення ефективності впливу освітнього середовища через його персоналізацію.

Для того, щоб обґрунтувати педагогічні умови реалізації концептуальної моделі в освітньому процесі, необхідно спочатку розглянути сутність і змістове наповнення цього поняття. З філософського погляду, поняття «умова» визначається як зовнішня об'єктивна реальність, яка виступає детермінантом отримання певного результату цілеспрямованої діяльності, що робить можливим наявність речі, стану, процесу, однак не може трактуватися як якась необхідна причина, що з певною неминучістю породжує щось. Звідси ми можемо припустити, що наявність певних умов потрібна для аналізу ефективності здійснення якогось цілеспрямованого процесу чи діяльності в межах поліфункціональних систем.

Таким чином, поєднавши різні підходи щодо сутності й функцій педагогічних умов, можемо виділити їхні основні ознаки:

- вони однаковою мірою стосуються як об'єктів, так і суб'єктів освітнього процесу;
- за своїм змістом охоплюють взаємовпливи як зовнішніх, так і внутрішніх чинників на суб'єктів освітнього простору закладу вищої освіти;
- є загальною сукупністю можливостей та обставин організації та дидактичного, методичного і матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу;
- дотримання та виконання педагогічних умов завжди детермінує досягнення певної мети чи реалізації педагогічного проєкту, тим самим реалізуючись у навчальній чи виховній діяльності та в управлінні освітнім процесом.

Отже, на нашу думку, педагогічні умови доцільно розглядати як об'єктивні можливості й обставини освітнього процесу в закладі освіти, які забезпечують реалізацію певної низки педагогічних закономірностей, концепцій, педагогічних систем та їх моделей задля досягнення чітко визначених дидактичних, методичних, виховних цілей або ж розв'язання конкретних освітніх завдань.

Оскільки компетентнісно орієнтована екологічна освіта студентів у процесі їх професійної підготовки має чітку особистісну орієнтацію та разом з тим охоплює освітню діяльність у закладі вищої освіти, то педагогічні умови реалізації моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін також, на нашу думку, мають розглядатися на двох рівнях. Дотримання педагогічних умов – це планомірне забезпечення впорядкування освітнього процесу, спрямоване на досягнення поставлених

експериментальних завдань, яке дає змогу перевірити ефективність результатів педагогічного дослідження.

Важливими в контексті нашого дослідження є наукові праці, у яких обґрунтовуються педагогічні умови супроводу процесу професійної підготовки майбутніх учителів природничого профілю. Так, у дисертаційному дослідженні Л. М. Титаренко обґрунтовуються організаційно-педагогічні умови, що здійснюють комплексний і диференційований вплив на формування екологічної компетентності студентів біологів. До таких умов дослідниця відносить: удосконалення навчального змісту дисциплін завдяки його екологізації; забезпечення педагогічного впливу на формування структурних компонентів екологічної компетентності шляхом застосування інтерактивних методів (ділових ігор, екологічних театрів, психомалюнків та ін.); формування в студентів усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем під час виконання практичних завдань у ході проведення навчальних польових практик [5, с. 11].

Ватро зауважити, що в проаналізованих вище дослідженнях педагогічні умови мають суто суб'єктне призначення, здійснюючи безпосередній вплив на формування особистісних якостей студентів, не змінюючи якісні характеристики освітнього процесу в цілому.

У той же час С. В. Совгіра, досліджуючи формування екологічного світогляду студентів педагогічних університетів, наголосила на необхідності групування педагогічних умов за рівнем їхнього впливу на зазначений процес. Так, у запропонованій нею моделі формування екологічного світогляду майбутніх вчителів обґрунтовано три групи соціально-педагогічних умов:

1) група умов, які діють поза межами закладу вищої освіти – це умови навколишнього середовища, зумовлені соціально-економічними потребами суспільства у професійній підготовці учителів із сформованим екологічним світоглядом;

2) група умов, які безпосередньо пов'язані з процесом професійної підготовки майбутніх учителів, дотриманням неперервності освітнього процесу, що виявляється в єдності навчальних і виховних цілей, науково-дослідної та природоохоронної роботи;

3) група умов, які визначаються педагогічною взаємодією в системі «викладач – студент» [6, с. 16-17].

Таким чином, можемо констатувати, що у залежності від функціонального призначення та рівня їхнього впливу в освітньому просторі навчального закладу відповідно до класифікації, запропонованої Н. А. Іпполітовою та Н. П. Стерховою, виділяють такі види педагогічних умов: дидактичні, організаційно-педагогічні й психолого-педагогічні умови [7]. Своєю чергою О. Я. Савченко обґрунтувала такі види умов: загальнопедагогічні умови, функція яких полягає у впливі на якість освітнього процесу, дидактичні умови – вплив здійснюється

через принципи й закономірності організації форм, методів і засобів освітнього процесу та методичні умови, які визначають його зміст [8, с. 90].

Узагальнивши наведені вище класифікації, а також результати аналізу сучасної практики в межах досліджуваної проблеми та досвіду власного наукового пошуку, ми дійшли висновку, що педагогічні умови варто визначати відповідно до рівня їхнього впливу на основні структурні компоненти концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін. Задля успішної її реалізації необхідно забезпечити комплексний вплив педагогічних умов на організацію освітнього процесу закладу вищої освіти, а їх системне дотримання забезпечить ефективність авторської концептуальної моделі. Відтак, нами обґрунтовано систему взаємопов'язаних педагогічних умов, що, за нашим припущенням, мають забезпечити результативність процесу формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін (рис. 2).

Рис. 2. Система педагогічних умов реалізації концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін

Пропонована система педагогічних умов є дворівневою, оскільки враховує зовнішні, затребувані суспільством потреби, що діють поза межами закладу вищої освіти, і внутрішні, які визначаються нормативними вимогами до підготовки висококваліфікованого педагога в галузі природничої освіти, здатного професійно й творчо здійснювати екологічну освіту й виховання,

побудовану на екоцентричній парадигмі, відповідально виконувати педагогічні функції з формування в школярів екологічного світогляду на основі утверджені цілісної природничо-наукової картини світу, розвитку екологічної культури й свідомості та екологічно доцільної поведінки.

Для вирішення накопичених екологічних проблем у сучасному суспільстві виникла нагальна потреба в професіоналах, що дотримуються принципів сталого розвитку в повсякденному житті й у професійній діяльності. Тому перша педагогічна умова – спрямованість змісту професійної підготовки на формування екологічно компетентної особистості пояснюється наявністю соціального замовлення на професійну підготовку вчителів із сформованою екологічною компетентністю. Суспільний запит пов'язаний з педагогічною затребуваністю у фахівцях, які здатні подолати суперечності між наявною й необхідною сформованістю екологічної культури в підростаючого покоління відповідно до реалізації концепції освіти задля сталого розвитку.

Означена умова детермінує решту педагогічних умов, що безпосередньо впливають на конструювання змісту й організацію освітнього процесу та на його суб'єктів. Ці умови взаємопов'язані та представлені такими видами: загальнопедагогічні, дидактичні, організаційно-педагогічні та психолого-педагогічні.

До загальнопедагогічних умов віднесено створення розвивального еколого-орієнтованого освітнього середовища у закладі вищої освіти. Питання формування розвивального освітнього середовища гостро постало з впровадженням компетентісно орієнтованого підходу у процес професійної підготовки. Звертаємо увагу на особистісно орієнтовані можливості, що забезпечує освітній простір закладу вищої освіти для прояву й задоволення індивідуальних навчальних та виховних потреб учасників освітнього процесу. Своєю чергою сутність екологічного аспекту такого розвивального освітнього середовища полягає в забезпеченні системного психологічного впливу на студентську молодь, що мотивує її до здійснення навчально-пізнавальної, виховної, дослідницької, просвітницької екологічної діяльності.

Дидактичною умовою реалізації концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін (хімії, фізики, біології, природничих наук) визначено актуалізацію екологічного складника освітнього контенту професійної підготовки, що базується на інтегративній міждисциплінарній специфіці екологічної освіти. Екологія як наукова дисципліна належить до галузі природничих наук, проте на сучасному етапі предметом її досліджень є не лише природні системи, а й соціальні, що пояснюється глобальним проникненням господарської діяльності людини у біосферні процеси. Підґрунтям виникнення сучасних місцевих, регіональних і навіть глобальних екологічних проблем, за нашим переконанням, насамперед є складні і системні соціально-економічні негаразди, ніж природне довкілля.

Результати аналізу освітнього контенту професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін засвідчили, що вивчення екологічних дисциплін представлено у невеликому обсязі (всього 3 – 4 кредити ECTS) або вони відсутні взагалі. Відтак, виокремлення та зміщення акцентів на вивчення матеріалу екологічного змісту під час викладання дисциплін природничо-наукового і соціогуманітарного циклів забезпечить підсилення теоретико-змістового блоку екологічно спрямованої підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін. Проголошення єдності змісту, мети й завдань екологічної освіти й виховання, як одного з визначальних принципів, зумовлює потребу в посиленні методичного контенту під час викладання цих дисциплін.

Організаційно-педагогічні умови спрямовані на оптимальне визначення змісту, форм, технологій та засобів організації освітнього процесу, що у своїй сукупності забезпечують реалізацію педагогічної умови – єдності формування теоретичних знань і практичних екологічних умінь і навичок студентів. Підкріплення теорії практикою є незаперечною умовою підготовки компетентного фахівця. Відтак, зміст екологічно спрямованої професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін полягає не лише у формуванні певної системи знань, а й закріпленні їх на практичних і лабораторних роботах, уміння застосовувати в довкіллі, у процесі виконання науково-дослідної роботи, під час навчальних і виробничих практик та участі в природоохоронній та волонтерській роботі. Закріплені на практиці екологічні знання й уміння стануть відправною точкою для застосування їх у побуті, екологічно доцільної поведінки в навколишньому середовищі та під час виконання професійних завдань у здійсненні екологічної освіти учнів.

Психолого-педагогічні умови полягають у розвитку партнерської взаємодії учасників освітнього процесу та мотивації їх до екологічно доцільної діяльності. Партнерська позиція у відносинах між викладачем і студентом є запорукою налагодження співпраці й взаємодопомоги в управлінні навчальною діяльністю, створює можливості для майбутнього фахівця обирати свою освітню траєкторію відповідно до власних освітніх потреб.

Роль викладача в контексті формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін передбачає надання педагогічної підтримки в спрямуванні їхніх потреб на оволодіння новими екологічними знаннями, уміннями й навичками, що дадуть змогу компетентно виконувати свої функції в подальшій професійній діяльності. Нами також встановлено, що вибір освітньої траєкторії екологічного спрямування залежить від особистої зацікавленості майбутніх учителів природничих дисциплін, основою якої є сформовані їхні екологічні ціннісні орієнтації. Отже, завдання викладача полягає в тому, щоб власним прикладом – своєю системною педагогічною роботою та активною екологічною позицією – сприяти активізації екологічних пізнавальних інтересів та закріпленню їх у системі цінностей студентів. Тоді

екологічні ціннісні орієнтації виконують функцію внутрішнього спонукання, мотивації до відповідної поведінки й діяльності особистості в навколишньому середовищі.

Педагогічний навчально-методичний супровід викладача, , застосування активних позааудиторних і самостійних форм роботи з використанням новітніх технологій, заснованих на довірі й партнерстві, дають змогу майбутньому вчителю природничих дисциплін зорієнтуватися у виборі своєї освітньої траєкторії та мотивують його до природобезпечної поведінки й діяльності. Очевидно, що реалізація означеної педагогічної умови залежить від ступеня дотримання решти умов, однак провідною серед них, на наш погляд, залишається створення розвивального еколого-орієнтованого освітнього середовища ЗВО, тому вона потребує детального аналізу й обґрунтування.

Проблеми розвивального впливу освітнього середовища на формування системи компетентностей особистості в різних типах закладів освіти досліджували вітчизняні й зарубіжні психологи та педагоги: І. Д. Бех, Л. М. Ващенко, Л. І. Даниленко, А. М. Кух, О. Я. Савченко, В. І. Слободчиков, В. А. Ясвін та інші. Методологічною основою для цих досліджень стали ідеї Л. С. Виготського про вплив соціального середовища на природовідповідний розвиток особистісних якостей людини, що дає змогу глибоко розкрити її здібності й таланти з урахуванням зони найближчого розвитку; а також вчення детермінізму С. Л. Рубінштейна щодо результату складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів на різних рівнях розвитку особистості.

Стосовно розуміння освітнього середовища як наукового феномену, то в психолого-педагогічних дослідженнях простежуються декілька підходів. Перший полягає в трактуванні освітнього середовища як соціально обумовленої системи впливів і умов формування особистості й можливостей для її розвитку (І. Д. Бех, В. А. Ясвін). Сутність другого підходу базується на розумінні освітнього середовища як простору, у межах якого ефективно взаємодіють між собою суб'єкти освітнього процесу. У цьому просторі В. І. Слободчиков виділяє такі компоненти: дидактичний (зміст, форми й методи діяльності), соціальний компонент (відносини, що виникають між суб'єктами освітнього процесу) та просторово-предметний компонент (матеріально-технічні та естетико-прагматичні можливості для організації освітнього процесу та розвитку особистості, що забезпечуються практичним освоєнням освітнього простору та його візуальним сприйняттям) [15, с. 178].

Третій підхід відображає взаємозв'язок об'єктів і суб'єктів освітнього середовища, коли вплив середовища здійснюється за принципом зворотнього зв'язку: у цьому випадку суб'єкт освітнього середовища не тільки зазнає його впливу, а й сам виступає як його творець чи перетворювальна сила. У цьому випадку передбачається взаємовплив, взаємодія середовища з учасниками освітнього процесу, у результаті воно стає не тільки розвивальними чинником,

а й продуктом творчої діяльності особистості.

Таким чином, спираючись на результати аналізу здійснених досліджень, ми дійшли висновку, що освітнє середовище – це сукупність впливів і можливостей закладу вищої освіти, які спрямовують вектор розвитку особистості, що визначається його цільовим призначенням та одночасно виконує функцію предмета й ресурсу діяльності.

Отже, еколого-орієнтоване освітнє середовище формується під впливом соціально-економічних передумов, стану природного середовища в певному регіоні та панівних ціннісних установок й екологічної культури як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Як засвідчили результати нашого дослідження, учасники освітнього процесу: адміністрація ЗВО, викладачі та студенти – здійснюють зворотній вплив на якісні ознаки, властивості та функції освітнього середовища. Відтак, проектування розвивального еколого-орієнтованого освітнього середовища на підставі результатів нашого дослідження передбачає створення можливостей освітнього простору закладу вищої освіти, факультету, кафедри для особистісного професійного розвитку майбутніх учителів природничих дисциплін. Отже, розвивальне еколого-орієнтоване освітнє середовище трактується нами як простір, що забезпечує реалізацію освітніх можливостей студентів у набутті особистісного досвіду здобуття й популяризації екологічних знань, причетності до вирішення місцевих екологічних проблем, участі в природоохоронних заходах, екологічних акціях, проведенні науково-дослідної роботи екологічного спрямування.

З досвіду створення розвивального еколого-орієнтованого освітнього середовища, як необхідної умови формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін, можемо стверджувати, що його освітні можливості забезпечуються діяльністю структур студентського самоврядування та організацією роботи спеціалізованих освітніх центрів при кафедрах і факультетах. Так, на базі психолого-природничого факультету Рівненського державного гуманітарного університету спільними зусиллями керівництва університету, деканату та кафедр факультету організовано такі освітні центри:

- центр «Соціально-психологічного простору»;
- навчально-методичний центр природничої освіти;
- центр екологічної освіти та інформації.

Єдиний простір розвивального еколого-орієнтованого освітнього середовища створюється завдяки узгодженій взаємодії між підрозділами закладу вищої освіти на кафедральному, факультетському й загальноуніверситетському рівнях. Таким чином, ефективність педагогічного впливу освітнього середовища на формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін забезпечується діяльністю самих

учасників освітнього процесу, яка активується завдяки функціонуванню органів студентського самоврядування університету, спеціалізованих факультетських і кафедральних освітніх центрів екологічного спрямування, а також завдяки їхнім сучасним інформаційним і матеріально-технічним забезпеченням та налагодженими зв'язками з академічною спільнотою, освітніми та науковими установами, громадськістю.

Варто відзначити, що діяльність усіх структур розвивального еколого-орієнтованого освітнього середовища перегукується з рештою педагогічних умов реалізації концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін. Отже, ми дійшли висновку, що лише за системного дотримання всіх педагогічних умов, які ми обґрунтували вище, можемо досягти позитивної динаміки змін у рівні сформованості екологічної компетентності студентської молоді.

Окрім дотримання визначених педагогічних умов впровадження концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін, ще одним методичним прийомом її реалізації в процесі професійної підготовки є забезпечення ефективності впливу освітнього середовища через його персоналізацію. Актуальність використання цього прийому зумовлена низькою ефективністю застосування уніфікованого підходу до студентів як учасників освітнього процесу. Під уніфікацією освітнього процесу та його суб'єктів ми розуміємо застосування однотипних способів і засобів навчання й виховання без урахування індивідуальних інтересів, потреб і прагнень до самореалізації особистості.

У психолого-педагогічній літературі часто персоналізацію освітнього середовища ототожнюють з його індивідуалізацією, що, на наш погляд, є не зовсім правильним. Індивідуалізований підхід до організації освітнього середовища у вищій школі передбачає передусім його адаптацію до особистісних інтелектуальних, психологічних та фізичних можливостей особистості. Яскравим його прикладом є створення інклюзивного освітнього середовища для здобувачів з особливими потребами, що створює рівні можливості в здобутті освіти. Однак ці можливості забезпечуються за рахунок дій держави, закладу освіти, викладача. Своєю чергою відмінною ознакою персоналізованого підходу є активна участь самої особистості в освітньому середовищі, оскільки вона таким чином реалізує свої інтереси, можливості й творчий потенціал, що виявляється в самостійному виборі своєї освітньої траєкторії. Відтак, вважаємо, що завдання закладу вищої освіти, викладачів полягають у наданні партнерської допомоги, створенні таких умов освітнього середовища, які спрямовують освітню діяльність студента в певному затребуваному соціумом напрямі, але з урахуванням його індивідуальних психологічних особливостей, можливістю розкриття особистісних здібностей та задоволення інтересів і потреб. Таким чином, за персоналізованого підходу

суб'єкт освітнього процесу одночасно організовує освітнє середовище й реалізує його функції.

На наш погляд, персоналізація освітнього середовища забезпечує реалізацію кількох розвивальних функцій становлення майбутнього фахівця:

- мотивувальний вплив на формування професійних компетентностей на основі саморозвитку особистості та її морально-етичних і ціннісних установок;
- самореалізація студентів в освітньому процесі професійної підготовки не лише на основі здобутих теоретичних і практичних знань і вмінь, а й індивідуальних нахилів і задатків, розумових здібностей, здатності до критичного мислення та прояву певних soft-skills навичок – уміння виявляти міжособистісну комунікацію, здатність працювати в команді, здійснювати креативний підхід у вирішенні поставлених завдань;
- особистісне самовдосконалення студентів у результаті внутрішнього зіставлення відповідності набутих компетентностей якісним характеристикам майбутньої професії, соціокультурним очікуванням у підготовці фахівця, здатного нести особисту відповідальність за результати своєї професійної діяльності.

Відтак, створення розвивального еколого-орієнтованого освітнього середовища закладу вищої освіти його персоналізація здійснюється в процесі забезпечення усвідомленої самоосвіти студентів, що досягалася завдяки стимулюванню вибору індивідуальної освітньої траєкторії екологічного спрямування та актуалізації розвитку екологічної самосвідомості майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі використання інтерактивних освітніх технологій.

Очікуваний результат персоналізації освітнього середовища полягає у створенні засад для розвитку внутрішньої відповідальності особистості за власні екологічно орієнтовані дії і вчинки, що є наслідком формування її екологічної компетентності. Таким чином, персоналізоване еколого-орієнтоване освітнє середовище розглядається як продукт спільної діяльності його суб'єктів (студентів, викладачів, керівництва університету), вияв їхнього творчого інноваційного потенціалу та як чинник потужного розвивального впливу на екологічну самосвідомість майбутніх учителів природничих дисциплін і формування їхньої екологічної компетентності. Відтак персоналізація еколого-орієнтованого освітнього середовища з урахуванням обґрунтованих педагогічних умов забезпечуватиме ефективність реалізації концептуальної моделі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки.

Висновки

Запропонована концептуальна модель презентує педагогічну систему формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін як цілісне відображення освітнього процесу від постановки мети до отримання вихідного результату, утворене взаємодією компонентних блоків: концептуально-методологічного, теоретико-змістового, організаційно-процесуального та діагностично-оцінювального. Структура моделі дає змогу відслідковувати реалізацію концепції компетентнісно орієнтованої екологічної освіти студентів у змістовому наповненні компонентних блоків моделі, відстежувати прямі й зворотні зв'язки між ними, що відображають обумовленість форм організації навчального процесу, технологій і засобів формування екологічної компетентності та діагностики стану сформованості. Упровадження концептуальної моделі в процес професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін потребує врахування особливостей освітнього середовища та педагогічних умов організації освітнього процесу.

KAPITEL 2 / CHAPTER 2 ²

UKRAINIAN EXPERIENCE OF THE FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE OF ECONOMISTS

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-004

Introduction

Digital transformation and technological innovations in the field of use of information and communication technologies, automated production, diversification and improvement of robots cause radical changes in the quality of human capital and create new requirements to the level of knowledge and competencies of digital skills of any economic activity. The need of having digital competence for the future economist is a professional need and challenge in the condition of rapid development of innovative technologies. Moreover, digital skills are necessary for the population as in professional activities - for complex data analysis and development of algorithms, programs, work in automated production systems, providing services, trade, business running, as in the process of forming digital and media literacy necessary to find information [17, p.16]. The development of digital technologies opens for Ukraine a «window of opportunity» for the growth of the national economy, improving the quality of life of citizens. The usage of these opportunities is a serious challenge and an important task of Ukrainian society [7]. In order to realize these opportunities and overcome the challenges of digitalization of the economy, it is important to find the ways of forming the digital competence of future economists in the process of learning, considering European experience.

2.1. Ways of formation of digital competence of specialists in economics

The necessity of using information and communication technologies in the training of economic specialists is defined by a number of regulations: Law of Ukraine «On Higher Education» [1], Law of Ukraine «On Education» [2], Concept of new Ukrainian school [3], Concept of digital competencies [4], Description of the framework of digital competencies of citizens [7], Standards of higher education of Subject Area 051 Economics by educational degree, bachelor [5], master [6] and others.

The research defines modern tendencies of the development of economic education in Ukraine [10], it is studied the theoretical foundations of the formation of competencies of economic professionals in the works of M. Boliubash [8], L. Havrilova [9], T. Priidak [19] and others. Also, the researches [11] justify theoretical bases of formation of mathematical competences of future economists, in work [18] it is offered the system of application of information technologies in professional

²*Authors: Hulivata Inna Oleksandrivna, Husak Liudmyla Petrivna*

training of future economists. The research [14] highlights foreign experience of training future economists. Studies [13], [20], [21] identifies the requirements for professional training of specialists in economic specialties and ways of their implementation in the educational process of higher education. The works of A. Oleshko and A. Usatenko [17] are devoted to the problem of formation and development of digital competence of the personnel of national corporations.

The works of V. Bykov, V. Zabolotnii, I. Hulivata, O. Spivakovskii, O. Spirin and others are devoted to the use of information and communication technologies in the educational process.

Analysis of the essence of the concept of digital competence is clarified in studies of such national (Zaporozhtseva Yu. [12], Oleshko A. [17], Priidak T. [19], etc.) and foreign (Batalla J. [22], Carretero S. [23], Ferrari A. [24] and others) scientists. In particular, the study [19] defines digital competence as an integral characteristic of a modern economic specialist and a necessary condition of ensuring the competitiveness of future economists.

O. Ovcharuk's research is devoted to determining the level of competence in the field of digital technologies on the basis of European standards of digital technology ownership [16].

Considering the current tendencies of digitalization of the economy, there is a necessity to find ways of forming digital competencies of future economists during obtaining higher education.

Possession of digital competence is necessary not only of the competitive specialist in the labor market, but also of any citizen of Ukraine who wants to live comfortably in a digital country through access to public services and reduce the risk of dangers while using the Internet.

The European Community has taken a number of steps towards the digitalization of all spheres of human activity, in particular, developed a framework of digital competence for citizens - DigComp 2.1: Digital Competence Framework for Citizens [23], which outlines the educational standards of digital human competence. It identifies five areas of competence: information and digital literacy, communication and cooperation, digital content creation, security, and problem solving. The digital competence framework includes the following levels: basic user, independent and professional user.

Today, the Digital Competence Framework for Citizens 2.1 is one of the latest modern European strategic documents developed by the European community of countries that create educational standards and educational technologies.

The authors and developers of the Human Digital Competence Framework have found that at the present stage of digitalization there is no clearly established the definition of human ability to use ICT. Therefore, it is proposed to operate with the concept of «digital competence», which is synonymous with «information and digital», «information- and communication» and other definitions that describe a

person's ability to use ICT in life, learning and work, constantly updating it throughout the life [16].

The European Qualifications Framework of Citizens DigComp 2.1 was adapted by Ukrainian experts based on research conducted during the implementation of the international project Erasmus + «Framework structure of digital competencies for Ukrainian teachers and other citizens». On March 3, 2021, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Concept of the Development of Digital Competences until 2025 and approved an action plan of its implementation. It outlines the challenges of developing digital competencies in Ukrainian society, identifies ways to overcome them and the expected results of its implementation, lays the foundation for creating a national strategy and strategic action plan of the development of digital competencies in society [4]. The approach provided by this document allows to increase the competitiveness of specialists in the labor market, to create opportunities for continuous learning.

The Digital Competences Framework of Citizens [7] was created to improve the digital competences of Ukrainians, help in creating state policy and plan educational initiatives aimed at improving digital literacy and the practical use of IT tools and services by specific target groups. This framework also contributes to a common understanding of the definition of key concepts and components of digital competence, its descriptors and skill levels. The framework of digital competencies of citizens can be considered as a standard and guide to digital competencies for citizens of Ukraine, which outline a certain amount of knowledge, skills and practical skills needed by a wide range of citizens for decent competition in Ukrainian and European labor market and comfortable use of modern digital technologies [7, p. 7].

Digital competence is a key competence in the context of the fourth industrial revolution. This term contains a certain critical and responsible use and interaction with digital technologies for education, employment, work, leisure and participation in public life [7, p. 6].

In accordance with the Concept of the new Ukrainian school, information and digital competence involves confident and at the same time critical application of information and communication technologies for creation, searching, processing, exchange of information at work, in public space and private communication; information and media literacy; Internet security skills; understanding the ethics of working with information (copyright, intellectual property, etc.) [3].

In the research of Zaporozhtseva Yu. information competence is considered as an integrative education, which reflects the ability of the individual to identify information needs, search information and effective work with it in all its forms and representations, both in traditional, printed form and in electronic form; ability to work with computer technology and multimedia technologies, skills to apply them in professional activities and everyday life [12].

The Digital Competences Framework of Citizens states that digital competence

is an integral characteristic of a person that dynamically combines knowledge, skills, abilities and attitudes towards the use of digital technologies for communication, personal development, learning, working, participation in public life, according to competences, properly (safe, creative, critical, responsible, ethical) [7, p.52].

Zaporozhtseva Yu. believes that information and digital competence involves the confident and at the same time critical application of information and communication technologies by the individual to create, search, process, exchange information at work, in public space and in private communication; level of information and media literacy; Internet security skills; understanding the ethics of working with information (copyright, intellectual property, etc.) [12].

The content of the Framework [7] includes the following areas:

- basics of computer literacy, information literacy;
- ability to work with data, create digital content;
- communication and interaction in the digital society;
- security in the digital environment;
- solving problems in the digital environment and throughout life learning.

According to I. Nikolina, implementation of the digital strategy of Ukraine's economic development requires the government reflected the regulatory, organizational and functional components of the governance mechanism, according to increase the threats caused by total digital transformation. In addition to the undoubted benefits of digitalization for society, there are a number of threats associated with it. The study [15] substantiates that the introduction of digitalization creates the preconditions for increasing the level of cybercrime.

Levels of possession of the digital competence indicate a certain minimum required set of knowledge, skills and abilities of citizens, which they must have to perform a given set of functions, depending on the holding position or the task. The framework defines the following levels: basic, average, high (Table 1).

Table 1 - Levels of possession of the digital competence [7]

Levels of possession		Complexity of tasks	Autonomy of work	Cognitive domain
Basic	A1	Simple tasks	With the head	Memorization
	A2	Simple tasks	Independently, or with the head if necessary	Memorization
Average	B1	Clearly defined and standard tasks	Independently	Understanding
	B2	Tasks and clearly defined non-standard problems	Independently and according to own needs	Understanding
High	C1	Tasks and problems of different degrees of complexity	Manages the work of other users	Application and evaluation
	C2	Complex tasks with a limited range of possible solutions	Integrated contribution to the professional practice and management of other users	Evaluation and creativity

However, the standards of higher education [5, 6] provide the following requirements for the formation of digital competencies to ensure learning outcomes. The required level of digital competences that meet the requirements of the standard of higher education of Subject Area 051 Economics is defined in table 2.

Table 2 - Conformity of the level of possession of the digital competences (CC) with the standards of higher education of Subject Area 051 Economics [5, 6]

Components of the higher education standard	Educational degree	Required competence or learning outcomes	The level of possession of the Central Committee
Coverage by subject area	bachelor	Tools and equipment: modern information and communication equipment, information systems and software products used in professional activities.	C1
	master		C2
General and special competencies	bachelor	SC4. Ability to explain economic and social processes and phenomena on the basis of theoretical models, analyze and meaningful interpret obtained results. SC7. Ability to use computer technologies and data processing software to solve economic tasks, analyze information and prepare analytical reports. SC9. Ability to predict social and economic processes based on standard theoretical and econometric models. SC10. Ability to use modern sources of economic, social, managerial, accounting information for preparing official documents and analytical reports. SK11. Ability to substantiate economic decisions based on understanding the laws of economic systems and processes and using modern methodological tools.	B2
			B2
			B2
			B2
			C1
	master	ZK7. Skills of using information and communication technologies. ZK8. Ability to search, process and analyze information from various sources. SC4. Ability to use modern information technologies, methods and techniques of research of economic and social processes, adequate to the established needs of research. Additionally for educational and scientific programs **: SK13 **: Ability to acquire new knowledge independently, using modern educational and research technologies in the field of economics.	B2
			B2
			B2
			B2
Normative content of training, formulated in terms of	bachelor	8. Apply appropriate economic and mathematical methods and models to solve economic problems. 19. Use information and communication technologies to solve social and economic problems, prepare and present analytical reports.	B2
			B2

learning outcomes	master	8. Collect, process and analyze statistical data, scientific and analytical materials needed to solve complex economic problems. 9. Make effective decisions under uncertain conditions and requirements that need the application of new approaches, methods and tools of social and economic research. 10. Apply modern information technologies and specialized program software in social and economic research and management of social and economic systems. Additionally for educational and professional programs *: 15. Organize the development and implementation of social and economic projects considering information, methodological, material, financial and personnel support. Additionally for educational and scientific programs **: 16. Plan and perform scientific and / or applied research, make reasonable conclusions based on research results, present results, argue your opinion. 17. Carry out teaching activities in higher education institutions, develop teaching materials. 18. Use modern educational and research technologies in the field of economics.	C1
			C2
			C2
			C2
			C2
			C2

2.2. The role of mathematical disciplines in the process of forming the digital competence of future economists

The formation of the digital economy requires new approaches to the organization of the educational process in economic higher educational institution. The relevance of the implementation of modern digital technologies in higher education institutions is reflected in the works of both national and foreign scientists. Particularly, Shevchenko L. substantiates the necessity of using digital tools in the university educational process, the transition to new digital models of studying, Areshonkov V., Buinytska O. define a number of tasks for public administration bodies, collectives and administrations of universities, the implementation of which will contribute to the processes of digitalization of national university education, M. Aliushyn, L. Kolobashkina, A. Burgieiev considered the possibility of using digital technologies in assessing the level of knowledge, actions and skills. I. Laptieva and O. Pakhmutova, considering the feasibility of integrating digital technologies in the studying process in higher education, believes that this is largely due to the fact that the reduction of classroom hours entails an increase the amount of individual work of students. V. Nabiieva, O. Pozdniakova is convinced that the combination of traditional lectures with online lectures can increase the availability of

material, the convenience of its study, the ability to reach more students. Despite the presence of significant scientific achievements in the field of information technology in education, the concept of «digitization» in the context of teaching mathematical disciplines has not yet received a stable definition – first of all it is related to complexity of the researched phenomenon and the variety of positions of authors, who have studied it.

The new reality of today fully reflects the digitalization of all spheres of modern society, making available any information for professional activities, recreation, education. Digitalization of the economy provides effective two-way interaction of the state, society, business, person with the help of digital technologies in the presence of all participants of the communication appropriate digital competencies [15, p. 191]. It may be said confidently that in modern conditions, in connection with the process of mathematization of science and practice, future professionals in various fields need serious mathematical training, which, in turn, determines the place of mathematical disciplines in the system of education. Related sciences use different amounts of mathematical knowledge and set new challenges to the content, forms and methods of studying this range of disciplines, which contributes the formation of students' modern style of scientific thinking and its application in specific sciences.

Traditional learning simplifies students' ability to internalize mathematical disciplines and is prevented their understanding of the structure and function of the course, by making students passive recipients of the knowledge. In this way it is difficult to achieve the educational goal.

An important role is played the use of modern information and communication technologies in the mathematical training of economic professionals, since without deep knowledge of the disciplines of this range the professional competence in this area is extremely difficult to achieve. Therefore, the question of how to provide the educational process with appropriate information tools and training programs acquires special significance so that the higher education institution, lecturer and lecturer training system meets modern challenges, provides support in the sphere of digital technology, develops and forms the relationship with modern mathematical and digital competencies.

The choice of certain traditional and computer-oriented methodological approaches for a particular classes of mathematical disciplines is also related with the necessity to develop some universal skills that meet the key competencies of future economists, among which firstly can be distinguished: communicative (skills work with educational information presented in various forms); analytical (components of analytical and synthetic activity on cognitive information processing); graphic (ability to work with information presented in graphical form) [26, p. 50].

Let us consider the practice of using digital technologies and effectiveness of the implementation of digitalization in the process of studying mathematical disciplines

on the example of Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE.

Currently, the educational process it is used the system of e- and distance studying Moodle, where most of the theoretical knowledge students independently receive from lecture courses, tasks for individual work of students, consisting of methodical recommendations and involve passing intermediate and final online tests through a mobile device

The key task at this stage of digitalization of the education is to achieve the maximum possible effectiveness of studying mathematical disciplines not only in terms of content, but also in terms of teaching methods.

In the process of digital transformation of higher education, the main thing is not only the availability of computer technology in different versions of its implementation (personal computers, tablets, smartphones, etc.) and high-speed Internet, but also the ability of lecturers and students to use new digital tools, information sources and services in the studying process. It is needed appropriate to time digital educational environment for the implementation of educational and cognitive activities of students and a high level of information competence of both students and lecturers. The difficulty in organizing and implementing the studying process is that some students and lecturers may have different access to digital devices, resources and services both at the institute and at home, the so-called «technological digital gap». However, no less serious can be the «new digital gap» - inequality in the ability of students to use digital technologies in educational and cognitive, pedagogical (educational, scientific, methodological) activities.

One of the means of overcoming the digital barrier is modern educational technologies, which allow to form digital competence - the ability to apply digital technologies in various spheres of life, including in the educational process of higher education. Decreasing the digital barrier is also facilitated by increasing the digital competence of lecturers, wider use of distance studying technologies, mass open online courses, mediatization and gamification of the education [27].

In order to introduce digitalization in the educational process, lecturers of the mathematical cycle are faced with the following tasks: passing full-time training courses to improve digital literacy (possible variation in the form of online studying); effective use of the electronic system in education on the basis of a permanent process of improving their own knowledge and skills; development of the system of open online courses for lecturers along with theoretical lectures in order to increase the temporary period of practical and project activities of the students.

Conclusions

1. Important for modern educational reforms is the task of ensuring standards of higher education in economics based on the requirements of DigiComp 2.1 and the national Qualifications Framework of digital competence of citizens. The development and formation of digital competencies of economic professionals should be carried out in the following areas: information management skills; responsible participation in online communities and interaction with other users on the Internet; communication, considering confidentiality, security and network etiquette; creation of content and knowledge through the use of ICT, which are distributed through the Internet; proper ethical behavior on the Internet; assessment and problem solving; technical operation of safe and appropriate use of ICT in professional and educational activities.

2. As a result of the analysis of features of digital technologies and process of digitalization of educational process on the basis of practical realizations, it is possible to conclude that digital technologies make process of studying mathematical disciplines mobile, differentiated and individual. At the same time, they do not replace the lecturer, but harmoniously complement his/her activities. Classes based on the use of digital technologies are inherent adaptability, controllability, interactivity, a combination of individual and group work, as well as temporary unlimited studying. In addition, digital technologies provide a number of new opportunities for both lecturers and students, including: enjoying the exciting process of communication and cognition; automation of mostly teaching work, which frees up time for searching, communication, self-improvement, individual work with students; providing feedback; correction of individual development of future specialists; improving the efficiency of educational process management. Formation and development of digital competencies of students, improving the professionalism of lecturers in the sphere of application of digital technologies during studying mathematical disciplines - necessary conditions for successful training of highly competent bachelors and professionals for life and professional activity in the information society. Areas of further researches include determining the principles of digitization of mathematical disciplines and specifying the conditions necessary for their implementation in higher education institution.

KAPITEL 3 / CHAPTER 3³**THE VALUE OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL TASKS IN THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF THE APPLICANTS FOR HIGH EDUCATION OF ECONOMIC SPECIALTIES****DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-003****Введение**

Государственная программа образования обеспечивает благополучное будущее и развитие всех сфер жизни, поэтому важным вопросом для нашей страны становится квалифицированных и конкурентоспособных специалистов.

Реформирование отрасли образования Украины, переход к маркетинговым и экономическим методам управления, внедрение современных и инновационных технологий во всех областях общественной жизни, ориентация национальной системы на прогрессивные мировые модели развития рынка повышают требования к подготовке специалистов в отечественных учебных заведениях.

Индивидуальные задания – одна из важнейших форм организации обучения, направленная на получение, углубление, усвоение, обобщение информации и знаний, которые студенты получают во время обучения и в будущем используют на практике и в своей профессиональной деятельности.

Таким образом, Министерство образования и науки Украины разрабатывает соответствующую программу образования, организывает обучение таким образом, чтобы путем внедрения новейших инновационных технологий обеспечить отработку студентами учебной программы, в частности, такой формы обучения как индивидуальные задачи.

Экономическое образование обеспечивает подготовку специалистов финансовых, банковских, статистических, аудиторских, маркетинговых и других сфер, влияет на уровень профессиональных экономических знаний у специалистов различных отраслей экономики, работников сферы предпринимательства.

Согласно данным Министерства образования и науки Украины, 28,4% всех студентов получают специальности в сфере экономики, торговли и бизнеса [1].

Поэтому, видя важность подготовки специалистов именно этой сферы, наше исследование фокусируется на теме улучшения программы экономического образования путем уделения большего внимания индивидуально-исследовательским заданиям, широкого использования материалов и педагогических методов, исследования эффективности альтернативных методических приемов в области преподавания экономики, анализ факторов, которые влияют на уровень экономической грамотности.

³*Authors: Marchuk Natalia Anatoliyivna*

увеличения уровня экономической грамотности не только студентов, но и преподавателей.

3.1. Понятие и виды индивидуальных заданий

Индивидуальные задания выполняются студентами самостоятельно, но под руководством преподавателей. Самостоятельные индивидуальные работы выполняются каждым соискателем по собственному выбору.

Бывают случаи, когда задания являются групповыми, носят комплексный характер. Тогда к их выполнению могут привлекаться несколько студентов, в том числе студенты, обучающиеся на разных факультетах (отделениях) и специальностях [2].

Индивидуальное задание – это форма организации учебного процесса, цель которой – углубление, обобщение и закрепление знаний, которые студенты получают в процессе обучения, а также применение этих знаний на практике. Индивидуальное задание студент выполняет самостоятельно под руководством научно-педагогических работников [3].

Индивидуальная работа достаточно важна, ведь, как показывает практика, именно благодаря самостоятельной работе становится очевидным уровень усвоения учебного материала и создаются условия для раскрытия индивидуальных творческих способностей соискателей.

К индивидуальным заданиям относятся рефераты, расчетно-графические, курсовые и дипломные проекты (работы) [4].

Студент может выполнять индивидуальную работу как под руководством преподавателя, так и самостоятельно во внеаудиторное время по отдельному графику с учетом личных потребностей и возможностей [5].

Индивидуальное научно-исследовательское задание – это вид внеаудиторной индивидуальной работы студента учебного или учебно-исследовательского характера, используемого в процессе углубленного изучения программного материала учебного курса на основе полученных знаний, умений и навыков в процессе аудиторных занятий. Оно может включать несколько тем или содержание учебного курса в целом.

Согласно инновационным технологиям обучения, индивидуальные научно-исследовательские задания есть разновидностью индивидуальных занятий.

Среди других индивидуальных учебно-исследовательских задач наиболее распространены: конспект по теме (модулю) по заданному плану или плану, который студент разработал самостоятельно; реферат по теме (модулю) или узкой проблематике; аннотация прочитанной дополнительной литературы по курсу, библиографическое описание, исторические разыскания и другие.

Так, достаточно значимое направление научно-исследовательской работы в

рамках учебно-воспитательного процесса это написание и защита курсовых и дипломных работ. Курсовая работа – это самостоятельный, учебно-исследовательский труд студента. Дипломная работа – это индивидуальная задача научно-исследовательского, творческого или проектно-конструкторского характера, выполняемая студентом на завершающем этапе профессиональной подготовки и являющаяся одной из форм выявления теоретических и практических знаний [6].

В процессе написания работ под руководством преподавателей студенты овладевают методами и навыками проведения научных исследований. Написание таких учебно-исследовательских работ способствует формированию творческого мышления, навыков собирания, анализа и интерпретации источников литературы, умение формулировать выводы и предложения и, в частности, помогает преподавателю осуществить проверку уровня усвоения учебного материала соответствующей специальности (предмета, темы).

В психолого-педагогической литературе наблюдается общая тенденция к определению дефиниции «учебно-исследовательское задание» как проблемной задачи, выполнение которой является основной формой использования исследовательского метода, нацеленное на открытие субъективно новых знаний [2].

3.2. Классификация и виды индивидуальных учебно-исследовательских заданий

ИУИЗ направлены на самостоятельное изучение части программного материала, систематизацию, углубление, обобщение, закрепление, практическое применение знаний студента по учебному курсу и развитие навыков самостоятельной работы [7].

ИУИЗ состоят из двух частей: обязательной и творческой, последняя выполняется по желанию.

Обязательная часть учебно-исследовательского задания имеет соответствующие уровни сложности. Уровень сложности выбирается самостоятельно с учетом собственных обучающих возможностей соискателя. По степени самостоятельности ученые выделяют программируемые (обязательное наличие схемы, порядка написания задания) и непрограммированные (в которых отсутствуют план действий и рекомендации).

Классификация индивидуальных учебно-исследовательских работ также осуществляется по содержанию: познавательные: межпредметные (интегрируется смежная тематика нескольких предметов) и монопредметные (выполняемые на материале одного предмета); обучающие: ориентированные на получение знаний, способов деятельности; социальные (содержащие

социальный контекст); мониторинговые [4].

В зависимости от характера деятельности соискателя образования УИЗ можно разделить на репродуктивные проекты (самостоятельное повторение описанных действий); поисковые проекты (воспроизведение действий в подобных условиях); исследовательские проекты (основой исследования выдвинута гипотеза и ее экспериментальная проверка).

По способу выполнения ИУИЗ выделяют теоретические (сбор информации по данной проблеме, выявление причинно-следственных связей); практические; мультимедийные; опережающие (решение перспективных задач).

Также существует классификация индивидуального учебно-исследовательского задания по функциям, которые они выполняют: монофункциональные, бифункциональные, полифункциональные [4].

Рис. 1. Классификация, структура и виды индивидуальных учебно-исследовательских заданий

На практике видим, что наиболее часто встречаются смешанные ИУИЗ, в которых присутствуют признаки нескольких видов. Соглашались с позицией многих ученых, что ИУИЗ должны включать разные типы, поскольку именно в этом случае будет осуществляться разностороннее формирование профессиональных компетентностей будущих специалистов.

Обязательная часть индивидуального учебно-исследовательского задания указывает исполнителю (соискателю) какие именно отдельные действия/задания и в каком порядке он должен выполнить в своей работе. Например, это могут быть задачи, которые ставит преподаватель перед соискателем: учебные цели, цель работы, определение понятий; понимание;

применение; анализ; синтез (создание, исследование, предложение нескольких вариантов); оценка.

В отличие от обязательной, творческая часть ИУИЗ не содержит алгоритмов, сведений о конечном продукте или результате деятельности.

Во втором случае соискатель самостоятельно прогнозирует результаты собственной творческой деятельности. Для эффективного выполнения студентом индивидуальной научно-исследовательской задачи педагог осуществляет следующее:

- обеспечение соискателя ресурсами (информационными, методическими и мультимедийными; лабораторно-техническим оборудованием);
- осуществляет психолого-педагогическое сопровождение, диагностику и управление его учебно-исследовательской деятельностью, предоставляет рекомендации и открыт к диалогу относительно вариантов результатов творчества студента.

В условиях творческой части работы, преподаватель является не просто педагогом, он также выступает:

- консультантом (консультирует, помогает в выборе способа продуктивной деятельности, побуждает к самостоятельности и индивидуальной деятельности);
- фасилитатором (является посредником между задачами, определенными для студента и путями и результатами их выполнения);
- менеджером (организовывает и корректирует работу над ИУИЗ, осуществляет контроль за исполнением).

Относительно места преподавателя в этом процессе следует отметить, что перед ним стоят новые профессиональные требования, ведь такие задачи в разрезе современных инновационных технологий обучения совершенно другой, качественно новый уровень образования, требующий постоянного совершенствования, развития и модернизации знаний и соответствующей подготовки. При этом изменяются функции преподавателя по информационной и контролирующей на управленческую и консультационную.

3.3. Этапы выполнения и значение индивидуальных заданий в организации самостоятельной работы соискателей высшего образования

При организации и выполнении работы студентов над ИУИЗ на базе прагматичной педагогики перед исполнителям как показывает практика стоит необходимость постановки проблемы, достижения определенного результата работы – продукта деятельности (практической, интеллектуальной и т.п.); осознания поэтапности ИУИЗ.

На этапах выполнения ИУИЗ соискателем педагог-консультант осуществляет следующие виды помощи:

- консультирует по поводу задач поставленных перед соискателем;
- помогает в выборе способа продуктивной деятельности;
- побуждает к самостоятельности и индивидуальной деятельности;
- конкретизирует, разъясняет особенности, координирует действия.

Соискатель, выполняющий соответствующее ИУИЗ, осуществляет:

- самооценку с определением собственных реальных умений и навыков, знаний;
- самостоятельный выбор такой самостоятельной работы.

На этапе определения изучаемой проблемы ИУИЗ, соискатель образования:

- собирает информацию, данные для последующего анализа;
- создание систематизированной, структурированной базы материалов по определенной тематике.

На данном этапе преподаватель выполняет консультативную и управленческую функции вместо организаторской (как на предыдущем этапе), то есть выставляется оценка и корректируется промежуточный результат работы студента.

На следующем этапе планирования работы над ИУИЗ, исполнитель (соискатель) с помощью преподавателя:

- оформляет паспорт задачи (работы), содержащий план-проспект (обоснование темы, формулирование гипотезы, определение путей реализации, вида конечного продукта и т.д.) и план работы над индивидуальным учебно-исследовательским заданием;
- составляет график отчетности;
- определяет масштабы учебно-исследовательской деятельности, методы исследования, результаты и способы их презентации. Преподаватель осуществляет индивидуальное консультирование.

На этапе выполнения индивидуальной задачи преподаватель осуществляет педагогическую поддержку (на данном этапе в роли консультантов могут выступать преподаватели других дисциплин, ученые, работодатели, любые специалисты по данной проблеме), а также контролирует и корректирует промежуточные результаты работы.

Соискатель на данном этапе:

- ищет пути реализации, выбирает рациональные методы;
- анализирует, фильтрует, обобщает информацию;
- проводит эксперименты, наблюдения, измерения и т.д.;
- прогнозирует результаты, видит перспективу в своих исследованиях.

Предпоследним этапом является защита ИУИЗ:

- оформление соискателем образования результатов самостоятельной

работы;

- формы защиты: публикация в изданиях разного уровня, доклад с мультимедийным сопровождением, стендовый доклад, экспозиция и т.д.

Защита индивидуальных учебно-исследовательских работ проходит на специально отведенном занятии-пресс-конференции или во внеаудиторное время (доклад на студенческой конференции, презентация в определенное кафедрой время и т.д.). Преподаватель готовит рецензию на работу соискателя образования, оценивает учебные достижения студента и выставляет оценку.

Следовательно, суммируя вышеизложенное приходим к выделению следующих этапов исполнения ИУИЗ: получение задания и избрание тематики; определение изучаемой проблемы ; планирование работы; исполнение; защита; оценка и самооценка конечного результата работы (рефлексия).

В условиях Болонского процесса увеличена доля самостоятельной работы студента, в этом случае современные технологии обуславливают немалую поддержку студентам [8].

Внедрение учебной автономии требует и существенного изменения роли преподавателя в учебном процессе. Из человека, дающего знания и проверяющего их усвоение студентами, преподаватель превращается в организатора их работы по самостоятельному поиску, творческому созданию и проработке этих знаний. Его главная функция – давать студентам направления и ориентиры, а также необходимую помощь в творческом самообучении. Такая функция предусматривает и то, что привлечение преподавателем студентов к выполнению учебно-исследовательской и научно-исследовательской работы становится прямой служебной обязанностью, без выполнения которой преподаватель не может считаться полностью отвечающим профессиональным требованиям к нему [9].

К сожалению, даже в двадцать первом веке существуют малообеспеченные студенты, местности, в которых учебные заведения не обеспечены в современной степени компьютерной техникой, установлением качественной сетевой связи, доступной круглосуточно и возможностью педагогов готовить материалы и доводить их до студентов. условиях дистанционного обучения [10].

Развитие и становление конкурентоспособного специалиста, способного к самообучению, тесно зависит от обеспечения доступа к информации, учебных материалов и литературы для индивидуальной работы, возможностей постоянного пользования современными информационными технологиями и реализации приобретенных знаний и навыков на практике.

Выводы

Современные вызовы актуализируют новые подходы к исследованию теоретических и прикладных принципов экономического образования Украины, как компетентно ориентированного образования. Целью современной образовательной программы является формирование ключевых компетентностей (общение на государственном и иностранном языках, математическая компетентность, основные компетентности в естественных науках и технологиях, информационно-цифровая компетентность), умение и желание на протяжении всей жизни развивать свои знания и навыки, инициативность и предприимчивость и тому подобное.

Преобразование образовательного процесса обучения в самообразование, когда соискатель образования находится в условиях, где он должен получать знания в основном за счет собственной творческой работы, самостоятельно подбирать необходимую для выполнения учебных задач информацию и творчески ее обрабатывать с тем, чтобы сделать необходимые выводы и получить оговоренные учебным задачей результаты – обеспечивает становление автономии личности – будущего специалиста экономической специальности.

Следовательно, выполнение индивидуальных учебно-исследовательских задач является очень важным видом самостоятельной индивидуальной работы соискателя, ведь не только способствует эффективному повышению знаний соискателей высшего образования, а помогает сформировать подготовленного конкурентоспособного специалиста.

По результатам проведенных исследований – задачи, которые интересны и полезны, более привлекательны для 73% респондентов; у 80% участников анкетирования вызывают познавательный интерес и несут профессионально направленную информацию. Как видим, ИУИЗ имеют ряд требований, которые побуждают педагогов к совершенствованию своих преподавательских навыков и умений, чтобы разрабатывать программу не только базовых индивидуальных задач, но и вызвать у соискателей потребность в самообучении, самосовершенствовании и углублении своих знаний.

Также в данном исследовании раскрыто содержание разновидностей индивидуальных учебно-исследовательских заданий, которые классифицируются по степени самостоятельности, по характеру деятельности студентов, по содержанию, по функциям, по способу выполнения.

Самостоятельное овладение соответствующим учебным материалом под руководством преподавателя (выполняющего функции менеджера, консультанта, фасилитатора, психолого-педагогическую функцию) – является основной целью внедрения ИУИЗ в образовательную программу. Именно этот вид индивидуальной работы помогает преподавателю увидеть потенциал,

реальную картину знаний, полученных соискателем, осуществить необходимый контроль и выставить промежуточную оценку.

Индивидуальное учебно-исследовательское задание является способом внеаудиторной самостоятельной работы студентов, организованным в определенном порядке по установленным этапам. Такой учебно-исследовательский авторский проект после согласования презентуется в определенный день и в установленном учреждением высшего образования (соответствующей кафедрой) порядке.

В результате данного исследования приходим к выводу, что, несмотря на вышеуказанные требования, организация работы студентов над ИУИЗ-проектами, особенно в условиях дистанционного обучения должна прежде всего ориентироваться на использование современных инновационных технологий обучения, для студентов должен быть обеспечен доступ к информации, учебным материалам и литературы для индивидуальной работы, возможностей постоянного пользования современными информационными технологиями и реализации приобретенных знаний и навыков на практике.

KAPITEL 4 / CHAPTER 4 ⁴

IMPLEMENTATION OF THE INTERDISCIPLINARY LINKS IN THE COURSE OF HIGH MATHEMATICS FOR APPLICANTS OF HIGH EDUCATION

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-007

Вступ

Підвищення рівня ефективності виховного процесу навчання як у школі так і у закладах вищої освіти все більше привертають увагу педагогів, науковців, вчених та зумовлюють потребу більш глибокого дослідження поняття та проблематики між предметних зв'язків.

Викладання курсу навчальної дисципліни «Вища математика» має на меті вивчення основ математичного апарату і освоєння студентами знань оперувати складовими математичного апарату, необхідними для розв'язання теоретичних і практичних задач, що виникатимуть в майбутній професійній діяльності здобувачів освіти, наприклад – отримання навичок з простого моделювання реальних природних процесів; умінь оперувати прийомами дослідження та вирішення математично формалізованих задач.

Кожна навчальна дисципліна в процесі вивчення як у шкільному курсі так і в курсі закладів вищої освіти вносить свій внесок у формування різносторонньої, культурної та розвинутої особистості.

Таким чином, всі якості, вміння та світогляд особистості, які взаємопов'язані із явищами об'єктивного світу, перебувають у єдності, тому у предметному навчанні обов'язково потребують забезпечення тісних міжпредметних зв'язків, що розкривають взаємозумовленість науки про природу, суспільстві і мисленні людини.

Актуальність дослідження даного питання у цій роботі обумовлена очевидністю міжпредметних зв'язків у навчанні. Рівень розвитку науки у наш час є досить високим, на основі стрімкого розвитку технологій навчання, інформатизації всіх сфер життя очевидним стає необхідність формування особистості, готової до постійного вдосконалення та засвоєння нового матеріалу для успішної інтеграції суспільних, природничих і технічних знань. Власне інтеграція наукових знань ставить нові вимоги як до навчальної програми держави так і до майбутніх фахівців з метою формування успішних та конкурентоспроможних професіоналів своєї справи. Роль знань людини в області науки постійно зростає, набуваючи нового значення, тому виникає необхідність черпати знання у суміжних зі спеціальністю предметах та комплексно застосовувати їх при вирішенні різних завдань.

⁴*Authors: Marchuk Natalia Anatoliyivna*

4.1. Поняття, ознаки та види міжпредметних зв'язків

Реалізація міжпредметних зв'язків на практиці викликає відповідні труднощі. Зокрема, педагог повинен знати як організувати пізнавальну діяльність учнів та здобувачів, щоб вони хотіли і вміли встановлювати зв'язки між різними навчальними предметами, як викликати їх інтерес до пізнання світоглядних питань науки та яким чином комплексно спрямувати всі зусилля викладачів різних предметів у досягненні виховної мети навчання.

У педагогічній літературі є безліч визначень поняття «міжпредметні зв'язки», також існує велика кількість підходів до їх видів, класифікації, функцій.

Одним з найбільш повних визначень є наступне: міжпредметні зв'язки є педагогічна категорія для позначення синтезуючих, інтеграційних відносин між об'єктами, явищами і процесами реальної дійсності, що знайшли своє відображення у змісті, формах і методах навчально-виховного процесу і виконують освітню, розвиваючу і виховує функції в їх обмеженому єдності [1].

Щодо питань функцій досліджуваного поняття, вони відіграють особливу роль, тому можна поділити їх на наступні:

- навчальні – націлені на формування цілісної системи знань учня. Опора на вдосконалення змісту освіти на комплексне використання в навчанні міжпредметних зв'язків є одним з критеріїв відбору та координації навчального матеріалу в програмах суміжних предметів;
- виховні – підвищення освітнього рівня навчання за допомогою міжпредметних зв'язків посилює його виховують функції;
- психологічні – мають за основу дослідження, які розкривають взаємодію освітніх і виховних функцій міжпредметних зв'язків, виступає закономірне єдність свідомості, почуттів і дій у психічній діяльності людини;
- розвиваючі – впливають на розвиток самостійності, пізнавальної активності та інтересів учнів (В. М. Максимова, Н. А. Чурилін) [1].

Велику увагу у своїх дослідженнях Т. К. Александрова, Л. М. Панчешнікова, Н. О. Сорокін приділяли міжпредметним поняттям і міжпредметним умінням, які формуються під впливом міжпредметних зв'язків при вивченні різних навчальних дисциплін. Таким чином бачимо вплив розвиваючих функцій досліджуваного у даній роботі поняття, що можна виокремити у нову дефініцію – «розвивальне навчання».

Тобто, у цьому випадку можемо говорити про таку ознаку міжпредметних зв'язків яка має форму розвивального навчання, що формує у осіб, що навчаються окремі знання між предметного поняття та між предметного уміння.

Існування різних функцій міжпредметних зв'язків в процесі навчання вказує на те, що власне сутність даного поняття не є однозначною.

Саме другою вагомою ознакою між предметних зв'язків є багатомірність. Адже, досліджуване поняття не обмежується рамками змісту, форм чи методик організації навчання.

Міжпредметні зв'язки мають широкий вплив, проникають у навчально-пізнавальну діяльність учнів і освітню роботу викладачів.

Ще однією цікавою ознакою є особистісний характер і підхід міжпредметних зв'язків, адже вони звернені до особистості здобувача, учня, формують мислення, світогляд, переконання та сприяють всебічному розвитку потреб та навиків, здібностей і вміння застосувати з користю й втілити у житті набуті знання.

Проведені (теоретичні та експериментальні) дослідження дозволяють виділити дві форми відносин між ідеєю міжпредметних зв'язків та принципами навчання:

- міжпредметні зв'язки як один із способів здійснення кожного з принципів навчання;
- міжпредметні зв'язки як самостійний принцип побудови дидактичних систем локального характеру в предметній системі навчання. Міжпредметні зв'язки - це складовий компонент, що вимагає дотримання принципів науковості, систематичності, свідомості. Саме в ролі самостійного принципу ідея міжпредметних зв'язків виконує свою організуючу роль: впливає на побудову програм, структуру навчального матеріалу, підручників, на відбір методів і форм навчання [2].

Спираючись на філософське розуміння структури зв'язку, Н.С. Антонов виділив у понятті міжпредметні зв'язки три ознаки (склад, спосіб, спрямованість) і реалізують їх види зв'язків: за складом - об'єкти, факти, поняття, теорії, методи; за способом - логічні, методичні прийоми і форми навчального процесу, за допомогою яких реалізуються зв'язку в утриманні; за спрямованістю - формування загальних умінь і навичок [3].

Існують різні класифікації міжпредметних зв'язків. Перша класифікація ґрунтувалася на тимчасовому критерії: попередні, супутні та наступні (перспективні) зв'язки (Ю. Вайткявічус, Н. М. Ворзелян, В. М. Корсунська та ін.) [4].

Практична реалізація даних зв'язків допомагає учням та здобувачам систематизувати знання, спиратися на досвід раніше засвоєного матеріалу та вмінь, та проектувати майбутні перспективи у вивченні нових предметів.

Міжпредметні зв'язки за своїми наслідками формують в осіб дві системи, перша – система узагальнених знань, друга – система загальнопредметних вмінь, які є спільними для суміжних предметів.

Очевидно, що класифікація такого складного системного об'єкта, яким виступають міжпредметні зв'язки, не може носити лінійний характер. Не випадково дослідники відходять від виділення окремих видів міжпредметних

зв'язків і звертаються до таких одиниць аналізу – форми, типи, рівні

Вибудовуючи модель класифікації міжпредметних зв'язків необхідно спиратися на три системні підстави: інформаційна структура навчального предмета, морфологічна структура навчальної діяльності, організаційно-методичні елементи процесу навчання.

Розгляд міжпредметних зв'язків з позицій цілісності процесу навчання показує, що вони функціонують на рівні трьох взаємопов'язаних типів: 1) змістовно-інформаційних, 2) операційно-діяльнісних, 3) організаційно-методичних [1].

Змістовно-інформаційні зв'язки спрямовані на формування ціннісного ставлення учнів до світу, вони мають теоретичну природу, дозволяють представити кожну теорію і закон як приватні випадки більш широких теорій і діалектичних законів.

Розподіл міжпредметних зв'язків на названі види – наукові (фактичні, понятійні, теоретичні), філософські, ідеологічні – має відносний характер. Кожен наступний більш високий рівень (вид) зв'язків є узагальненням попередніх, а кожен попередній служить опорою для конкретизації більш високих рівнів міжпредметних зв'язків. Теоретичні, філософські, ідеологічні знання набувають методологічний характер у процесі пізнавальної діяльності учнів, коли ставлення цих знань до пізнання, методи, наукові підходи стають спеціальними об'єктами вивчення [3].

Особливе значення операційно - діяльнісні міжпредметні зв'язки мають у навчальних предметах, призначення яких полягає в залученні учнів до певної діяльності (математика, креслення, іноземні мови, музика, трудове навчання).

Організаційно-методичні міжпредметні зв'язки формують опору на методи та способи пізнання науки та сприяють формуванню в учнів спільних для різних предметів умінь практичної діяльності.

І. К. Журавльов, Л. Я. Зоріна та інші дослідники досліджують методологічну природу, тобто опираючись на їх твердження можемо зробити висновки, що організаційно-методичні міжпредметні зв'язки є набутими методологічними знаннями, тобто знаннями про способи пізнання, які також виробляються на основі міжпредметних зв'язків.

Дослідження багатьох вчених та проведений нами аналіз сутності та природи досліджуваного поняття вказують на безумовний вплив міжпредметних зв'язків як засобу комплексного підходу до предметної системи навчання на якісне освоєння курсу кожного окремого предмету та формування в майбутньому професійного та конкурентоспроможного фахівця.

4.2. Особливості освоєння курсу вищої математики здобувачами вищої освіти та значення міжпредметних зв'язків

Математика є важливою дисципліною у будь-якій навчально-освітній програмі, оскільки є базовою і створює підґрунтя для освоєння інших наук та обумовлює розв'язання задач різного спрямування.

Отримуючи математичну підготовку, учні, а також здобувачі отримують чітке уявлення про місце дисципліни у створенні теоретичних основ майбутньої професії будь-якої спеціальності.

Курс вищої математики має на меті виховати та взростити математичну культуру, сприяє розвитку мислення: логічного, абстрактного, допомагає вивчити та практикувати сучасні математичні методи мислення у професійній сфері.

Таким чином, курс «Вища математика» є важливою складовою підготовки фахівця економічної галузі.

Вагоме значення для майбутніх спеціалістів економічної сфери є шкільна освіта, що передуює курсу вищої математики в закладах вищої освіти. Порівняно із знаннями за програмою стандартного або академічного рівня у закладах освіти, учні, що закінчили класи з поглибленим вивчення математики чи фізико-математичного профілю мають більш глибокі та систематичні знання предмету математика.

Засвоєння курсу предмета «Вища математика» здобувач вищої освіти навчиться оперувати базовими знаннями для розв'язування задач у професійній діяльності, буде здатен логічно та алгоритмічно мислити на новому більш високому рівні, оволодіє основними методами дослідження практичних завдань, отримає необхідні вміння та навички для освоєння інших загальнонаукових та спеціальних дисциплін.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен не лише знати основні поняття вищої математики такі як матриці, визначники, вектори, пряма та площа, границя та неперервність функції, похідна, диференціал, інтеграл, диференціальні рівняння, ряди, тощо, а й уміти ефективно застосувати їх у навчальній практиці, професійній діяльності та у житті в цілому.

Таким чином, здобувач, який успішно оволодіє знаннями курсу «Вища математика» повинен буде вміти: обирати математичні методи та моделі, користуватися методичними прийомами математичного аналізу для дослідження економічних систем; використовувати математичні методи для розв'язання практичних економічних задач.

Під час виконання робіт з курсу вищої математики, при вирішенні задач здобувач застосовує та відповідно закріплює й узагальнює знання і вміння, отримані при вивченні інших предметів (як із шкільної так із програми закладів вищої освіти відповідно).

Тому, програма курсу навчальної дисципліни вимагає від осіб, що навчаються, опори на раніше засвоєні (з інших предметів) знання, а також на питання, які будуть засвоєнні у подальшому вивченні предмету.

Принцип міжпредметних зв'язків під час вивчення предмету вища математика орієнтує здобувачів при вирішенні проблем, питань, завдань, передбачених програмою, здійснювати синтез знань і умінь з різних предметів.

4.3. Способи та специфіка реалізації міжпредметних зв'язків здобувачами при вивченні вищої математики

Систематичне використання міжпредметних зв'язків створює можливості для здобувачів широко використовувати дидактичні матеріали та джерела інформації (підручники, таблиці, прилади, засоби інформаційних технологій та їх похідні), які належать до одного навчального предмета, при вивченні інших дисциплін.

Велике значення в реалізації міжпредметних зв'язків належить викладачам дисциплін, тому виникає потреба в організації навчання в таких формах - узагальнюючих уроках, семінарах, екскурсіях, конференціях, що мають міжпредметний зміст.

Такі форми вимагають координації діяльності вчителів, вивчення навчальних програм з суміжними предметами, взаємовідвідування уроків.

З досвідом роботи стає зрозуміло, що при вивченні одного предмета стає важливим залучення знання якоїсь іншої науки, тобто інтеграції – органічного поєднання відомостей інших навчальних предметів навколо однієї теми, та є однією з найперспективніших інновацій, яка закладає нові умови діяльності вчителів та учнів, що має великий вплив на ефективність сприйняття учнями навчального матеріалу. Важливим принципом інтегрованого навчання є міжпредметні зв'язки. Вони впливають на відбір і структуру навчального матеріалу цілого ряду предметів. Ідея міжпредметних зв'язків виконує свою організуючу роль: впливає на побудову програм, структуру навчального матеріалу, підручників, на відбір методів і форм навчання [5].

Перспективні міжпредметні зв'язки на уроках математики виявляють можливі області застосування функцій, прямих і зворотних пропорційних залежностей, їх графіків, векторних величин [1].

Як показує досвід, при проведенні практичних занять викладачі вбачають, що для освоєння інших предметів (зокрема природничого характеру), міжпредметний зв'язок із математикою безумовно стимулює розвиток загальнопредметних умінь розрахунково-обчислювальної, вимірювальної, графічної діяльності, моделювання у навчанні природничих предметів.

Міжпредметні зв'язки виконують у вивченні здобувачами навчального

предмету вищої математики ряд функцій.

Освітня функція міжпредметних зв'язків полягає в тому, що за її допомогою формуються такі якості, як системність, глибина, усвідомленість, гнучкість. Розвиваюча – формує пізнавальну активність, самостійність, інтерес до пізнання математики, творче мислення. Виховна – сприяє наслідкам виховного процесу поряд з реалізацією цієї функція сумісно з усіма навчальними предметами. Конструктивна функція має на меті удосконалення змісту навчального матеріалу, форм і методів навчання [6].

Проте, слід пам'ятати, що усі ці функції працюють та формують успішну особистість майбутнього фахівця економічної спеціальності лише у випадку вдалого та ефективного поєднання спільної та самостійної (індивідуальної) робіт здобувача, ефективного засвоєння останнім основ предмету та викладацьких навиків і професійності педагога.

Історія показує, що основи класичного курсу вищої математики були закладені кілька століть тому. Сьогодення, яке постійно вносить корективи до освітньої програми передумовлене невинним розвитком суспільних відносин, інформатизацією усіх сфер життя [7].

Тому курс навчального предмету «Вища математика», як і раніше, актуальний, має вплив на всі інші предмети і має неминущу цінність особливо для економічних спеціальностей.

Послідовно проводиться вдосконалення шкільних програм спрямовано на створення системи взаємно узгоджених і взаємодоповнюючих один одного навчальних предметів.

Серйозна математична підготовка займає особливе місце в освіті кожної людини незалежно від обраної спеціальності. Таким чином, бачимо, що математика важлива сама по собі, адже служить свого роду фундаментом для вивчення ряду дисциплін, які суттєво використовують математичні методи. Для прикладу можна навести теоретичну механіку, опір матеріалів, математичну фізику, фізику, безліч предметів природничої науки, економіку, інформатику та програмування, фінанси, а також ряд спеціальних дисциплін, освоїти які, не володіючи математичним апаратом, просто неможливо.

Висновки

Міжпредметні зв'язки відображають збіги та діалектичні зв'язки, що існують між навчальними предметами, вони є важливим аспектом наукового пізнання, сприяють піднесенню рівня науковості й доступності навчання, мови, активізації пізнавальної діяльності учнів, поліпшенню якості знань, умінь і навичок.

Як показує дане дослідження, елемент інформаційної структури

навчального предмета служить об'єктивною основою міжпредметних зв'язків у змісті навчання. Отже, міжпредметні зв'язки в сучасних умовах є надзвичайно важливим фактором формування змісту і структури навчального предмета, а сама структура навчального предмета служить одним з об'єктивних джерел різноманіття видів і функцій самих міжпредметних зв'язків.

Освіта й виховання сучасного спеціаліста – майбутнього конкурентоспроможного фахівця, вимагають органічного поєднання комплексу умінь і навичок, які набуваються в процесі освоєння базових знань різних дисциплін. Реформа освіти в Україні передбачає оволодіння глибокими й міцними знаннями основ наук, серед яких особливе місце відводиться дисципліні «Вища математика». Засвоєння провідних ідей навчальних дисциплін, вироблення комунікативних навичок завдячує міжпредметним зв'язкам, які безпосередньо впливають на формування гармонійно розвиненої особистості. Ось чому міжпредметні і внутрішньопредметні зв'язки у навчальному процесі набувають особливої ваги.

KAPITEL 5 / CHAPTER 5 ⁵

ATHLETIC GYMNASTICS AS AN EFFECTIVE MEANS OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-005

Вступ

В даний час фізичне виховання у закладах вищої освіти є важливим елементом всебічного розвитку студентів, формування у них основ здорового способу життя, організації корисного відпочинку, розвитку та відновлення фізичних та духовних сил, реабілітації та корекції здоров'я, виховання моральних та волевих якостей. Сьогодні стає очевидним, що існуюча система фізичного виховання студентської молоді не справляється зі своїми завданнями та потребує вдосконалення; необхідні ефективні форми організації навчального процесу з фізичного виховання у закладах вищої освіти.

Однією з ефективних форм проведення навчальних занять з метою зміцнення здоров'я студентської молоді, зокрема юнаків, є силова підготовка – силові вправи для вдосконалення статури. Останнім часом дедалі більшої популярності серед молоді набувають заняття атлетичною гімнастикою. Розвиток атлетичної гімнастики як фактора, що впливає на фізичне оздоровлення молоді, набуває великого значення як в Україні, так і в інших державах світу.

Атлетична гімнастика – це один із оздоровчих видів гімнастики, система різнобічних силових вправ, вкладених у розвиток сили, формування пропорційної постаті і зміцнення здоров'я. Атлетична гімнастика зміцнює здоров'я, позбавляє багатьох фізичних вад (сутулість, впалі груди, неправильна постава, слаборозвинені м'язи та ін.). Режим вправ у поєднанні з раціональним харчуванням дозволяє позбутися зайвих жирових відкладень або додати у вазі у випадках, коли це необхідно.

Система вправ тренує серцево-судинну та інші життєво важливі системи організму, через розвиток мускулатури активно і благотворно впливає на роботу внутрішніх органів, робить тіло мускулистим і красивим, дозволяє спрямовано керувати своєю статуєю з гантелями, гириями, штангою, власною вагою на спеціальних тренажерах. високого рівня сили, розвитку витривалості, зміцнення нервової системи, виключення чи різкого зниження шкідливого на організм про чинників ризику. Гімнастикою вирішують питання дозвілля студентської молоді, відволікають від шкідливих звичок, прищеплюють самодисципліну, вона є засобом активного відпочинку та формування здорового способу життя.

Актуальною проблемою фізичного виховання студентської молоді є забезпечення глибокого розуміння ними ведення здорового способу життя,

⁵Authors: Biryukov Alexander Arkadievich

необхідності регулярної рухової активності, відвідування занять фізичним вихованням, тренувальних занять спортом, а також удосконалення та застосування інноваційних форм та методів в організації та проведенні фізкультурно-оздоровчих заходів. Велике значення тут має формування у юнаків та дівчат прагнення до фізичного самовдосконалення, обов'язкового самоконтролю та гармонійного саморозвитку. Вплив силових гімнастичних вправ може бути як загального характеру (на організм загалом) так і локального (на групу м'язів, або окрему ланку опорно-рухового апарату).

Ми розглядаємо атлетичну гімнастику як один із ефективних засобів фізичного виховання здобувачів вищої освіти, спрямований на всебічний фізичний розвиток та оздоровлення тих, хто займається, шляхом використання вправ з обтяженнями та опором для різних м'язових груп.

Особливо нами виділяється оздоровчо-розвиваюча спрямованість атлетичної гімнастики, яка поєднує у собі як силове тренування з різнобічною фізичною підготовкою, так і гармонійний розвиток у поєднанні із зміцненням здоров'я загалом. В цілому, гімнастика силової спрямованості є вектором розвитку особистості здобувача вищої освіти, оскільки надає широкий спектр фізичного та інтелектуального розвитку, формування цілеспрямованості та здатності досягати поставленої мети, поєднує загальнокультурні та комунікативні цінності, що, безсумнівно, особливо значуще відображається в освітньому процесі. Численні наукові дослідження з атлетичної гімнастики підтверджують її оздоровчу ефективність (М. В. Бутенко, О. Ю. Давидов, С. В. Тітов, Н. Н. Трифонова та ін.).

Водночас нині у фізичному вихованні здобувачів на основі атлетичної гімнастики виявлено такі протиріччя:

- з одного боку, спостерігається підвищений інтерес студентської молоді до фітнесу, силових видів спорту, бажання перебувати у чудовій фізичній формі та розвивати фізичну підготовленість,
- а з іншого – недостатньо змісту диференційованих занять у тренажерному залі для дівчат, для юнаків, та для студентів з групи реабілітації,
- а також відсутність програм, що розвивають загальну фізичну підготовку, силові здібності та інтерес до регулярних занять фізичною культурою.

Атлетична гімнастика – як складова частина фітнесу, є багатофункціональним видом оздоровчої фізичної культури, що вирішують оздоровчі, виховні та освітні завдання фізичного виховання, що формують інтерес та потребу до додаткових занять у вільний від навчання час та культуру занять. Таки заняття вирішують різні завдання:

- формування позитивної атмосфери;
- оволодіння необхідними знаннями про правильне харчування;
- оволодіння знаннями про вправи, що сприяють зміцненню певних м'язових груп та вміння виконати їх самостійно, у домашніх умовах;

- залучення тих, хто займається до змагальних форм фітнесу (силове триборство, армреслінг);

- формування знань та вмінь з основ оздоровлення (володіння різними видами фітнес-тренувань, гідратації, вміннями аналізувати рухову активність протягом дня, її вплив на серцево-судинну та дихальну системи, на зниження рівня жирового компонента).

Така культура фітнес - занять у закладах вищої освіти є одним із компонентів процесу формування загальної і професійної культури особистості сучасного молодого спеціаліста та системи гуманітарного виховання здобувачів. Такий інноваційний напрямок оздоровчої фізичної культури, сукупність передових технологій, засобів, методів і форм та сучасного обладнання, які сприяють оздоровленню та підвищенню фізичної працездатності. Кожен здобувач індивідуально вибирає вид рухової активності, що сприяє формуванню сталої мотивації до навчальних занять із фізичного виховання.

Для юнаків. Засоби підвищення мотивації до занять у тренажерному залі:

- підвищення силових підготовки та формування відмінної спортивної форми;

- поліпшення м'язового компонента тіла, престижність занять силовими видами спорту;

- проведення змагань з армреслінгу, жиму штанги, загальної фізичної підготовленості;

- складання програм занять, враховуючи індивідуальні цільові установки;

- формування культури здоров'я.

Для дівчат. Засоби підвищення мотивації до занять у тренажерному залі:

- поліпшення фігури, корекція статури;

- фітнес здоров'я;

- індивідуально-типологічні програми (суперпрес, спина – руки – прес, ноги – сідниці – прес, кардіотренування);

- розширення знань про правильне харчування, спеціальні управи для корекції фігури;

- проведення навчальних занять, що відповідають інтересам дівчат.

Відмінною особливістю наших рекомендацій є вдосконалення базової частини навчального процесу за розділом «Атлетична гімнастика» на основі розробки навчальних програм з урахуванням гендерних особливостей, фізичної підготовленості, цільових установок та медичної групи здоров'я кожного, хто займається. Внаслідок освоєння загальнокультурних компетенцій (ЗК) з фізичної культури студент повинен:

1) знати:

– засоби фізичної культури та атлетичної гімнастики для забезпечення повноцінної соціальної та професійної діяльності (вправи, комплекси,

фізкультхвилинки, рухова активність);

- вправи для зміцнення певних м'язових груп та корекції постави, засоби профілактики малорухливого способу життя;

- основи та особливості базових вправ оздоровчої фізичної культури та її компонента атлетичної гімнастики;

- вплив фізичних навантажень на функціональний стан;

- основні завдання та принципи самостійної підготовки, самоорганізації, умови реалізації методів самоконтролю та самоосвіти;

- енерговитрати під час занять різними видами оздоровчої фізичної культури, засоби підвищення загальної фізичної підготовленості;

- основи та особливості структури занять атлетичної гімнастикою враховуючи гендерні особливості, медичну групу здоров'я;

- основи збалансованого харчування у забезпеченні здорового рівня життя (ЗРЖ);

- методи проведення оздоровчих занять (метод кругового та інтервального тренування, метод повторної вправи);

- значення фізичної культури у забезпеченні оптимального рівня артеріального тиску, корекції статури, розвитку діяльності серцево-судинної та дихальної систем, обмінних процесів та інших;

2) вміти:

- ефективно використовувати фізичні вправи, фітнес-програми, комплекси оздоровчої спрямованості у підвищенні рівня фізичного здоров'я та фізичної підготовленості;

- складати комплекси вправ у корекції постави, профілактиці гіпотонії, розвитку сили, координації рухів, гнучкості;

- відтворювати базові вправи атлетичної гімнастики та використовувати у своїй соціальній та професійній діяльності;

- керувати самостійними заняттями, вести щоденник занять;

- використовувати інформацію про функціональні особливості організму для грамотної побудови занять фізичною культурою;

3) володіти:

- основними руховими діями в оздоровчій фізичній культурі, а також методами проведення різних занять;

- навичками обліку гендерних, вікових та функціональних особливостей організму для грамотного застосування фізичної культури;

- засобами фізичної культури, здорового способу життя для підвищення розумової та фізичної працездатності;

- навичками цілеспрямованого використання засобів фізичної культури для корекції фігури та фізичного розвитку організму;

- інформацією про сучасні види фітнесу та фітнес-обладнання для самостійних занять.

5.1. Мета навчальних занять з атлетичної гімнастики, завдання, тематичні плани та контрольні нормативи

5.1.1. Цільові установки, компетентнісний підхід у фізичному вихованні здобувачів на основі атлетичної гімнастики.

Атлетична гімнастика є унікальним видом підвищення загальної фізичної підготовленості, силових здібностей та комплексного оздоровчого впливу. Цей факт підтверджується розширенням застосування атлетичної гімнастики у фізичному вихованні здобувачів освіти. Що підтверджується наступними, розробленими програмами: «Зміст рекреаційних занять атлетизмом зі студентами вузів» (І. Г. Виноградов, 2008), «Особливості проведення занять зі студентами 1-го курсу засобами атлетичної гімнастики з урахуванням їхньої конституції, рухової моторики» (Ю. І. Винокуров, 2004), «Система базової атлетичної підготовки студентів» (О. Ю. Давидов, 2012), «Фізичне виховання студенток спеціальних медичних груп на основі силових вправ» (С. В. Тітов, 2013).

Однак сьогодні залишається необхідність розробки диференційованих програм для юнаків та для дівчат, які враховуватимуть рівень підготовленості індивідуально кожного здобувача, наявність відхилень у стані його здоров'я, зміст номативних вимог щодо оцінки загальної фізичної підготовленості, оснащеність спортивної зали.

Безсумнівно, існує необхідність виконання контрольних нормативів у рамках фізичного виховання у закладах вищої освіти, які повинні здаватися на визначення рівня загальної фізичної підготовленості, але й вкрай важливо виконання загальнорозвиваючих та силових комплексів, комплексів для розвитку витривалості та координації, які сприяють освоєнню різних видів ходьби бігу і зміцнюють здоров'я тих, хто займається.

Необхідно виділити основну мету занять атлетичною гімнастикою у фізичному вихованні здобувачів:

- підвищення рівня фізичної підготовленості,
- інтенсифікація працездатності,
- зміцнення здоров'я для забезпечення соціальної та професійної діяльності. .

В умовах динамічного зростання різних знань у сучасному суспільстві, необхідно запровадження інноваційних технологій в освіті та оздоровленні здобувачів, особливо у фізичному вихованні. Потрібні технології здоров'я, які орієнтовані на особистісно-центрований характер освіти та формування стійкої мотивації на ведення здорового способу життя. В результаті навчання у здобувачів мають бути сформовані загальнокультурні компетенції, що дозволяють оптимізувати професійну діяльність, забезпечити та розвивати свою соціальну значущість.

В результаті освоєння дисципліни «Фізичне виховання» у розділі "Атлетична гімнастика" у студентів мають бути сформовані такі загальні компетенції ФГЗС:

1. ЗК – здатність до самоорганізації та самоосвіти.

2. ЗК – здатність використовувати методи та засоби фізичної культури для забезпечення повноцінної соціальної та професійної діяльності.

Особливість атлетичної гімнастики у формуванні загальних компетенцій – індивідуалізація засобів та методів фізичної культури у соціальній життєдіяльності студентів.

5.1.2. Тематичні плани занять, контрольні нормативи.

Одним із завдань фізичного виховання у закладах вищої освіти є розвиток фізичних якостей та підвищення рівня фізичної підготовленості здобувачів. Фізична підготовленість визначається:

- як рівень розвитку фізичних якостей (м'язова витривалість, сила, швидкість, гнучкість, координація), рухових навичок та умінь;
- підготовленістю серцево-судинної системи до фізичного навантаження;
- співвідношенням м'язової та жирової тканин.

Фізична підготовленість є результатом фізичної підготовки, досягнутої під час виконання рухових дій, необхідні освоєння чи виконання людиною професійної чи фізкультурно-оздоровчої діяльності. Вона залежить від функціонального стану, що розуміється як сукупність характеристик фізіологічних функцій та психофізичних якостей у забезпеченні життєдіяльності.

Функціональний стан визначається за частотою серцевих скорочень (ЧСС), артеріальним тиском (АТ), життєвою ємністю легень (ЖЕЛ), затримкою дихання (проба Штанге, проба Генчі), життєвим індексом, електрокардіограмою, комплексним комп'ютерним програмам, часу відновлення після тестів з фізичними навантаженнями.

Для визначення рівня фізичної підготовленості та ефективності занять атлетичною гімнастикою нами було розроблено контрольні вправи:

Для юнаків:

- Підтягування на перекладині, к-ть разів;
- Берпі, за 1 хв.;
- човниковий біг 4×10 м, сек.;
- згинання та розгинання рук в упорі лежачи, к-ть разів;
- вистрибування з положення присід, к-ть разів за 1 хв..

Для дівчат:

- Човниковий біг 4×10 м;
- підйом тулуба з положення лежачи на животі (гіперекстензія), к-ть разів;
- присідання на двох ногах за 30 с, к-ть разів;

- згинання та розгинання рук в упорі лежачи на колінах, к-ть разів;
- підйом тулуба з положення лежачи на спині (прес), к-ть разів за 1 хв..

Методичні вказівки до виконання зазначених контрольних нормативів (вправ).

Підтягування на поперечині, к-ть:

Вправа характеризує силу м'язів рук, спини, плечей та розвиває силову витривалість. З вихідного положення - вис на перекладині хватом зверху, згинаючи руки, підтягнутися (підборіддя вище за гриф перекладини); розгинаючи руки, опуститися в вис. Положення висів фіксується. Дозволяється незначне згинання та розведення ніг, незначне відхилення тіла від нерухомого положення у висі. Забороняється виконання рухів ривком та махом.

Підтягування дозволяє зміцнювати двоголові м'язи плеча, найширші м'язи спини, дельтовидні та трапецієподібні м'язи, велику і малу круглу м'язи та ін.

Берпі за 1хв.:

Берпі - це функціональна вправа, що поєднує елементи присідань, планки, віджимань від статі та стрибків. Стоячи, розставте ноги по ширині плечей і сядьте до кінця, зігнувши ноги в колінах. Упершись долонями в підлогу, треба стрибком прийняти позу планки на прямих руках. Опустіться вниз, зігнувши руки в ліктях, і знову поверніться до попереднього положення планки - це віджимання. Зробіть стрибок вперед, посівши положення навпочіпки. При цьому руки, як і раніше, долонями на підлозі, сідниці вниз, стегна паралельні підлозі, коліна між ліктів. Зробіть стрибок вгору і скидання рук вгору під час стрибка.

Берпі діє на всі групи м'язів: руки, груди, біцепси, квадрицепси, стегна, сідниці, і черевний прес, але найбільше навантаження - на м'язи черевного преса, верхнього плечового пояса, литкові і сідничні м'язи. Ця вправа розвиває силу, витривалість та координацію.

Човниковий біг 4x10 м.

Човниковий біг характеризує розвиток швидкісних якостей, координацію рухів. Виконується на рівній площадці з високого старту із розміченими лініями старту та повороту. Ширина лінії старту та повороту входить у відрізок 10 м. По команді «на старт» необхідно підійти до місця старту, поставити одну ногу впритул до стартової лінії, іншу відставити на півкроку назад на носок, по команді «увага» перенести вагу тіла на попереду стоячи - шу ногу (тулуб і голову злегка нахилити вперед, руки зігнуті в ліктях). По команді «марш» пробігти 10 м, торкнутися землі за лінією повороту будь-якою частиною тіла, повернутися навколо, пробігти таким чином ще три відрізки по 10 м. Забороняється використовувати як опору при повороті будь-які природні або штучні предмети, нерівності, що виступають над поверхнею доріжки.

Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, к-ть.

Вправа дозволяє оцінити силу м'язів грудей та рук, силу згиначів та

розгиначів плеча, силову витривалість. З вихідного положення - упор лежачи, тулуб пряме, зігнути руки до кута в ліктьових суглобах 90° (видих), розгинаючи руки прийняти положення упор лежачи (вдих). Вправа виконується без зупинки.

Зміцнюються м'язи грудної клітки, триголові м'язи плеча, дельтовидні м'язи, найширші м'язи спини.

Присідання на двох ногах за 30 с.

Вправа виконується в максимально швидкому темпі і характеризує швидко-силові якості, «вибухову» силу ніг, силу згиначів та розгиначів стегна. Прийняти вихідне положення - стоячи, шкарпетки ніг злегка розгорнуті в сторони, коліна і шкарпетки дивляться строго в одному напрямку, дозволяючи запобігти надмірному навантаженню на зв'язки колінних суглобів. Далі виконується присідання до положення - стегно паралельно підлозі, при цьому ступні не відриваються від підлоги, поперековий відділ спини відводиться назад.

Підйом тулуба у вихідному положенні лежачи на животі (гіперекстензія).

Гіперекстензія свідчить про силу нижнього та середнього відділу спини, м'язів, що випрямляють хребет, характеризує швидко-силові якості. Прийняти вихідне положення - лежачи на гімнастичному килимку, при цьому кістки таза щільно притиснуті до підлоги, руки зігнуті біля голови, ноги фіксуються, на видиху виконується підйом тулуба (перегинання, піднімаючи верхню частину тулуба), потім - вихідне положення. Протягом усього руху шия є продовженням хребта, погляд спрямований перед собою.

У вправі беруть участь такі м'язи: квадратний м'яз попереку, попереково-під-диховий, найдовші м'язи спини, сідничні м'язи, біцепс стегна.

Вистрибування з положення присід.

Вправа оцінює швидко-силові якості, координацію, «вибухову» силу м'язів ніг. Початкове положення - повний присід на шкарпетках, руки - упор на пальцях на підлогу. За командою «старт» виконати вистрибування вгору з фіксацією долонь у бавовну над головою, миски повністю відриваються від підлоги, повний розгин ніг у колінних суглобах, потім повернутись у вихідне положення.

У табл. 1–2 продемонстровано контрольні нормативи загальної фізичної підготовленості для дівчат та юнаків за 10-бальною системою.

Крім зазначених нормативів, рекомендуються додаткові вправи (необов'язкові):

– *статична сила м'язів з акцентом на м'язи черевного преса у вправі «планка», результат визначається за секунди (для всіх, включаючи групу реабілітації);*

Таблиця 1.

№ п/п	Вправи	Бали									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Згинання-розгинання рук в упорі лежачи, к-ть	2	4	6	8	10	11	12	13	14	15
2.	Підйом тулуба з положення лежачи на спині, к-ть	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60
3.	Присідання за 30 с, раз	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
4.	Човниковий біг 4×10 м,с.	13,8	13,4	13,0	12,6	12,2	11,8	11,4	11,0	10,6	10,2
5.	Гіперекстензія зі становища лежачи на животі, к-ть	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60

Таблиця 2.

№ п/п	Вправи	Бали									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Берпі за 1хв.	7	9	11	13	15	17	19	21	23	25
2.	Згинання-розгинання рук в упорі лежачи, к-ть	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
3.	Вистрибування з положення присід, к-ть	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
4.	Човниковий біг 4×10 м,с.	13,2	12,8	12,4	12,0	11,6	11,2	10,8	10,4	10	9,6
5.	Підтягування на поперечині, к-ть	2	3	4	5	6	7	9	11	13	15

– для юнаків, жим штанги від грудей на горизонтальній лаві (вага штанги 20 кг), оцінюється кількість підйомів штанги, вправа характеризує силу м'язів грудної клітки та рук (силовий компонент підготовки);

– для дівчат, техніка виконання станової тяги та присіду зі штангою за 5-бальною системою, оцінюються правильне положення спини та ніг, кут присідання, правильність дихання та ін.;

– для визначення фізичної якості гнучкість – нахил вперед із положення сидячи, вправа оцінюється метричними одиницями (см);

- сила м'язів черевного преса може оцінюватися в вправі "суперпрес". У вихідному положенні – лежачи на спині – підняти ноги вгору під кутом 45° і утримувати це положення «до відмови» (с);

- станова тяга для юнаків з максимальною вагою обтяження (кг);

- вправа «Гіперекстензія» на спеціальному тренажері, з вагою обтяження 5 кг (кількість разів);

- віджимання з упором на коліна для дівчат (кількість разів).

У табл. 3 представлені залікові вимоги з дисципліни "Фізичне виховання" для здобувачів 1-го курсу. Так, здобувачі мають набрати 100 балів на рік та 50 балів за семестр. Залікові вимоги вказані для здобувачів основної групи

здоров'я; для категорії здобувачів, які займаються у спортивних секціях збірних командах; для звільнених від практичних занять з фізичної культури та категорії здобувачів, що займаються за програмою «Студентська наука».

Таблиця 3.

№ п/п	Медична група	Бали		
		Відвідування занять (мак. 40 балів)	Поточне тестування (мак. 20 балів)	Контрольні нормативи (мак. 40 балів)
		Не менше 28 балів	Не менше 22 балів	
1.	Основна медична група	Практичні заняття, у тому числі <i>атлетичної гімнастики</i>	Тестування фізичної підготовленості	Выполнение зачетных нормативов в спортивных залах
2	Заняття в збірних командах	Тренування в спортивних секціях	Поточні тести фізичної підготовленості	Выполнение контрольных нормативов в секциях
3.	Звільнені за станом здоров'я	Підготовка та захист реферату	По 1 комп'ютерному тестуванню у кожному семестрі (мак. за кожне –30 балів)	
4	Програма «Студентська наука»	Теоретичні заняття дослідницької спрямованості	Контрольне тестування рівня знань	Підготовка доповіді та презентації для наукової конференції

У табл. 4 представлений тематичний план занять для дівчат на навчальний рік із зазначенням навчального матеріалу, його розподілу на навчальні тижні, етапи навчання, вдосконалення знань та умінь. Щотижня представлено по два заняття атлетичною гімнастикою.

У табл. 5 представлений тематичний план занять атлетичною гімнастикою для юнаків (по три заняття на тиждень). На відміну від тематичного плану для дівчат, у тематичний план для юнаків включено більше годин на навчання та вдосконалення станової тяги, присідань зі штангою, жиму штанги лежачи, вправ з гантелями та штангою.

У формуванні знань, крім основ культури здоров'я та методики заняття, увага акцентується на страховці та самострахування, оптимальній вазі обтяжень та технології збільшення підходів та повторень вправ.

У табл. 6 представлений тематичний план занять для дівчат груп реабілітації. До структури занять включені комплекси кондиційної спрямованості (підготовчі заняття), комплекси корекційного характеру (основні заняття), розширені засоби стретчингу, пілатесу, фітбол-гімнастики, вправ з гантелями (1 кг), медболами (1 кг) та бодібарами (3 кг), а також індивідуально-типологічні комплекси, що враховують основне захворювання та інтереси до видів оздоровчої фізичної культури.

Таблиця 4.

№ п/п	Навчальний матеріал	Номер тижня																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1.	Основи знань	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	ЗРВ на місці та в русі, вправи з власною вагою, з фітнес-обладнанням	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.	ЗФП - човниковий біг 4×10 м	-	+	+				К+			+	+			К	+			К	+	
4.	Підйом тулуба зі становища лежачи на животі	-		+	+			+			+		+				+		+		+
5.	Присідання за 30 с	-			+	+	+	+			+			+		+	+			+	+
6.	Згинання та розгинання рук в упорі лежачи	-				+	+	+			+				+		+		+		
7.	Підйом тулуба зі становища лежачи на спині (прес)	-				+				+	+				+		+		+		
8.	Ходьба та біг, стрибки	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
9.	Атлетична гімнастика: вправи з власною вагою	-	Р	Р	-	В	-	В	-	Р	В	-	Р	-	Р	-	-	-	Р	-	-
10.	Вправи на тренажерах: для ніг та сідниць	-	Р	-	Р	В	-	В	Р	-	Р	-	В	-	Р	-	К	В	-	В	
11.	Для спини	-	-	Р	-	В	-	-	-	Р	-	-	-	В	-	В	-	-	В	-	-
12.	Для грудей та рук	-		Р	-	В	-	-	-	Р	-	-	-	В	-	В	-	-	-	-	-
13.	Для черевного преса та косих м'язів живота	-	-	-	Р	-	В	-	-	-	-	В	В	-	-	-	-	-	К	-	К
14.	Кардіотренажери	-	Р	-	Р	В	-	В	Р	-	В	-	В	-	-	-	-	-	-	-	В
15.	Вправи на гімнастичних килимках	-	-	-	Р	-	В	-	Р	-	В	-	-	-	В	В	-	В	-	-	-
16.	Вправи з бодібарами, гантелями, півсферами, фітболами	-	-	Р	-	В	В	В	-	Р	-	В	-	Р	-	В	-	-	-	-	В
17.	Стретчинг		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Примітки: ЗФП – загальна фізична підготовка, ЗРП – загальнорозвиваючі вправи, Р – розучування, В – вдосконалення, К – контроль.

Таблиця 5.

№ п/п	Навчальний матеріал	Номер тижня																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1.	Основи знань: Поняття «сила», методика заняття, техніка безпеки, країна, культура здоров'я	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	ОРВ на місці та в русі, вправи з власною вагою, з гантелями, штангою	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.	ЗФП - човниковий біг 4×10 м	-	+	+				К+			+		+			К	+		+	К	+
4.	Берпі	-		+	+			+			+		+			+		+		+	+
5.	Підтягування на перекладині	-			+	+		+	+			+			+		+			+	+
6.	Згинання та розгинання рук в упорі лежачи	-				+	+		+			+				+		+		+	
7.	Вистрибування із положення присіду за 30 с.	-					+			+		+				+		+		+	
8.	Різновиди ходьби та бігу, вправи на перекладині та брусах	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
9.	Атлетична гімнастика: жим штанги лежачи	-	Р	Р	-	В	-	-	В	-	-	Р	В	-	-	Р	-	-	-	Р	-
10.	Вправи на тренажерах: для ніг та сідниць	-	Р	-	Р	В	-	-	В	Р	-	Р	-	В	-	Р	-	К	В	-	В
11.	Для спини	-	-	Р	-	-	В	-	-	-	Р	-	-	-	В	-	В	-	-	В	-
12.	Для грудей та рук	-		Р	-	-	В	-	-	-	Р	-	-	-	В	-	В	-	-	-	-
13.	Для черевного преса та косих м'язів живота	-	-	-	Р	-	-	В	-	-	-	-	В	В	-	-	-	-	-	К	-
14.	Вправи на кардіотренажерах	-	Р	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	+
15.	Станова тяга	-	-	-	Р	-	-	С	-	Р	-	С	-	-	-	С	С	-	С	-	-
16.	Присідання зі штангою	-	-	Р	-	-	С	С	С	-	Р	-	С	-	Р	-	С	-	-	-	С
17.	Стретчинг		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Примітки: ЗФП – загальна фізична підготовленість,
ЗРП – загальноорозвиваючі вправи, Р – розучування, В – вдосконалення,
К – контроль.

Таблиця 6 - Тематичний план навчальних занять для дівчат груп реабілітації

№ п/п	Навчальний матеріал	Номер тижня																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1.	Основи знань. Корекційні та кондиційні вправи, культура здоров'я та ін.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	Загальнорозвиваючі вправи на місці та в русі, вправи з власною вагою, з фітнес-обладнанням.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.	ЗФП - човниковий біг 4×10 м	-	+	+				К	+		+		+			К	+		+	К	+
4.	Підйом тулуба зі становища лежачи на животі.	-		+	+			+			+		+				+		+		+
5.	Присідання за 30 с	-			+	+		+	+			+			+		+			+	+
6.	Згинання та розгинання рук в упорі лежачи	-				+	+		+			+				+		+		+	
7.	Підйом тулуба зі становища лежачи на спині (прес)	-					+			+		+				+		+		+	
8.	Різновид ходьби та бігу, вправи на фітболах, корекційні комплекси, пілатес	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
9.	Атлетична гімнастика: кондиційні комплекси	-	Р	Р	-	В	-	-	В	-	-	Р	В	-	-	Р	-	-	-	Р	-
10.	Вправи на тренажерах: для ніг та сідниць	-	Р	-	Р	В	-	-	В	Р	-	Р	-	В	-	Р	-	К	В	-	В
11.	Для спини	-	-	Р	-	-	В	-	-	-	Р	-	-	-	В	-	В	-	-	В	-
12.	Для грудей та рук	-		Р	-	-	В	-	-	-	Р	-	-	-	В	-	В	-	-	-	-
13.	Для черевного преса та косих м'язів живота	-	-	-	Р	-	-	В	-	-	-	-	В	В	-	-	-	-	-	К	-
14.	Кардіотренажери	-	Р	-	Р	В	-	-	В	Р	-	В	-	В	-	-	-	-	-	-	В
15.	Вправи на гімнастичних килимках для зміцнення м'язів черевного преса, ніг, спини	-	-	-	Р	-	-	В	-	Р	-	В	-	-	-	В	В	-	В	-	-
16.	Вправи з бодібарами, гантелями, півсферами, фітболами, еспандерами лижника	-	-	Р	-	-	В	В	В	-	Р	-	В	-	Р	-	В	-	-	-	В
17.	Стретчінг		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Примітки: Р – розучування, В – вдосконалення, К – контроль.

5.2. Правила з техніки безпеки під час проведення занять у тренажерному залі

- Заняття проводяться лише у присутності викладача з фізичного

виховання чи інструктора секційних занять.

- Все обладнання та інвентар повинні бути у справному стані, трости без пошкоджень, при цьому викладач повинен перевіряти справність тренажерів перед кожним заняттям.

- На початку семестру здобувачі повинні подати викладачам фізичного виховання медичну довідку про стан здоров'я, вказати наявні захворювання.

- Викладач повинен провести попередній інструктаж та навчити правильній техніці виконання вправ для дівчат та юнаків, вказуючи на поширені помилки при виконанні.

- На початку заняття проводиться загальна розминка, а потім спеціальна розминка у вигляді простих вправ з гантелями (1-4 кг), вправ зі штангою або бодібаром, вправ для м'язів черевного преса, підтягування та ін.

- Щоб уникнути травм та перенапруги, базові вправи атлетичної гімнастики повинні виконуватися зі страховкою з невеликою вагою обтяження.

- Вага на штангах має бути закріплена спеціальними замками, силові стійки також закріплені.

- На початку навчального року на заняттях необхідно провести тест на фізичне навантаження, а також контролювати частоту серцевих скорочень після виконання фізичних вправ, при підвищеному та зниженому тиску у студентів проводити контроль артеріального тиску до та після заняття.

- Викладач повинен навчити правильну техніку виконання базових вправ, їх «опорних точок» і фаз виконання, контролю техніки рухів за допомогою дзеркал.

- Відстань між силовими тренажерами має бути 1–1,5 м, між кардіотренажерами – 50–80 см.

- Відчувши нездужання, втому при виконанні вправ, необхідно відразу звернутися до викладача (ознаки неадекватної реакції на фізичне навантаження: зайва блідість, порушення координації рухів, низький рівень фізичної працездатності, надмірна почервоніння шкірних покривів, галас, голова).

- На занятті рекомендується вживати воду (гідратація), що покращить загальне самопочуття та ефективність заняття. Кількість випитої води за навчання становить від 0,5 до 1 л, при цьому вживання води має бути невеликими порціями по 4-6 ковтків. Вода покращує результативність заняття на 20% та забезпечує обмінні процеси.

- При виконанні силових вправ потрібні зосередженість, правильна техніка дихання, контроль виконання дивлячись у дзеркало та відсутність відволікаючих факторів.

- При виконанні вправ з тяжкою штангою необхідно контролювати положення спини.

- Форма одягу в тренажерному залі включає футболку, шорти і кросівки, при цьому кросівки забезпечують оптимальне зчеплення з підлогою,

запобігають травмам і необхідні при бігу, ходьбі, вправах, стрибках і вистрибуваннях.

- На заняттях з фізичного виховання не ставиться завдання роботи з максимальними вагами, тому вага обтяження визначається індивідуально, враховуючи підготовленість, масу тіла, стаж занять, підлогу.

- Кількість підходів на початку року має становити 2–3, наприкінці року – 3–4 з кількістю повторень 8–25, залежно від ваги обтяження.

5.3. Структура навчальних занять, особливості змісту та проведення занять для юнаків, дівчин та здобувачів, віднесених за станом здоров'я до групи реабілітації

5.3.1. Класифікація вправ в атлетичній гімнастиці

Методика проведення занять з атлетичної гімнастики для здобувачів вищої освіти базується:

- На концептуальних основах оздоровчої фізичної культури, представлених у працях В. Н. Селуянова, А. В. Менхіна, П.А. Виноградова;

- на фундаментальних дослідженнях з фізичного та функціонального стану та його корекції в умовах фізкультурно-оздоровчих занять, представлених у працях І. В. Адамової, С. В. Краминої, Д. Ф. Чеботарьова,

К. L. Andersen, В. С. Макеевої;

- на теоретичних засадах силових видів спорту, розкритих у роботах А. С. Медведєва, Л. С. Дворкіна, Г. П. Виноградова, Б. І. Шейка;

- на теоретичних азах фітнесу та аеробіки, представлених у роботах Є. Г. Сайкіної, Т. С. Лисицької, Л. В. Сідневої, Є. Б. Мякіченко, В. І. Григор'єва.

Оптимальна кількість вправ в атлетичній гімнастиці для всіх здобувачів – 8-12, з них 4-6 – базові вправи, спрямовані на розвиток та вдосконалення певних фізичних якостей, 4-6 – формуючого характеру для розвитку м'язової тканини вибраних м'язів. Усі вправи класифікуються на вправи на тренажерах, з вільними вагами та з вагою власного тіла (табл.7).

Таблиця 7 - Класифікація вправ атлетичної гімнастики

Класифікація вправ		
На тренажерах	Вправи з вільними вагами	З власною вагою
Силові та на кардіотренажерах (локальні та комплексні тренажери, бігова доріжка, еліпсоїд, сайкл)	Вправи з гирями, гантелями, штангами, фітнес-обладнанням	Вправи на брусах, кільцях, перекладині, гімнастичній «рамі», ЗРВ

У рамках проведення занять з фізичного виховання здобувачі повинні отримати базові уявлення та вміння з усіх вправ.

Вправи на силових тренажерах:

– *вправи для зміцнення м'язів спини:* тяга верхнього та нижнього блоків, гіперекстензія, Т-тяга, відведення рук;

– *вправи для м'язів ніг:* підйом на носки на тренажері, жим платформи, зведення та розведення ніг, згинання та розгинання ніг, присідання на тренажері Смітта;

– *вправи для м'язів грудей, плечей та рук:* «кросовер», зведення рук, згинання та розгинання рук, вправа на лаві Скотта, французький жим та ін;

– *вправи для м'язів черевного пресу та косих м'язів живота:* згинання тулуба, сидячи на тренажері;

- *вправи на похилій лаві та римському стільці;*

- *згинання тулуба вперед на "кросовер".*

Вправи з вільними вагами:

- *для м'язів спини,* такі як тяга гантелі однією рукою, тяга штанги в нахилі, станова тяга, нахили вперед зі штангою, підйом рук у сторони, жим гантелей, вертикальна тяга з грифом;

- *для м'язів ніг:* присідання зі штангою, станова тяга, випади з гантелями, присідання «пліє» для дівчат;

- *для м'язів грудей, плечей і рук,* такі як жим штанги на горизонтальній та похилій лаві, «шраги» з гантелями, концентровані згинання на біцепс, французький жим, розведення гантелей, жим гантелей, почерговий підйом гантелей перед грудьми, підйом гантелей сторона в нахилі, розгинання рук з гантеллю.

Вправи із власною вагою тіла:

– *для м'язів спини* згинання та розгинання рук в упорі лежачи та у висі (підтягування);

– *для м'язів ніг:* різновиди присідань та вистрибувань, підйом на шкарпетки, сходження на степ-платформу, випади;

– *для м'язів грудей, рук, плечей:* згинання та розгинання рук в упорі лежачи, на кільцях, брусах, підтягування, вправи на TRX-петлях (різновид гімнастичних кілець), вправи на канаті;

- *для м'язів черевного преса і косих м'язів живота:* підйом тулуба з положення лежачи на спині, підйом ніг до перекладки, нахили з гантелями, різновиди підйомів ніг в упорі на руках, варіанти вправ з підйомом тулуба або ніг на похилій лаві.

Для силових тренувальних програм величина оптимального інтервалу відпочинку між підходами при виконанні базових вправ становить 1,5-2 хв, а при виконанні вправ, що формують - 2-3 хв. Оптимальний пульсовий коридор частоти серцевих скорочень (ЧСС) основної частини тренувальних занять зі

здобувачами при освоєнні силових програм становить 130-160 ударів/хв. Чергування базових і формуючих вправ забезпечує раціональну хвилеподібну зміну ЧСС у процесі занять.

В атлетичній гімнастиці використовуються шість груп спеціальних вправ:

- 1) *вправи без обтяжень* та предметів, вони полягають у подоланні опору власного тіла або його ланки;
- 2) *вправи силового характеру* на снарядах масового типу, такі як перекладина, кільця, бруси, кінь із ручками;
- 3) *вправи з гімнастичними предметами* певної тяжкості та еластичності: набивні м'ячі, еспандери;
- 4) *вправи зі стаціонарними навантаженнями*: гантелями, гириями, штангою. Вправи з гантелями містять різні симетричні та асиметричні рухи руками у поєднанні з нахилами, поворотами, випадами, присіданнями. Специфіка вправ з гириями полягає в тому, що при звичайному хваті гіра знаходиться поза площею опори, через що виникає її обертання, протидія якому вимагає прояву великих зусиль. У штанзі – класичне триборство: жим, ривок, поштовх та додаткові вправи;
- 5) *вправи силового характеру*, що виконуються в парах та трійках. Один із спортсменів створює опір дії іншого, який долає його, використовуючи заданий спосіб;
- 6) *вправи на тренажерах* та спеціальних пристроях. В атлетичній гімнастиці використовуються найчастіше тренажери блочного типу, які дозволяють регулювати навантаження за рахунок зміни ваги обтяження та включати в роботу по черзі різні ланки тіла, приймаючи ті чи інші вихідні положення.

5.3.2. Особливості вправ з атлетичної гімнастики у фізичному вихованні юнаків

Силові вправи в рамках занять фізичним вихованням включають вправи на гімнастичних снарядах (перекладини різної висоти, кільця), вправи з силовим акцентом (скакалки, гімнастичні палиці, набивні м'ячі, гантелі). Підбираючи силові вправи для складання комплексів, слід керуватися включенням вправ для основних м'язових груп (плечового пояса та рук, м'язів спини, черевного преса, ніг).

Заняття в тренажерному залі для юнаків у підготовчій частині містять різновиди ходьби та бігу, роботу на кардіотренажерах або стрибки зі скакалкою протягом 3–5 хв (ЧСС 100–120 ударів/хв), комплекс у форматі гімнастичних вправ або з набивними м'ячами), бодібарами, елементами єдиноборств (табл. 8).

Основну частину слід розділяти на два напрями: вправи для виконання нормативів загальної фізичної підготовленості, базові вправи у підтягуванні на перекладині, згинанні та розгинанні рук у упорі лежачи, човниковий біг, підйом

тулуба із положення лежачи на спині, серія вправ для спини, рук; базові вправи атлетичної гімнастики на силових тренажерах (табл. 8), вправи з гантелями, штангами та власною вагою, комплекси на TRX (різновид гімнастичних кілець).

Таблиця 8 - Зразковий зміст навчальних занять для юнаків у тижневому циклі підготовки

1-е заняття	2-е заняття	3-е заняття
Теоретичні знання, - загальнорозвиваючі вправи, - біг, - вправи на силовій установці, - техніка базових вправ, - корекція постави; - підтягування (3×8 разів); - гіперекстензія (3×15 разів); - станова тяга (3×8 разів); - тяга штанги до пояса нахилі (3×8 разів); - підтягування (3×8-10 разів); - жим лежачи (3×8 разів); - піднімання ніг до перекладині з вису (3×10 разів); - прес на похилій лаві (3×15 разів)	- Загальнорозвиваючі вправи, - човниковий біг; - кардіотренажери; - жим лежачи (3×6 разів з грифом 15 кг); - віджимання на брусах (3×12 разів); - розведення гантелей лежачи на лаві (3×12 разів); - присідання зі штангою (3×8 разів); - французький жим зі штангою (3×12 разів); - прес на горизонтальній лаві (3×20 разів); - виси, - розтяжка	Теоретичні знання, - загальнорозвиваючі вправи, - різновиди бігу, - стрибки на скакалці, - вистрибування з положення присід, - підтягування, - техніка станової тяги; - присідання зі штангою (3×6 разів); - випаді зі штангою на плечах (3×12 разів); - підйом на шкарпетки на тренажері (3×15 разів); - скакалка (2 хв); - підйом штанги для біцепса стоячи (3×8 разів); - прес на похилій лаві (3×20 разів); виси

Здобувачі повинні освоїти засоби та методи проведення заняття з атлетичної гімнастики, знати спеціальні вправи для м'язів спини, рук, плечей, ніг, а також назви вправ, таких як станова тяга зі штангою, присідання зі штангою, гіперекстензія, вправа на кросовер лаві Скотта та ін. Володіти технікою виконання вправ круговим та інтервальним методами тренування, прийомами самострахування та страхування. У заключній частині – виси, вправи для розтягування та розслаблення м'язів.

5.3.3. Характеристика структури занять для дівчат

Заняття у тренажерному залі для дівчат відрізняються більшою тривалістю кардіонавантаження у підготовчій частині (5-15 хв, ЧСС – 100-120 уд./хв), (скакалка, біг, еліптичний чисайкл, функціональний тренінг); комплекси розминки можуть включати елементи аеробіки (темп музики 125–135 музичних акцентів за хв), гімнастика, фітбол-гімнастика, комплекси з

бодібарами та гімнастичними ціпками, стретчингом та круговим тренуванням (табл. 9).

Основна частина складається із загальної фізичної підготовки, орієнтованої на виконання нормативів та силової підготовки на тренажерах (вага обтяження 40–50% від максимального), комплексів із гантелями, балансувальними півсферами (ЧСС – 100-130 уд./хв), вправами на гімнастичних килимках.

Заклучна частина – як розтяжки, дихальних вправ до 10–13 хв.

Таблиця 9 - Зразковий зміст навчальних занять для дівчат у тижневому циклі підготовки

1-е заняття	2-е заняття	3-е заняття
Теоретичні знання, - техніка безпеки, - біг, - вправи, що розвивають, - кардіотренажери, - розтяжка; - вправи для вдосконалення згинання і розгинання рук в упорі лежачи, - підйом тулуба лежачи на спині, 2-3 вправи в 2-3 підходи по 8-20 повторень; - вправи на тренажерах для м'язів спини, рук, грудей, 2-3 підходи до 8-12 повторень; 4-5 вправ з бодібарами у 2 підходи; - вправи для м'язів преса, - стретчинг	- Особливості атлетичної гімнастики при високій, середній та низькій фізіопідготовці, за наявності спеціальної медгрупи, - загальнорозвиваючі вправи, - кардіотренажери, - човниковий біг; - присідання за 30 с; - комплексне кругове тренування; - комплекс вправ з гантелями 1-2 кг (руки, плечі, груди, зовнішні косі м'язи живота); - вправи на гімнастичних килимках для м'язів ніг, сідниць та черевного преса (6×2); - стретчинг	Теоретичні знання, - біг, - вправи на балансувальній напівсфері (BOSU), - загальнорозвиваючі вправи, - розтяжка, - корекція постави; - техніка виконання станової тяги, присідань із бодибаром, жиму грифа лежачи на горизонтальній лаві (2×12 разів); - вправи на силових тренажерах для м'язів ніг та сідниць; - підготовка контрольного нормативу: піднесення тулуба лежачи на спині, гіперекстензія; - стретчинг, - обговорення основних помилок

5.3.4. Відмінні риси вправ з атлетичної гімнастики для здобувачів групи реабілітації.

Нині погіршення стану здоров'я спостерігається вже у молодому віці. Це підтверджується збільшенням кількості молоді, яка має спеціальну медичну групу (з 10% до 20-40%). У зв'язку з цим проводяться численні наукові дослідження з фізичного виховання здобувачів спеціальних медичних груп:

- розроблено адаптивне фізичне виховання здобувачів спеціальних медичних груп з урахуванням фізичних навантажень (І. Ю. Зикова, 2013);
- впроваджено диференційований підхід до організації фізичного виховання здобувачів із серцево-судинними захворюваннями (Х. М. Ляшенко,

2013);

- представлено фізичне виховання дівчат з вегетативними порушеннями (О. Є. Дивінська, 2012),

- розроблено диференційоване фізичне виховання здобувачів на основі типів гемодинаміки (Н. В. Оляшева, 2015).

Проте проблема індивідуалізації, диференціації, змісту занять, засобів удосконалення фізичної працездатності здобувачів із спеціальними медичними групами залишається не вирішеною.

Заняття для дівчат та юнаків спеціальної медичної групи проводяться з огляду на основне захворювання.

Навантаження аеробного характеру у підготовчій частині заняття виконується на кардіотренажерах із середньою та низькою швидкістю: на біговій доріжці – 6–8 км/год, еліптичному тренажері зі ступенем опору

1–2-го рівня (ЧСС 100–110 ударів/хв).

Також застосовуються різновиди стрибків на фітболі (ЧСС 90–100 ударів/хв), повільний біг, сходження на балансувальній півсфері (BOSU) – 3–5 хв, аеробіка у підготовчій частині з темпом 125–130 акцентів/хв для дівчат.

Заняття для здобувачів можна організувати у складі навчальної групи, вказуючи спрощені варіанти виконання вправ, засоби зниження навантаження, застосовуючи локальні вправи, виключаючи перевернуті положення тіла, високоінтенсивний біг та ін.

Наступним способом організації заняття може бути робота у малій групі, лише зі спеціальними медичними групами, що можливо за наявності кількох викладачів у тренажерному залі.

Для цієї групи здобувачів також актуалізовані індивідуально-типологічні комплекси вправ, представлені в тренажерному залі у вигляді конспектів, а саме: при порушеннях постави, зору, серцево-судинних захворюваннях, захворюваннях колінних суглобів, гіпертензії.

Для здобувачів із порушеннями зору розроблено індивідуально - типологічні комплекси з обмеженням перевернутих положень тіла, «натужування», адаптивний варіант виконання гіперекстензії, збільшення обсягу стретчингу та вправ на фітболі для дівчат.

Для здобувачів із серцево-судинними захворюваннями складено комплекси, що відрізняються збільшенням обсягу вправ на гімнастичному килимку, контролем ЧСС на кардіотренажерах (90–120 ударів/хв), застосуванням мінімального обтяження, використанням засобів пілатесу (для дівчат – лікувально-оздоровчий), стретчингу; для юнаків робота з обтяженням 30-40% від максимального (силовий компонент), обмеженням підтягувань, віджимань, акцентуванням на локальних, а не фронтальних вправах (ізолювано для м'язів біцепса плеча, трицепса плеча, м'язів плечей, біцепса стегна, сідниць та ін.).

Здобувачам з порушеннями постави рекомендується робота з мінімальною вагою обтяження, ходьба на еліптичному тренажері (ЧСС 100–120 ударів/хв), засоби пілатесу та стретчингу, фітбол-гімнастика (ЧСС 110 ударів/хв), ходьба на біговій доріжці 6–7 км/год, локальні та комплексні на тренажерах (загалом збільшення частки вправ у положенні сидячи), симетричні та асиметричні вправи (гантелі, еспандери лижника, гімнастичні палиці, медболи), коригувальні та кондиційні комплекси. При сколіозі I-II ступеня та вугіллі нахилу хребта 4-12 - вправи в положенні сидячи, лежачи, в упорах становлять 50-60% від загального обсягу заняття.

5.4. Специфіка розвитку фізичних якостей засобами атлетичної гімнастики.

Одним із завдань фізичного виховання здобувачів вищої освіти є розвиток сили, швидкості, витривалості, гнучкості. Розглянемо теоретичну основу фізичних якостей та засобів їх розвитку в умовах тренажерної зали. Під *швидкістю* розуміється специфічна рухова здатність тих, хто займається до екстрених рухових реакцій та високої швидкості рухів, що виконуються за відсутності значного зовнішнього опору, складної координації роботи м'язів та не потребують великих енерговитрат. Фізіологічний механізм прояву швидкості тісно пов'язаний зі швидкісними характеристиками нервових процесів, що залежать від індивідуальних властивостей центральної нервової системи (ЦНС) та периферичного нервово-м'язового апарату (ПМА).

Розрізняють кілька елементарних форм прояву швидкості:

- швидкість простої та складної рухових реакцій;
- швидкість поодинокого руху;
- швидкість складного (багатосуглобового) руху, пов'язаного зі зміною положення тіла в просторі або з перемиканням з одного дії на інше;
- частоту ненавантажених рухів.

В умовах тренажерного залу розвивати швидкісні якості не так просто, тому що немає достатніх площ та бігових доріжок. Проте різновиди бігу, прискорень на біговій доріжці, човникового бігу можна проводити на відкритому спортивному комплексі академії в осінній та весняний період (вересень, травень, червень).

В решту часу в рамках фізичної культури ставиться завдання на покращення результату в човниковому бігу 4×10 м (у залі) та швидкісних показників на кардіотренажерах. Основними засобами розвитку різних форм швидкості є вправи, що потребують швидких рухових реакцій, високої швидкості та частоти виконання рухів. Двигуна реакція – це відповідь на сигнал, що раптово з'являється, певними рухами або діями. Розрізняють час

реакції на сенсорні подразники та час реакції розумових процесів. Зважаючи на те, що частіше буває кілька послідовних або одночасних подразників, і, отже, одна або кілька можливих реакцій, то розрізняють час простої та складної реакції. Складні реакції своєю чергою поділяються на реакції вибору та реакції на об'єкт, що рухається.

Для цілеспрямованого розвитку швидкості простої рухової реакції найбільш ефективні *повторний, розчленований та сенсорний методи*.

Повторний метод полягає в максимально швидкому повторному виконанні рухів, що тренуються по сигналу. Тривалість таких вправ має перевищувати 4-5 сек.. Рекомендується виконувати 3-6 повторень тренуваних вправ у 2-3 серіях (біг 10 м, човниковий біг 10×3 м, 4×10 м, естафети). *Розчленований метод* зводиться до аналітичного тренування в полегшених умовах швидкості реакції та швидкості наступних рухів (вивчення поворотів у човниковому бігу, низький та високий старт, фази проходження дистанції, фінішування).

Сенсорний метод заснований на тісному зв'язку між швидкістю реакції та здатністю до розрізнення мікроінтервалів часу. Цей метод спрямований на розвиток здатності визначати час пробігання відрізків з точністю до десятих і навіть сотих часток секунди (виконання контрольних вправ за певний час, максимальна кількість вистрибувань за короткий проміжок часу, стрибки на скакалці).

Максимальна швидкість рухів, яку може проявити людина, залежить не тільки від швидкісних характеристик її нервових процесів та швидкості рухової реакції, а й від інших здібностей:

- динамічної (швидкісної) сили, гнучкості, координації;
- рівня володіння технікою виконуваних рухів.

Тому швидкісні можливості вважають складним комплексним руховим яством. Тому рекомендується повторне виконання швидкісних вправ серіями у формі постійного змагання між здобувачами. Змагання викликають, як правило, емоційне піднесення, змушують виявляти граничні зусилля, що веде до покращення результатів.

У формуванні швидкісно-силових якостей юнаків рекомендується виконувати такі вправи:

- підйом тулуба лежачи на спині (на похилій лаві) у швидкому темпі (прес) з урахуванням і без урахування часу, «до відмови», з фіксацією і без фіксації ніг, з обтяженням і без, підйом тулуба з подальшою передачею набивного м'яча (2 -3 кг);
- стрибки на платформу висотою 50-60 см (1 м у 2-4 підходи по 5-7 разів); - стрибки в довжину з місця;
- вправи з гирьового спорту та кросфіту (взяття штанги 15 кг на груди, - підйом штанги на час, ривок гирі 8, 16 кг);

- підтягування, човниковий біг 10×10 м із перенесення гантелі 1-3 кг;
- велонавантаження та робота на гребному тренажері (імітація академічного веслування), вправи з гантелями та гирями.

У розвитку швидкості та координації рухів виконуються такі вправи:

- човниковий біг (4×10 м, 3×5 м) 1-2 рази на тиждень, 1-3 підходив;
- прискорення на біговій доріжці або сайкл-тренажері (30 с -1-2 хв, швидкість - 10-13 км / год, аеробне фізичне навантаження);
- вправи на півсфері BOSU по 2-5 хв (біг на півсферу, вистрибування на ній, різновиди підйомів та стрибків);
- стрибки на скакалці 2-3 підходи по 20-50 повторень у кожному підході (швидкість, координація рухів, аеробна спрямованість вправи);
- стрибки на фітболі для розвитку координації рухів, рівноваги (аеробне фізичне навантаження лікувальної спрямованості, ЧСС 90 ударів/хв);
- присідання стоячи на півсфері.

Одним з основних засобів розвитку координації рухів для дівчат є оздоровча аеробіка. Базова аеробіка – це синтез загальнорозвивальних, танцювальних вправ, різних стрибків та підскоків, що виконуються без пауз відпочинку під музичний супровід 120–160 акцентів/хв. Цей вид аеробіки підходить для тих, хто займається різним рівнем фізичної підготовленості. Основним структурним елементом занять аеробікою є виконання комплексу вправ, що в основному повторюється 3–7 раз.

Розглянемо таку фізичну якість, як *витривалість* – здатність організму протистояти втомі тривалий час у вигляді м'язових зусиль без помітного зниження працездатності. Витривалість характеризує здатність людини до тривалого виконання будь-якого виду діяльності, розумової чи фізичної. Залежно від особливостей виконуваної роботи можна згрупувати такі види витривалості:

1. статична та динамічна – здатність тривало здійснювати роботу у статичному чи динамічному режимі (статична у вправі «планка» (див. мал. 10–12, вис на перекладині);
2. локальна чи глобальна – здатність тривало залучити до роботи невелике число м'язів чи великі групи м'язів: згинання і розгинання рук із гантелями по 15–50 разів у кілька підходів (для м'язів рук), тяги, вправи для м'язів черевного преса;
3. силова - здатність багаторазово і тривалий час виконувати вправи з проявом великої м'язової сили (вага обтяження 30-60% від максимального, кількість повторів - 20-100 до 2-6 підходів);
4. аеробна та анаеробна – здатність довго виконувати роботу переважно в аеробному або анаеробному режимі відповідно (в атлетичній гімнастиці анаеробний режим проявляється у роботі з максимальними вагами в 1-4 повторення).

Загальна витривалість - це здатність довго виявляти м'язові зусилля порівняно невисокої інтенсивності.

Спеціальна витривалість – це здатність виявляти м'язові зусилля відповідно до специфіки (тривалості та характеру) спеціалізованої вправи. Види спеціальної витривалості: силова, швидкісна, координаційна, стрибова, статична, гіпоксична та ін.

Основними засобами розвитку загальної та швидкісної витривалості є біг, плавання, пересування на лижах, велосипеді (велотренажері), біговій доріжці, еліпсоїді та ін. Засобами розвитку є багаторазові повторення силових вправ, що виконуються з вагою свого тіла або обтяження 30-60% від максимуму.

Наступна фізична якість: *гнучкість*-здатність організму виконувати рухи з найбільшою амплітудою. Рівень гнучкості залежить від рухливості в суглобах людини (еластичність зв'язок) та від здатності м'язів розтягуватися (еластичність м'язів). Недостатня рухливість у суглобах може обмежувати прояв якостей сили, швидкості реакції та швидкості рухів, витривалості, збільшуючи енерговитрати та знижуючи економічність роботи, а також може призвести до серйозних травм м'язів та зв'язок.

Гнучкість проявляється як пасивна та активна. Пасивна гнучкість характеризується максимальною величиною амплітуди рухів, що досягається при впливі на тих, хто займається зовнішніх сил, наприклад, обтяжень, зусиль партнера і т. п., активна гнучкість - максимальною величиною амплітуди рухів, що досягається при самостійному виконанні вправ завдяки своїм м'язовим зусиллям.

Загальна гнучкість - це рухливість у всіх суглобах, що дозволяє виконувати рухи з великою амплітудою.

Спеціальна гнучкість – це гранична рухливість окремих суглобів, що дозволяє ефективніше виконувати певні рухи на спортивній чи професійній діяльності.

Стан гнучкості залежить від багатьох факторів: втоми, часу доби, віку, температури м'язів та навколишнього середовища. Втома організму негативно впливає на показники активної гнучкості, але ніяк не впливає на пасивну. Вранці показники гнучкості дещо знижено, проте тренування з її розвитку в ранковий час дуже ефективне. При охолодженні тіла показники гнучкості знижуються, а після розминки, що підвищує, і температуру тіла – підвищуються.

Для збільшення показників гнучкості використовують вправи на розтягування, їх необхідно виконувати щодня протягом 30-60 хв (у рамках тренажерного залу як стретчинг-тренування, що розтягують вправи біля шведської стінки та на фітболі). Для підтримки гнучкості кількість занять можна скоротити до 2-3 на тиждень та зменшити час до 15-30 хв. У рамках навчальних занять з фізичного виховання гнучкість розвивається

засобами стретчингу у підготовчій та завершальній частині заняття, а саме: нахили, випади, повороти, скручування, напівшпагати, махи, широкі стійки, стретчингові вправи.

Гнучкість також розвивається засобами виконання вправ, таких як зведення та розведення рук та ніг, гіперестезія, станова тяга, присідання з боді-баром, випади з гантелями, виси на перекладині, нахили вперед та назад, вправи з гімнастичним ціпком.

Теоретичні засади атлетичної гімнастики

Розпочинаючи виконання вправ, атлет повинен одержати повне уявлення про своє здоров'я, визначити антропометричні розміри: вагу, зріст, окружність грудей, шиї, талії, плечей, стегон, гомілок, а також виміряти життєву ємність легенів. Виміри повторюють через кожні два місяці.

Коротко про роботу м'язів

Руки рук і плечового поясу приводять до випрямлення хребта, розширенню грудної клітини, зміцненню м'язів спини й плечового поясу, допомагають виробити навичка правильного й глибокого дихання, створюють сприятливі умови для роботи легенів, серця, сприяють зниженню кров'яного тиску; вправи, що впливають на м'язи тулуби, втягують у роботу великі м'язові групи. Відбувається стійке розширення великих, середніх і малих кровоносних судин і зниження артеріального тиску. **Руки тулубом** підсилюють кровообіг у черевній і грудній порожнині, поліпшують роботу внутрішніх органів, зміцнюють мускулатуру тулуба. Вони перешкоджають також зайвому відкладенню жиру й допомагають зберегти правильну поставу.

Вправи для м'язів ніг виконуються з метою розширення віддалених від серця судин, підсилюють потік крові, усувають її застій у нижніх кінцівках і органах черевної порожнини. Ці рухи сприяють збереженню рухливості в суглобах ніг, зміцненню м'язів і рівномірному розподілу крові в організмі.

Дихання. Ефективність впливу силових вправ залежить від правильного дихання. Глибоке дихання сприяє припливу крові до серця, легенів, головного мозку й полегшує роботу серцевого м'язу.

Для посилення кровообігу й дихання, налаштування нервової системи на роботу з навантаженням, перед основною частиною занять, проведіть розминку, у яку включите ходьбу з переходом на біг.

Ходьба – проста й природна вправа для серцево-судинної й дихальної систем. При ходьбі в роботу включаються майже всі м'язи ніг, розширюється

мережа дрібних кровоносних судин, що сприяє значному збільшенню кров'яного русла, знижується тиск, поліпшується обмін речовин.

Дихальна гімнастика містить у собі як статичні, так і динамічні дихальні вправи.

Статичні дихальні вправи спрямовані на формування навичок

раціонального дихання й характеризуються рівним, ритмічним подихом у спокої в різних вихідних положеннях: лежачи, сидячи, стоячи. Динамічні дихальні вправи виконують у процесі різноманітних рухів, що полегшують вдих і видих та збільшують вентиляцію легенів. Ці вправи спрямовані на формування навичок правильного дихання під час руху.

Одяг. Одяг підбирайте вільний и легкий, що не заважає рухам. Не забувайте, що гумова тканина знижує доступ повітря до тіла, порушує нормальний кровообіг, що веде до підвищення артеріального тиску.

Особиста гігієна. У ході занять атлетичною гімнастикою дотримуйтесь правил гігієни, позбудьтеся від шкідливих звичок і надмірностей. Атлетам забороняється вживати алкоголь, що надзвичайно шкідливо діє на нервову систему, особливо на головний мозок і кровоносні судини. Протипоказане й паління, що порушує нормальну роботу нервової системи. Нікотин викликає тривале звуження кровоносних судин і підвищує артеріальний тиск. Мають сприятливу дію самомасаж і загартовування.

Самоконтроль в атлетичній гімнастиці

Самоконтроль допомагає регулювати навантаження й уникати перевтоми. Тому з перших же днів занять заведіть **щоденник** самоконтролю й фіксуйте в ньому все, що необхідно вам для плідних тренувань.

На першій сторінці щоденника записується прізвище, ім'я, по батькові, дата народження й початок тренувань, стаж, результати. Далі в певному порядку ведеться запис результатів самоконтролю.

Нижче представлена зразок схеми щоденника самоконтролю, у якому відзначені найбільш доступні для визначення й інформативні показники. Аналізуючи ці записи, неважко зробити висновки, що розглянуте тренування виявилось досить важким, про що свідчать погіршення самопочуття наступного дня, біль у м'язах ніг, відсутність бажання тренуватися, зниженні дані динамометрії, підвищення пульсу в спокої.

Висновки

У представленій роботі використано системний підхід в організації навчального процесу з фізичного виховання у Національному університеті "Одеська юридична академія". Пропонується розглядати використання силової підготовки безпосередньо із завдань атлетичної гімнастики, при цьому слід розглядати атлетичну гімнастику як один із способів підвищення ефективності системи фізичної підготовки студентської молоді:

- Запропонована методика включає вправи з помірними обтяженнями при досить великому дозуванні з інтенсивним виконанням вправ і скороченими паузами відпочинку між підходами, що істотно впливає на розвиток силових показників при помірному збільшенні антропометричних показників.

- Результати довели ефективність впливу занять силової спрямованості із

застосуванням засобів атлетичної гімнастики.

- Перспектива подальшого дослідження дозволить розробити ще більш удосконалені програми з атлетичної гімнастики, які будуть спрямовані на корекцію фізичного розвитку (нормалізації загальної маси тіла, зниження індексу маси тіла) та удосконалення рухової підготовленості студентів Національного університету "Одеська юридична академія" як основного відділення, так і груп реабілітації.

KAPITEL 6 / CHAPTER 6 ⁶**TRANSFORMATIONS OF THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN
CITIZENS IN 1991 – 2021****DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-002****Introduction**

In the modern world, there is a growing interest in the problem of forming a person's identity. The category of «identity», despite the diversity of theoretical and empirical research, is still one of the most complicated. As a rule, identification issues emerge full blown in time of crisis, transitional periods of society's development, when there is a need for a new self-determination of society, as well as the choice of new political-legal, socio-economic and socio-cultural models of development. In this regard, transitional and crisis periods can be viewed as a special turning point in the development of society and the individual, when not only cardinal transformations occur in many areas, but also the search for a new identity begins for large social groups – ethnic groups, nations and countries, which stipulates identity changes also at the individual level. The immediacy of transdisciplinary research on the issue of identities is due to the tremendous importance they have in the lives of new independent countries which emerged in the post-colonial and post-Soviet era.

In the current era of constant change, it is necessary not so much to rely on the past with its value system but to surmise the development tendencies of the civilization. The threats of the modern world are severe, the state of the world order is unstable, and various crises are taking place successively or at the same time. Globalization, informatization, dangers of man-made and natural disasters, political ongoing world reconstruction on economic and geopolitical grounds. Here is an incomplete list of external challenges to national identity in any country, often compounded by rather severe domestic political issues.

Today, many European countries face with serious challenges that are associated with collective security challenges, information wars, the intensification of migration, terrorist acts, dramatic socio-economic and socio-political transformations, as well as threats of the gradual erosion of national cultures and the European civilizational identity. These problems are closely related to the interaction between civilizations, in fact, in the process of development of the modern world can be traced the growing influence of civilization factors determining a sufficiently large part of the changes occurring in the world. Many countries have entered into a new stage of their information civilizational development, where knowledge economy is fully functioning, resource saving and high-end technologies are implemented, and civil society successfully controls government structures.

⁶*Authors: Voropayeva Tetiana Sergiivna*

At the same time, in many countries of the former USSR radical changes were carried out, which led to huge changes in all spheres of society (economic, political, legal, socio-cultural). Moreover, many of these controversial changes have put most of the citizens of these countries on the brink of survival. Uncritical borrowing someone else's experience and market innovations will undermine stability in any society, if these borrowings are not balanced with the cultural identity of the society, its mentality and civilizational identity. Russian-Ukrainian war makes the observation of national identity issues in Ukraine relevant.

Globalization carries a radical impact on the spiritual sphere of any society, distorting the traditional values and transforming collective identities. Under such conditions, particularly acute is the problem of the formation of a positive national identity of the citizens of post-Soviet states. In this regard, the relevance of the transdisciplinary study of the shaping of national identity (the main forms of which are national-cultural and civil-political identity) citizens of Ukraine in the post-colonial period is not in doubt. Further civilizational development of Ukraine requires not only protection of national independence and state sovereignty, restoration of the state's territorial integrity, but also realization of national interests, achievement of political stability and national unity based on the positive national identity of Ukrainian citizens.

6.1. What is a National Identity

In philosophy, the problem of identity has been developed, starting with separate reflections of Aristotle, and continuing in the works of John Locke, David Hume, Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, Georg Wilhelm Friedrich Hegel and other thinkers. Their successors explored the relationship between the concepts of «identity», «similarity», «I», «selfness», «identity», structure and criteria of different forms of identity, the nature of the interaction I – Another. For the first time, the term «identity» was used by William James, an American psychologist and philosopher, who emphasized such characteristics of the individual as the struggle of one's own and another's, identity and conformity to oneself and society [13, p. 105]. The first concepts of identity were presented in the works of Sigmund Freud, Erik Homburger Erikson, Henri Tajfel, John Turner, and others. In particular, Sigmund Freud's arguments about the identification of people in the mass, as well as the first use of the term «identification» were recorded in his book «Mass psychology and analysis of the human Self» (1925), which was written in 1921 [25, p. 24–36].

The French philosopher Paul Ricoeur and one of the founders of interactionism, George Herbert Mead, explain the concept of identity in their research through the category of «selfness» [17; 19]. American psychologist Erik Homburger Erikson introduced the concept of «identity» in a broad scientific context and significantly

popularized it. As early as the 1940s and 1950s, he began to study ethnic identity, drawing attention to the historical conditionality of the formation and evolution of any identity [29, p. 52]. The scientist identified three main types of identity: positive, negative and mixed.

British researcher of identity, Nations and nationalism Anthony David Smith proved in his works the existence of continuity between modern nations and ethnic communities that existed since ancient times. The author emphasized that modern nations arose when fully formed ethnic groups accepted the idea of political sovereignty [38, p. 175; 37, p. 55–76]. French researcher Serzh Moskovichi (Serge Moscovici) introduced the concept of «identification matrix». He states that a certain set of identities of an individual is placed in the «cells» of his identity matrix. This matrix has basic and peripheral identities [18, p. 3]. Today, belonging to a particular ethnic community is studied, as a rule, from the positions of two concepts: the theory of social identity of Henri Tajfel, John Turner and the model of two dimensions of identity of John Widdup Berry [40, p. 7–24; 27, p. 139–140].

The identification problem was actualized in the XX century. Different aspects of this problem were studied within the framework of psychology, sociology, philosophy, history, political science, anthropology, ethnology, pedagogy, etc. New approaches to the study of identity from various theoretical and methodological positions were represented by Jan Assman [3], Martyn Barrett [4], Marco Cinnirella [28, p. 227–248], Anthony Smith [23], Samuel Huntington [26], etc. Well-known Russian and Ukrainian scientists (Stefanyia Andrusiv [2], Petr Hnatenko and Valentyna Pavlenko [10], Ola Hnatiuk [11], Jaroslav Hrytsak [12, p. 188–197], Kostiantyn Kysliuk [14, p. 48–65], Mykola Kozlovets [16, p. 3–11], Taras Kuzio [33], Mykola Riabchuk [21], Svetlana Ryzhakova [20, p. 76–88], Tatiana Riazanova [4], Mykhailo Stepyko [24], Margarita Volovikova [4] and others) studied ethnic, religious, regional, civic and national identity, ethnic and national self-consciousness.

The phenomenon of *collective identity* was one of the first to be studied by Italian scientists Alberto Melucci [34; 35, p. 329–348] and Alessandro Pizzorno [36, p. 355–373], later – Peter Berger, Thomas Lukman [6], Jan Assman [3] and other scientists. The concept of «collective identity» covers a certain collective «We» of a specific community or a specific group (regional, religious, ethnic, national, civilizational etc.), on this basis, formed different forms of collective identity (regional, religious, ethnic, national, civilization etc.) are identified. Since most modern researchers believe that identity is a result of the identification process (which is considered a process of assimilation, self-identification or own reference to the group with someone or something), this phenomenon must be considered a dynamic structure that develops throughout human life, its development being nonlinear and uneven, can unfold in both progressive and regressive directions, passing stages of overcoming identity crises. The main function of identity consists of providing adaptation to a new social setting, preserving determinacy and integrity of

personality.

So, national identity is the condition of preservation of its own sovereignty and territories of the state; it can also be one of the conditions for the country's economic prosperity. National identity increases the trust between citizens, maintaining consolidation, dialogue and consensus and reducing the likelihood of a constant struggle for resources and power among different groups of citizens. National identity is a factor for the existence of a stable state, and in crisis and war, it is a condition for maintaining statehood. According to Francis Fukuyama (2018), the absence of development of national identity can lead to the division or destruction of the state [30].

6.2. Research Methodology

In a globalized world, identity becomes a dominant discourse of science and everyday life, because identity, according to Bauman, is as a kind of «a prism», which many important features of modern life are evaluated and studied through [5, p. 185].

The most scientists believe that identification is a fundamental process of individual self-determination, and identity is the result of this process. The concept of «identity» is integrative; it integrates individual and social principles. Identity is a phenomenon that is based on the dialectical interconnection of society and the individual and characterizes the quality of that interconnection. After all, the individual becomes involved in many social bonds and performs many social roles that are reflected in individual and collective identity. All forms of social identity are related to the individual's ability to answer the question «Who Am I?» in relation to various groups and communities. Since an individual is simultaneously a member of many groups, a system of identities is formed, that correspond to various spheres of his experience and activity (age, gender, family, territorial, ethnic, national, religious, professional, subcultural, continental etc.). All these identities are arranged in a certain system hierarchy. Identity is not a static, but a dynamic entity. The identity system of an individual is formed when its various components begin to function as a single mechanism.

Each form of identity must be studied separately, then you can compare the levels of development of various forms of identity, as well as the identities that are dominant within the system hierarchy. Collective identity is associated with the processes of individual acceptance of certain group ideas, norms and values, with his readiness to such a way of thinking as an expression of common feelings, to collective actions for the sake of realizing common interests.

As a methodological basis, most researchers use Henri Tajfel's social identity theory [39, p. 1–39] and John Turner's theory of self-categorization [41, p. 6–34],

and also refer to the ideas of these theories about the key role of in-group support of positive self-esteem and level of objective well-being (Catherine Haslam et al. [31, p. 671–691]; Aarti Iyer and Jolanda Jetten [32, p. 94–108]).

To research identity (as a systemic, multi-component and multi-level education) integrative approach is most appropriate allowing to study various types of identity in their systematic integrity. The integrative approach helps to find methods that are adequate to the phenomenon under study, taking into account all the features and levels of its development. Integration is considered not as a mechanical connection of parts or components of the system, but as their organic interaction and interpenetration, which contributes to the formation of a qualitatively new integral formation.

Modern American philosopher and writer Ken Wilber, by developing the ideas of Immanuel Kant, Franz Brentano, Wilhelm Dilthey and Carl Jung, was the founder of the integral meta-theory, designed to combine into one dialectical whole the science of the world and of a human, the traditions of Eastern mysticism and Western rationalism, external experience and internal mental states. The integral approach (integral theory) is an approach to a person, society, and science that affects all areas of human activity. The concept of «integral» means combining methods and theories into a single complex model that have proven to be correct in certain contexts, rejecting reductionism [49, p. 71–92; 50, p. 2–38].

Ken Wilber's ideas are being developed by scientists from many countries. In particular, Lariya Kiiashchenko and Viacheslav Moiseiev justify the philosophy of transdisciplinarity, based on the Wilber's integral approach [15].

It is necessary to clearly distinguish **different levels of integrity**: 1) **complex** (represents the integrative processes of the lower level); 2) **synthesis** (represents the integrative processes of the middle level); 3) **integration** (represents integrative processes of a higher level, involving the close interaction of several sciences (or scientific branches), which comprehensively and simultaneously study the same subject or object), which **corelate with polydisciplinary, interdisciplinary and transdisciplinary** methodological strategies). For example, research is considered **polydisciplinary** when a given object is versatily studied by several scientific disciplines at the same time; while each of these disciplines can use their own methodological principles, contributing to the «general treasure» of knowledge about the object studied (Elena Knyazeva). The research is considered **interdisciplinary** if it is conducted using not only common categories, but also by cooperation of various scientific disciplines. For **transdisciplinary** research, a scientific search is directed «through» and «across» the boundaries of several scientific disciplines beyond their boundaries to a higher, metadisciplinary, level. Exactly these studies are characterized by **a holistic vision** of the research subject. Transdisciplinary research can not only cross disciplinary boundaries, but also «transfer» scientific schemes, categories, strategies and practices from one disciplinary area to another (Elena

Knyazeva).

So, transdisciplinary research strategies can integrate new facts, knowledge and results of theoretical and empirical research into a coherent system that contributes to a deeper study of various objects and phenomena.

The conceptual methodological core of the research is the integrative analysis of the collective identity as ***complex, multi-level and multi-component system***. The study is based on a conceptual position: any form of collective identity is a system, which consists of separate parts, linked by certain relations; this system is in the process of continuous development and interaction with the environment. Identification processes are inextricably linked with cognitive, emotional, value-semantic and conative spheres of a personality, due to its needs, motives, goals and attitudes, induced by normative, landmark, symbolic, figurative, axiological systems of culture. For example, national identity is a dynamic structure that develops non-linearly and unevenly in the process of human socialization, and resides in identifying oneself with a specific national community. For a full-fledged formation of national identity, ***semantic connections*** are needed (specific dynamic formations) that not only «sew» together the personality and its national community, combining the value-semantic sphere of the personality and the value-semantic universe of the national culture, but also act as a bridge between the social and cultural and fundamental spiritual and ideological basis for the formation of any collective identity. So, for the formation of national identity, the ***semantic links*** between the individual and his national community, as well as a clearly structured ***semantic field*** of Ukrainian identity, are extremely necessary [1, p. 47–51; 8, p. 12–17; 42, p. 23–26; 43; 44; 45; 46; 47; 48].

6.3. Theoretical and empirical research of the Transformations of the National Identity of Ukrainian Citizens in 1991 – 2021

The purpose of this study is a theoretical and empirical analysis of the transformations of the national identity of the citizens of Ukraine in 1991 – 2021 based on an integrative approach.

1. Based on the theory of social identity of Henri Tajfel and John Turner (who were among the first to study a group identity), taking into account the concept of the identification matrix of Serge Moscovici (who, in justifying the theory of social representations, proposed the idea of an identification matrix based on various group identities), as well as the studies of John W. Berry (who distinguished four types of ethnic identity: monoethnic identity, biethnic identity, altered and marginal identity), we distinguished ***different levels of the collective identity development: high, medium and low***. Our theoretical and empirical studies have shown that using the adapted questionnaire of collective identity (developed by Riia Luhtanen and Jennifer

Crocker) high, medium and low levels of various forms of collective identity of citizens of Ukraine can be distinguished.

2. The process of formation of the collective identity of Ukrainian citizens was investigated by us in 1991 – 2021 years in several international research projects of the Center for Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv («Ukrainian national idea: theoretical and empirical aspects», «Socio-psychological and regional aspects of formation of national consciousness of Ukrainian citizens as a factor of state-building»; «The transformation of national identity: historiosophic, culturological and socio-psychological aspects», etc.), which were supported by the «Renaissance» Foundation, the Friedrich Ebert Foundation, the State Foundation for Basic Research, as well as the Association of Ukrainian Banks. In these projects were studied religious, ethnic, meta-ethnic, local, regional, national, European, planetary, post-Soviet and other types of identity of Ukrainian citizens, living in different regions of the country. A total of 60100 respondents were studied from 18 to 89 years (of whom 48,5% were men, and 51,5% – women).

3. In order to study different types of identity transformation, we used the «Who am I?» method of Manfred Kuhn and Thomas McPartland, an adapted technique of «Identity Measurement Scale» by Marco Cinnirella, an adapted questionnaire of collective identity (developed by Riia Luhtanen and Jennifer Crocker) and other methods. To study axiological peculiarities of formation the collective identity of Ukrainian citizens, we used the theoretical and empirical approach by Shalom H. Schwartz, who in the 80s – 90s of twentieth century conducted a cross-cultural study of basic values in 46 countries [9, p. 96–144] (Bulgaria, Czech Republic, Poland, Estonia, Hungary, Slovakia, Slovenia, Russia, Georgia, and others).

4. Surveys were conducted in all regions of Ukraine (in the period from 2014 to 2021 in the occupied territories of Ukraine no research was conducted) by the method of personal interviews (face-to-face) at the place of residence. The sample is represented by the main social and demographic indicators. The reliability of the results of the research was based on the methodological substantiation of its initial positions; using a set of diagnostic techniques that are adequate to the purpose and objectives of the study; combining quantitative and qualitative analysis of empirical data; using methods of mathematical statistics with the use of modern data processing programs, representativeness of the sample. The margin of error does not exceed 2.0%. Data processing was carried out with the help of IBM SPSS Statistics 21.0 application. The method of factor analysis, correlation analysis, scales congruence calculation, indicators of descriptive statistics were used for the analysis.

The dynamics of the formation and development of the national (civic-political) identity of respondents is reflected in Table No.1.

Table 1

Dynamics of transformation of national (civic-political) identity of respondents in 1991 – 2021

Levels of identity development	The year of the survey									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
High level	26%	24%	20%	21%	23%	24%	24%	22%	25%	26%
Average	56%	47%	42%	44%	38%	45%	49%	41%	46%	49%
Low level	18%	29%	38%	35%	39%	31%	27%	37%	29%	25%

Levels of identity development	The year of the survey									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
High level	25%	23%	20%	23%	28%	22%	26%	24%	24%	23%
Average	48%	43%	42%	45%	50%	47%	49%	49%	46%	41%
Low level	27%	34%	38%	32%	22%	31%	25%	27%	30%	36%

Levels of identity development	The year of the survey										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
High level	21%	26%	28%	36%	44%	48%	46%	49%	44%	48%	48%
Average	40%	46%	49%	52%	42%	39%	38%	34%	35%	32%	29%
Low level	39%	28%	23%	12%	14%	13%	16%	17%	21%	20%	23%

The conducted research showed that: a) the transformation of collective identity is influenced by many factors (one of the most important factors is the mass media, which can, with the help of an information war, to destroy any form of collective identity); b) Ukrainian national-cultural identity gradually extends to the East and South (2014 – 2021); c) the dynamics of civic-political identity growth relative to the regional one was higher in 2014 – 2018; d) respondents are sincerely proud of the achievements of Ukrainian citizens in sports and art, considering this as the affirmation of Ukraine; e) the value (and not instrumental) attitude of respondents towards Ukraine and self esteem of Ukrainian citizens to themselves are gradually increasing.

Main results:

1) in 1991 – 1994, the post-Soviet identity was at the first place (from 1st to 5th), but its gap from other forms of collective identity has been steadily decreasing;

2) during 1994 – 2004, the significance of the post-Soviet identity was rapidly decreasing (although in the group of ethnic Russians and Russian-speaking Ukrainians living in the South and East of Ukraine, the post-Soviet identity still holds rather high positions, although it does not predominate);

3) ethnic identity was gradually increasing in all groups (its most active growth

was observed in groups of Russians, Ukrainians, Crimean Tatars, Jews);

4) religious identity began to grow rapidly in the second half of 2001 (after the visit of Pope John Paul II to Ukraine), as well as at the end of 2018 – early 2019 in connection with the formation of the Orthodox Church of Ukraine, and starting from 2004 to 2005, respondents began to use the «Christian» and «Christian» as identification;

5) planetary (common human) identity for these years practically did not change;

6) European Continental identity originally occupied a almost the last place in the ratings of identities, but, from 1998 to 1999, its significance began to increase (especially in a group of ethnic Ukrainians, Poles, Hungarians, Slovaks, Romanians, Crimean Tatars);

7) European civilizational identity is the most rapidly growing one among the inhabitants of large cities;

8) national (or civic-political) identity was retained during 1991 – 1993 in all groups, but in 1994 – 1995 it began to fall in a group of ethnic Russians, Belarusians, Jews; the gradual growth of this form of identity in the group of ethnic Ukrainians and in some groups of national minorities (especially in the group of ethnic Poles, Georgians and Crimean Tatars) is traced in 1997 – 1999 and in 2004 – 2005;

9) the prestige of the national (or civic-political) identity is growing more slowly in the East and South of Ukraine, as opposed to the North, Center and West of Ukraine;

10) the most notable transformations are typical for ethnic and national (or civil-political) identity, but the gap between these forms of identity in the East and South is much greater than in the North, West and Center of Ukraine;

11) by 2010, ethnic Ukrainians in the South and East of Ukraine experienced a tendency to increase European and national identity (in 2010 – 2013 this process was stopped);

12) ethnic Ukrainians, Armenians and Moldovans living in the East and South of Ukraine have a more pronounced nostalgic mood towards the USSR, but the same ethnic groups living in the North, Center and West Ukraine, want to feel as they are Europeans;

13) in 2004 – 2008, the empirical indicators of ethnic identity (both in the group of ethnic Ukrainians and in the group of national minorities) stabilized;

14) in 2006 – 2007 in the group of national minorities the importance of regional identity increased (in case of competent regional policy, this type of identity could be the basis for strengthening the national identity, since in developed countries the regional identity is considered to be subnational);

15) there was a tendency to increase the indicators of European civilizational identity (both in the group of ethnic Ukrainians and in the group of national minorities); European identity until 2021 did not lose its significance to Ukrainian

citizens because the demand for Europeanism is very strong in Ukrainian society.

Our previous research has revealed anti-colonial and anti-imperialist mobilization of Ukrainian citizens, which was observed during three revolutions in Ukraine (the Student revolution on granite, the Orange revolution and the Revolution of Dignity) [7, p. 86–90; 9, p. 96–144; 22, p. 24–53; 42, p. 23–26]. In 2010 – 2012, our research recorded a «drift» of European and Ukrainian national identity from the West to the East [43, p. 207–214], but this process accelerated significantly after 2014. In 2002–2014, the regional identity of residents of the South and East of Ukraine was formed not as Ukrainian, but as non-Ukrainian, as a result of the negative information and psychological impact of local media and local authorities, the regional identity of residents of these regions became not subnational, but supranational.

In 2014 – 2021, under the influence of Russian aggression, there was a rethinking and reformatting of national identity (national-cultural and civic-political) of Ukrainian citizens. The voluntary and volunteer movements also significantly influenced the process of transformation of the national identity.

It is known that *at the beginning of the 21st century the most important collective identities are regional, ethnic, national and civilizational*. For Ukraine, the formation of the European (both continental and civilizational) identity of citizens is particularly important. European identity is the result of subjects' self-identification (both individual and collective) with Europe and European civilization, the representatives of which these subjects consider themselves to be. Of course, continental as well as civilizational identity is practically not recognized by people in their daily lives. It is actualized mainly when the subject meets with representatives of other continents and other civilizations, or in those cases when it becomes necessary to understand the civilizational role and mission of its own country.

Self-Identification «I am a European», «I am a representative of European civilization», «we are Europeans» and others like them have a great consolidation potential, since they combine not only the aspirations, dreams and ideals of respondents, but also become value-semantic the basis of joint activities of both ethnic and political Ukrainians and representatives of the Ukrainian diaspora. European civilization identity, which unites not only Ukrainian citizens but all of Ukrainianness, is able to accelerate the consolidation processes in the modern Ukrainian society, which has been living for more than 6 years in the conditions of the Russian-Ukrainian war. This is manifested in the activities of volunteers, community activists and organizations. But to consolidate the overwhelming majority of Ukrainian society in order to identify the urgent challenges facing Ukraine today, it is necessary to intensify the processes of de-oligarchization, demonopolization and decolonization of Ukraine.

So, the establishment of a national and European civilization identity in Ukrainian society is one of the most important axiological and ideological tasks

necessary for the further survival and development of Ukraine as an independent state. Among the factors that impede the leveling of the European civilization identity of the Ukrainian people, the most important are the national culture and collective memory. After all, a globalized world not only does not push collective memory to the margins of the historical process, but, on the contrary, revives, as Anthony David Smith emphasizes, ethno-national myths, historical memory and old traditions [37; 38]. In many ways, the explosion of interest in the past, as well as the revival of ethnonational myths and traditions can be viewed as a kind of response of national communities to the unifying and leveling challenges posed by the globalized world.

Conclusions

Activation of globalization processes in the world leads to an acceleration of internal transformations in the post-colonial states and actualizing the problem of formation of different forms of collective identity in the new socio-cultural coordinates. In this regard, the relevance of the integrative study of the shaping of the collective identity of citizens of Ukraine is not in doubt. It is known that the phenomenon of collective identity has long attracted the attention of many researchers and actively discussed in the diverse social and humanitarian discourses. The foreign science studies this phenomenon mainly in line with the socio-cultural anthropology, sociology and psychology from different theoretical and methodological positions.

In connection with this, in the state policy of identity in Ukraine, an interest in the development of various projects for the formation of a common identity as a basis for strengthening the unity of the Ukrainian people is actualized. The data of the sociological research prove that the identity issues are still among the key problems of the post-colonial Ukrainian society.

The integrative approach allows us to consider various forms of collective identity (religious, regional, ethnic, national, civilizational, etc.) in their systemic unity as *an integral configuration*. Identity is not an innate characteristic of an individual, it is formed and maintained throughout a person's life and depends on many factors.

The conducted theoretical and empirical study has shown that in the identification matrix of Ukrainian citizens for many years various forms of collective identity have been formed. The factors that had the greatest influence on the activation of these forms of collective identity were: the Orange Revolution of 2004, the Eurovision final held in Ukraine in 2005, the European Football Championship final held in Ukraine in 2012, the government's rejection of the scheduled for the end of November 2013 signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU, the events of Euromaidan and the Revolution of Dignity, as well as the Russian-

Ukrainian inter-state armed conflict.

Today, many modern theoretical and empirical studies (philosophical, historical, politological, cultural, sociological, psychological, anthropological, etc.) prove undoubted cultural and civilizational kinship Ukrainians with the Europeans. In particular, the majority of scientists are convinced that Ukraine has always belonged to the European civilization and attempts to tear her away from this «mother's womb» have never been successful.

We consider the nation-building process as one of the manifestations of the general civilizational progress of mankind. So, organization of national life has become a political choice and orientation in modern civilization. The formation of Ukrainian national identity is a continuous process that occurs both spontaneously and due to the conscious efforts of the leaders of the national elite. A unified system of rituals, traditions, heroes, symbols, and values was used to enabling people to develop a sense of belonging to certain ethnic or national community. In Ukraine, national-cultural and civic-political identities do not oppose each other and are harmoniously combined.

In the conditions of the modern challenges of globalization, the national culture and the collective historical memory, as the historical pillar of the Ukrainian national identity, are seriously endangered. An identity crisis often appears in situations conflicts, social upheavals, wars, revolutions, transitional societies, etc. Identity crises arise when the basics of national identity – the language, the culture, the historical memory, the mentality, the national character, the national ideal and the values – are in danger of losing their independence and subjectivity. The crisis of identity manifests itself in transitional situations when an nation goes through transformative stages development of Ukraine. Identity crises expressed in the process of formation of both individual and collective identity.

Ukrainians have experienced various stages in national identity crises from XVI century to XXI century, which have arisen in critical times when foreign culture has taken precedence and the danger of assimilation appeared. Transformational processes are taking place both in the Ukrainian society, as a result of which the old identities are being reinterpreted, becoming the basis for the formation of new identities. In February 2014 the crisis stage of the development of Ukrainian national identity began in Ukraine. Our research shows that on February 24, 2022, after the full-scale Russian invasion of Ukraine, the strong military resistance of Ukrainians to Russian aggression and the unconquered spirit of the Ukrainian army are helping to shape a renewed national identity. Ukraine's membership in the EU will enhance the attractiveness of Ukrainian national identity.

Thus, today, the European orientation should become not only one of the directions of Ukraine's foreign policy, but also a strategic vector of the internal transformation of Ukrainian society. The European choice, the Europeanization of Ukraine, dedication to European values, introduction of European standards in real

life should become important geopolitical, economic and socio-cultural strategies for our state. Consequently, a fundamental rethinking of the policy of identity in Ukraine is needed. Adoption of the national-cultural, civic-political and European civilizational identity of the citizens of Ukraine is one of the most important axiological and ideological tasks necessary for the further survival and development of Ukraine as an independent state.

KAPITEL 7 / CHAPTER 7 ⁷

GENDER MARKED VOCABULARY IN FRENCH LANGUAGE ADVERTISING

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-012

Вступ

Проблема вивчення впливу реклами на формування гендерних стереотипів явище досліджуване як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Проте її лінгвістичний аспект стає предметом дослідження тільки на початку ХХІ століття. В цьому контексті, слід відзначити, що сьогодні ця проблема стає особливо актуальною, оскільки реклама стала невід'ємною частиною життя сучасного суспільства, і її присутність відчувається з більшою силою.

Реклама – складний вид людської діяльності. Вона формується таким чином, щоб виявляти вплив на підсвідомість людини. Мова реклами – мова підсвідомості. Пряме звернення до свідомості споживача працює не тільки в рекламі товарів промислового призначення. З кожним днем реклама все більше поширюється в засобах масової інформації. Вона намагається проникнути у всі сфери нашого життя, відповідно привертаючи до себе увагу.

Французька реклама має свою особливу специфіку та імідж. Висока естетика цієї країни знайшла віддзеркалення в рекламі, яка оперує візуальними образами, витонченими мовними засобами. Вона красива і досконала сама по собі, елегантна і витончена.

З іншого боку, реклама являється важливим джерелом гендерних перцепцій, яка тією чи іншою мірою впливає на формування гендерних стереотипів суспільства, як шляхом посилення значення традиційних гендерних орієнтацій, так і шляхом розширення сфери нетрадиційних гендерних моделей поведінки. У сучасному світі засоби масової комунікації вважаються базовим елементом соціалізації. Для людини вони є джерелом знань про світ, дозволяють оцінити своє положення в системі суспільних відносин, які включають в себе гендерну диференціацію та ієрархію.

Гендерна лінгвістика – нова галузь лінгвістики, що вивчає мову у зв'язку з явищем статі, створює теоретичну модель роду й систематизує методологічні підходи щодо дослідження гендерної проблеми в лінгвістиці. Вона аналізує мовні структури, щоб одержати інформацію про роль гендера в культурі; про поведінкові норми, зафіксовані у різних текстах для чоловіків і жінок; про те, як поняття гендерних норм змінюється з часом; які стилістичні особливості можуть вважатися виключно жіночими чи чоловічими; як фемінність та маскуліність сприймаються та інтерпретуються в різних мовах та культурах. Таким чином, дослідження мови допомагає визначити, за допомогою яких

⁷*Authors: Luchkevych Viktoriia*

лінгвістичних механізмів стає можливою маніпуляція з гендерними стереотипами.

Мовленнєві механізми контролювання франкомовного гендерно-спрямованого дискурсу, а також невербальні фактори, що впливають на цей процес становлять неабиякий інтерес у лінгвістів, тому гендерні аспекти рекламних текстів не залишаються поза увагою мовознавців.

Вітчизняна і зарубіжна гендерна лінгвістика репрезентована культурологічними розвідками гендерного концептуального змісту на матеріалі лексики (О. Бессонова, О. Бондаренко, А. Дудолодова, Г. Емірсуїнова, М. Колесникова, І. Ольшанський, Г. Цапро), фонетики (В. Потапов, Н. Шевченко), фразеології (І. Зикова, Т. Клименкова, Д. Малишевська), паремії (Ю. Абрамова, О. Дубенко, А. Кириліна). Одним із напрямів гендерних досліджень є порівняльний аналіз гендерної комунікативної поведінки різних вікових груп (А. Мартинюк, Е. Піщікова), професійних груп (О. Горошко), аналіз статусів персонажів (Н. Борисенко, В. Маслова), а також невербальних засобів комунікації (Л. Солошук, Л. Коваленко). Утім вивчення гендерних особливостей франкомовного рекламного тексту є недостатньо вивченою, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

7.1. Лінгвістичні дослідження гендеру в рекламному тексті

Рекламний текст належить до текстів масового впливу, які розв'язують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації. Рекламне звернення презентує комунікатора його цільовій аудиторії, потенційним покупцям. Саме в рекламному тексті фокусується більшість елементів рекламної комунікації: ідея комунікації і використані коди, які допомагають сприйняттю цієї ідеї одержувачем звернення. Рекламне повідомлення можна розглядати як головний засіб, основний інструмент досягнення мети рекламної діяльності. Ураховуючи усі характерні риси, функції та завдання реклами, що є складовою частиною масової комунікації і успадковує від неї основні характеристики, як-то: «множинність» каналів передачі; можливість одночасної передачі одного повідомлення через різні канали; критичне сприйняття рекламних текстів споживачами; різноманітні властивості ідеологічного впливу й маніпулювання свідомістю адресатів, слід визначати, що вона є самотійним видом тексту масової комунікації.

Слід підкреслити, що рекламний текст вирізняється насамперед такими характерними особливостями, як чіткість, лаконічність і динамічність. Водночас, його специфіку пов'язують із тим, що, по-перше, він містить інформацію про фізичну чи юридичну особу, товари, ідеї, послуги; по-друге,

призначений для невизначеного кола осіб; по-третє, покликаний формувати або підтримувати інтерес до фізичних, юридичних осіб, товарів, ідей, послуг; по-четверте, сприяє реалізації товарів, ідей, послуг.

Рекламний текст є «прагматичним текстом» на тій підставі, що в ньому актуалізуються певні комунікативні стратегії. «Прагматика вивчає умови, при яких людина використовує мовні знаки» [6, с. 317], зорієнтована на розуміння умов адекватного вибору і вживання мовних одиниць задля досягнення кінцевої мети комунікації – уплинути на партнерів у процесі їх мовленнєвого акту. А рекламний текст, власне, і являє собою мовленнєвий акт, у якому представлені адресант, адресат та об'єкт повідомлення – висловлення.

Незважаючи на розмаїття цілей реклами, можна говорити про одну домінуючу мету рекламного звернення – спонукати людину до виконання певних дій: купити рекламований товар, звернутися за певними послугами, проголосувати за пропонованого кандидата тощо. Така мета реклами є в той же час домінуючою соціально-психологічною функцією рекламних текстів. Інші функції текстів ЗМІ – інформативна, фактична, естетична, – допомагають реалізації основної функціональної мети реклами, при цьому вони трансформуються у такі субфункції: привернення уваги, формування зацікавленості об'єктом реклами шляхом створення специфічної уяви про нього, що впливає на емоції та естетичне почуття людини; оперативна інформація про зміни в сфері діяльності об'єкта реклами, формування поглядів та нових вимог у реципієнта [10; 11; 17].

Отже, виділяємо такі дві основні функції рекламного тексту:

- функцію впливу, яку можна визначаємо як поєднання емотивної (викликає певну емоційну реакцію, мотивує), естетичної (вплив рекламного повідомлення як твору мистецтва); і переконуючої функцій;
- інформативну функцію, що полягає в повідомленні необхідних даних про об'єкт реклами.

Мовне ж оформлення рекламного тексту буде, безумовно, мотивуватися виконуваними ним функціями.

Правомірно зазначає О. Ткачук-Мірошніченко, що авторам рекламних текстів важко досягти балансування інформативної та волонтеративної функції (функції впливу). Якщо переважає інформативна функція за рахунок детального опису характеристик товару, послаблюється волонтеративна функція, перетворюючи рекламу на проспект, і, навпаки, посилення волонтеративності трансформує рекламу в агітаційну листівку [9, с. 217].

Цілком протилежні функції рекламного повідомлення змушують автора тексту вдаватися до нестандартних мовних рішень, таким чином породжуючи нові мовні явища, що вимагають лінгвістичного аналізу та ідентифікації. Наприклад, саме потреба у створенні дієвого рекламного повідомлення, яке б одночасно інформувало споживача та здійснювало на нього вплив на

короткому відрізку тексту стала причиною корекції властивостей відносних прикметників щодо утворення ними ступенів порівняння

На синтаксичному рівні реклама породжує власні типи конструкцій, що часто зараховуються до конструкцій експресивного синтаксису, але чіткого визначення ще не отримали. Таким чином, у рекламному тексті поєднано різноманітні вербальні засоби з метою впливу на адресата – споживача. На рисунку 1 подано структурну модель рекламного тексту відповідно до використання невербальних і вербальних засобів, використаних у ній.

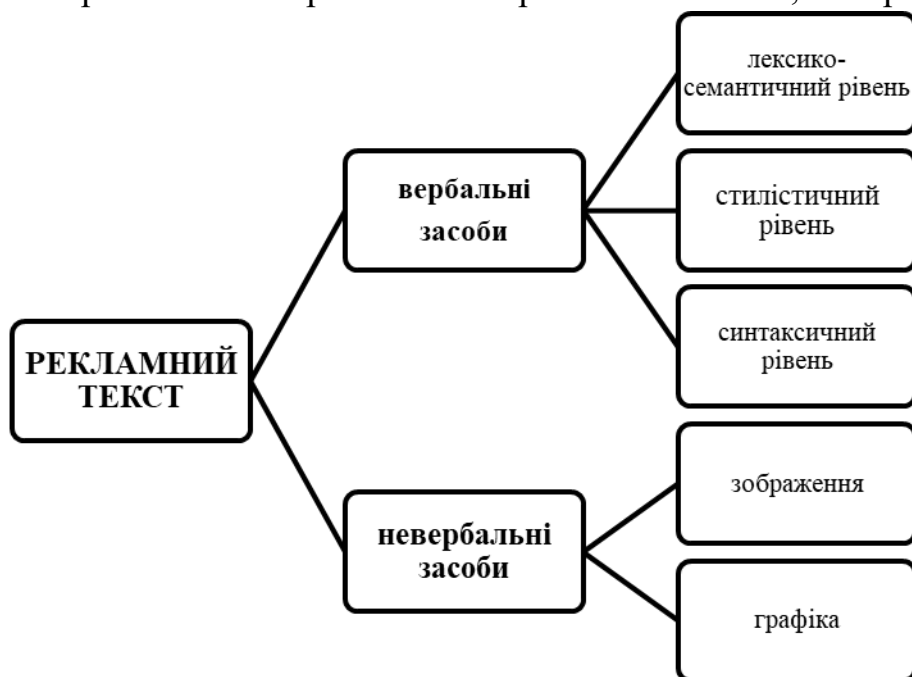

Рисунок 1. Структура рекламного тексту

Слід підкреслити, що інформативність та вплив визначають як головні категорії реклами, які закономірно постають і головними категоріями рекламного тексту як елементу рекламної комунікації. Проте не можна погодитися із дослідницею В. Зіркою, яка, враховуючи те, що рекламні тексти спрямовані, у першу чергу, на те, щоб позитивно вплинути на адресата й спонукати його до виконання конкретної практичної дії, стверджує, що у рекламному тексті, як у жодному іншому, виявляється антропоцентричність, що і є основною категорією рекламного тексту, яка визначає не лише його специфічні риси, але і наповнює їх особливим змістом [2, с. 196-197].

Таким чином, процес створення рекламного тексту акумулює в собі значну кількість позамовних факторів, які формуватимуть його мовну організацію. Під час лінгвістичного аналізу рекламних текстів такі екстралінгвістичні параметри, як специфіка рекламованого товару, особливості цільової аудиторії, мета реклами, її функції та категорії, канали розповсюдження тощо потрібно сприймати як іманентні характеристики того чи іншого рекламного тексту. Ці параметри будуть визначати мовне оформлення тексту, ними мотивуватиметься

та пояснюватиметься вибір мовних засобів усіх рівнів.

Гендерні дослідження вперше виникли на західноєвропейській лінгвістичній традиції і проводилися на матеріалі германських та романських мов. Виникнення робіт в даній галузі було спричинено зацікавленістю темою таких мовознавців, як О. Есперсен, Ф. Маутнер, Е. Сепір, у працях яких на перший план вийшов соціальний аспект у лінгвістичному описі. З позицій соціального аспекту мова розглядається у тісному зв'язку із суспільством і людиною зокрема, її мовою, набором мовних засобів для вираження власних думок тощо. Внаслідок цього, у мовознавстві з'явилися нові напрями досліджень: соціолінгвістики, психолінгвістики, прагматики, теорії дискурсу та комунікації.

Розвиток соціолінгвістики у 60-ті роки ХХ століття дав поштовх для більш інтенсивних систематичних гендерних досліджень. Вчені отримали можливість користуватися величезним об'ємом статистичних даних щодо функціонування мови у групах людей, об'єднаних за тим чи іншим критерієм (вік, стать, освіта, професія, ареал проживання).

Дослідження соціолінгвістів довели, що статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою та гендерною ідентичністю особистості та впливають на їх мовлення. Усвідомлення своєї належності до певної статі та готовність дотримуватись відповідних суспільних гендерних норм називається гендерною ідентичністю. Остання є одним з вирішальних чинників у становленні соціальних відносин.

Засвоєння індивідом культурної схеми гендера відбувається через конструювання розходжень між статями. Соціалізація чоловіків і жінок формується в різних соціально-психологічних умовах. Гендерна соціалізація включає дві взаємозалежні частини: освоєння прийнятих моделей чоловічого і жіночого поведіння, відносин, норм, цінностей і стереотипів; вплив соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поведіння для чоловіків і жінок.

Засвоюються, насамперед, колективні, загальнозначущі норми. Вони стають частиною особистості і підсвідомо нею керують. Уся інформація, що пов'язана із диференційованим поведінням, відбивається у свідомості людини у вигляді гендерних схем. Основні агенти соціалізації – соціальні групи і контексти: родина, однолітки, засоби масової інформації, робота, клуби за інтересами, церква.

Гендерні дослідження – напрямок наукової діяльності та її соціальної організації, спрямований на вивчення місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи [14, с. 14].

Важливим питанням є розрізнення понять стать (sex) і гендер (gender). Стать – це термін, що означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в

основному – в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які випливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками. Термін «гендер» був введений у вживання в поведінкових і соціальних науках з метою відрізнити його від поняття статі. Термін запозичений з англійської мови, де гендер означає граматичний рід. У соціології гендер розуміється як соціально-сконструйоване ставлення, пов'язане з категоризацією індивідів по ознаці статі [6, с. 317]. Гендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. В рамках цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а і визначає їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Гендер, таким чином, трактується як один з базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. В багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але й оцінюють по-різному, обґрунтовуючи це гендерними особливостями і різницею в їх здібностях, відмінностями у розподілі влади між ними. Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці і існуючі в суспільстві культурні норми, ролі і стереотипи. Вони в певній мірі визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей в залежності від їх біологічної статі. При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно розрізняються в різних суспільствах. В цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає зовсім не володіння певними природними якостями, а виконання певної ролі. В сучасних соціальних і гуманітарних дослідженнях гендер використовується не як незмінна і універсальна конструкція. Поняття гендер означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння стосунків і процесів.

Слід зазначити, що виникнення терміну «гендер» як однієї з категорій соціального аналізу пов'язане з ім'ям американського психоаналітика Роберта Столлера, який у 1958 році запропонував використовувати цю граматичну категорію, щоб підкреслити подвійну природу статі людини як, з одного боку, біологічного, а з іншого – соціокультурного феномену. У повсякденній мові слово «стать» позначає широкий комплекс репродуктивних, соматичних, поведінкових і соціальних характеристик, які в цілому характеризують людину як чоловіка або жінку. Проте зв'язок між біологічними і соціокультурними складовими цього єдиного комплексу в науковому плані далеко не однозначна, що і підштовхнуло Р. Столлера обмежити багатозначність терміна «стать» як

наукової категорії строго біологічними характеристиками – анатомо-морфологічними ознаками, за якими розрізняються і доповнюють один одного в процесі репродукції людські особи. Термін «гендер» мав підкреслити той факт, що біологічні характеристики сексуальності не дані людині безпосереднім чином, а завжди переломлюються через призму індивідуальної свідомості і соціальних уявлень, тобто існують у вигляді суб'єктивного і зафіксованого в культурі знання про них [18].

Гендерні дослідження доводять, що гендер визначається специфікою соціальної взаємодії, в яке включені чоловіки і жінки, що володіють суб'єктивним знанням про свої сексуальні ознаки. Як зауважують дослідники [13; 15; 16], відмітними психологічними ознаками «чоловічої» і «жіночої» поведінки майже завжди виявляють соціальні якості: груповий статус і пов'язані з ним відносини влади (домінування / підпорядкування), виконувані соціальні ролі (материнство / батьківство), рівень соціальної активності (професійна діяльність / домашня робота) тощо. Тобто особистісні характеристики, які в повсякденній свідомості тісно пов'язані з біологічною статтю (чому неабиякою мірою сприяє повсякденне вживання слова «стать»), виникають тільки в певній системі соціальних відносин.

Цілком очевидно, що у житті кожної людини, з самого її народження, соціокультурні норми і правила формуються під впливом соціуму, у якому вона зростає. Так, у своїй праці Д. Лорбер і С. Фаррелл підкреслюють, що, хоча деякі суспільства є расово й етнічно гомогенними, а іноді гомогенними і за соціальним статусом, немає жодного суспільства, яке було б гомогенне в гендерному відношенні. Поділ соціального світу на чоловіків і жінок вкорінене настільки глибоко, що з моменту народження, як тільки стать дитини пізнана, батьки, лікарі, акушерки і всі навколишні новонародженого «створюють гендер», реалізуючи принцип статевої диференціації [14, с. 166-168].

Отож, можемо констатувати, що гендерна проблематика у сучасних лінгвістичних дослідженнях розглядається у двох аспектах:

- гендерні стереотипи, зафіксовані у мові (узагальнені уявлення про те, якими якостями і соціальними ролями володіють чоловіки і жінки);
- гендерна асиметрія мови (лінгвістичні особливості мовлення обох статей, їх вибір мовних стратегій).

У мові гендерні стереотипи є відображеними елементами культури. «Мова повною мірою є дзеркалом культури, яке фіксує усі символічні проявлення, відображає усі упередження та стереотипи суспільства» [1, с. 28]. Мова пропонує вже готовий набір шаблонів та стереотипів (для позначення жінок та чоловіків), які характеризують певну стать, формують у людини, яка їх використовує, певне бачення того, яким є світ та яким він повинен бути. Мова активно бере участь у процесі конструювання гендеру, тому мова вважається могутнім засобом формування стереотипних уявлень про гендер, що саме й

стало причиною того, що гендерні дослідження сформувалися в самостійну течію, а питання взаємозв'язку мови і статі її носіїв залишається вельми актуальним і на сучасному етапі.

Найбільш цитованим і найбільш авторитетним автором з питань гендерної реклами є Ірвін Гофман. Він, фактично, вперше поєднав в один блок ці дві великі теми: гендер і рекламу. В своїх дослідженнях він говорить: «гендер є культурно визначеним корелятором статей, гендерний дисплей в свою чергу стосується стилізованих зображень цих кореляцій» [12, с. 303]. І. Гофман пояснює, що «способи вираження значною мірою не інстинктивні, а суспільно і соціально детерміновані... Людська природа чоловіків і жінок є, насправді, всього лише здатністю до правильного прочитання зображень фемінності та маскулінності, засвоєння цих ідеальних типів і готовністю дотримуватись правил подання цих зображень» [12, с. 323]

На сучасному етапі зображення гендеру в рекламі привертає багато уваги дослідників. Вони зауважують, що в рекламі значну увагу приділено жіночим образам, однак впродовж останніх років фокус почав захоплювати і чоловічі зображення. Традиційно жінки в рекламі скоріше постають як споживачі товарів і значно рідше як авторитетні фігури, спроможні приймати власні рішення. Чоловіки ж постають впевненими в собі, активними, переможними, схильними до пригод. Їх частіше можна побачити зайнятих на роботі чи активними видами відпочинку, ніж представниць протилежної статі.

Але останнім часом дослідники реклами звертають увагу на нове явище в ній. Йдеться про «урівнювання статей»: чоловічий образ перебирає на себе багато «фемінних» ознак і переймає традицію жіночої сексуальної об'єктивації, перетворюється в об'єкт бажання. Однак це не є свідченням поступового вирівнювання чоловічих і жіночих позицій в суспільстві. Зазвичай чоловіче тіло, хоч і об'єктивоване, все одно несе в собі конотації влади, тоді як жіноче залишається пасивним і підпорядкованим.

Отже, реклама є невід'ємною частиною сучасної культури суспільства, що задає стандарти і створює «правила гри» для людей, загальноприйняті поняття про те, як вони мають жити. В тому числі через рекламу передається фундаментальна проблема дихотомії фемінного/маскулінного. Вона є джерелом гендерних стереотипів, що сприяють подальшому закріпленню усталених ролей і субординації в суспільстві.

Як видно з вищенаведеного, реклама залишається потужним фактором формування суспільної свідомості і через засоби масової комунікації продовжує закріплювати в суспільній свідомості гендерні стереотипи, акумулюючи досвід стосовно поведінки жінок і чоловіків, їх характеру, моральних якостей тощо.

З позиції гендерного підходу у рекламних текстах поняття «маскулінність» і «фемінність» мають динамічну змістовно-смыслову структуру і

конструюються в процесі створення гендерно орієнтованого дискурсивного простору. В рекламному дискурсі репрезентація гендерних особливостей через вербальні засоби проявляється найбільше у тематичних полях, які охоплено рекламою певного товару. Серед таких полів виділимо наступні: косметичні засоби; парфумерія; одяг; здоров'я; техніка.

В ході дослідження виявлено, що за гендерне маркування у рекламному тексті відповідає номінативна система, до складу якої входять іменники, прикметники, іменникові прикметники, словосполучення іменників з прикметниками тощо.

7.2. Лексико-семантичні засоби вираження гендерних стереотипів у франкомовному рекламному тексті

Гендер як лінгвістичний маркер, що проявляється через номінативні лексичні одиниці, може виявлятися у рекламному тексті через гендерно нейтральні і гендерно марковані номінації особи. Гендерно нейтральні номінації особи мають загальнолюдське значення без уточнення статі референта, а гендерно марковані – переважно іменники, які позначають особу та є асоційованими з чоловічим і жіночим началом. Відтак, роль гендерного маркера у першу чергу виконують первинні персоніфіковані номінації, що розширюють значення семантичних зон «чоловік» та «жінка».

Як зазначає І. Зикова, у мові існує низка гендерних маркерів, які вона пропонує розглядати крізь призму двох підходів:

- структурного (формального);
- семантичного [3, с. 31].

У цьому підрозділі зупинимосся власне на структурному критерії дослідження гендерно маркованих лексем, а в наступному – на семантичному підході. Отож, відповідно до структурного підходу гендерно маркованими лексемами є слова, що позначають чоловіків і жінок. Наприклад: *homme, femme, jeune fille, jeune homme, garçon, monsieur, madame, soeur, fils, acteur, chanteuse, avocat*, тощо.

За допомогою структурного підходу гендерно марковані одиниці у рекламному тексті можна поділити на кілька груп, що найбільш яскраво репрезентують маскулінність і фемінність. У цих групах яскраво виражена дихотомія – бінарна опозиція жіночого і чоловічого. Найбільш характерними є такі групи у франкомовному рекламному дискурсі:

- антропоморфні лексеми, в яких визначальною є ознака статі (*homme – femme; monsieur – madame, dame; garçon – fille; roi – reine; impereur – imperatrice; prince – princesse*);
- антропоморфні лексеми – власні імена (*Pierre, Marie, Carthier, Coco*

Chanel, Dior, Cardin);

• лексеми, що вказують на родинні зв'язки (*mari – femme; oncle – tante; frère – soeur; fils – fille; grand père – grand mère*).

На основі аналізу низки франкомовних рекламних текстів, можемо стверджувати, що антропоморфні лексеми – власні імена, часто присутні в рекламах, особливо у слоганах, які здебільшого оформлені як просте односкладне номінативне речення. Проте у них використовують синтаксичні конструкції, які впливають на емоційний стан реципієнта: спонукальні та питальні речення, прості ускладнені речення, конструкції експресивного синтаксису. Наприклад:

*Soyez **Morgan***

*Ah! Si vous aviez une **Peugeot!***

*Ma tête ne s'habille qu'en **Dessange***

*Très **Dior**.*

*C'est par qui? c'est **Parker**.*

Відомо, що мета реклами, спровокувати бажання купити рекламований товар, звернутися за певними послугами, є домінуючою соціально-психологічною функцією рекламних текстів. Інші функції текстів ЗМІ – інформативна, фактична, естетична, – допомагають реалізації основної функціональної мети реклами, при цьому вони трансформуються у такі субфункції: привернення уваги, формування зацікавленості об'єктом реклами шляхом створення специфічної уяви про нього, що впливає на емоції та естетичне почуття людини; оперативна інформація про зміни в сфері діяльності об'єкта реклами, формування поглядів та нових вимог у реципієнта. У цьому контексті використання гендерно маркованої лексики впливає на цільову аудиторію, викликаючи при цьому певні емоції. Тому мовне оформлення рекламного тексту буде, безумовно, мотивуватися виконуваними ним функціями. Зокрема у франкомовних рекламних текстах, в яких антропоморфні лексеми з визначальною ознакою статі мають подвійну функцію: звернення до цільової аудиторії, або ж навпаки використовують ці антропоморфні лексеми з метою привернення уваги до характерних рис протилежної статі:

*A votre avis, lequel de ces deux top models préférera votre **femme** ?*

*Vania en fait + encore pour le corps **des femmes**.*

***Les filles** appartiennent à ceux qui se lèvent tôt.*

*Toutes les **jeunes femmes** d'aujourd'hui font mener une vie difficile à leur peau.*

*La douce violence d'un parfum d'**homme**.*

***Les hommes** ne regardent pas que votre sourire.*

*Tant qu'il y aura des **hommes**.*

*Si l'**homme** est ce qu'il mange, heureusement que c'est sa **femme** qui fait les courses.*

*Quand même... des fois j'aimerais bien être **un mec**.*

*Pour que les petits **garçons** vivent une vraie vie de petits **garçons**.*

Гендерно маркованим лексемам, що вказують на родинні зв'язки, притаманна, передусім емоційна функція, звернення до спогадів дитинства, прагнення втілити мрії тощо. Серед останніх наведемо такі приклади:

*Maggi fait le potage de vos **grand-mères**.*

*Il n'y a rien de plus beau pour une **maman** que de découvrir que son enfant est un artiste qui s'éveille.*

*Petit **enfant** deviendra grand.*

Варто зазначити також, що антонімія інформативної та експресивної функції в рекламному тексті й робить рекламу унікальною з погляду функціонального-прагматичного використання мови. Автор рекламного повідомлення повинен відібрати для створення тексту такі мовні засоби, які б однаково чітко оформлювали подачу необхідної для потенційного споживача інформації та спонукали його до дії, потрібної рекламодавцю, шляхом емоційного впливу, навіювання та переконання. Як доречно зазначає О. Ткачук-Мірошніченко, авторам рекламних текстів важко досягти балансування інформативної та волюнтативної функції (функції впливу). Якщо переважає інформативна функція за рахунок детального опису характеристик товару, послаблюється волюнтативна функція, перетворюючи рекламу на проспект, і, навпаки, посилення волюнтативності трансформує рекламу в агітаційну листівку [9, с. 217].

Слід підкреслити, що інформативність та вплив визначають як головні категорії реклами, які закономірно постають і головними категоріями рекламного тексту як елементу рекламної комунікації. Проте не можна не погодитися із дослідницею В. Зіркою, яка, враховуючи те, що рекламні тексти спрямовані, у першу чергу, на те, щоб позитивно вплинути на адресата й спонукати його до виконання конкретної практичної дії, стверджує, що у рекламному тексті, як у жодному іншому, виявляється антропоцентричність, що і є основною категорією рекламного тексту, яка визначає не лише його специфічні риси, але і наповнює їх особливим змістом [2, с. 196-197].

Рекламний текст завжди прагматично орієнтований, і всі мовні засоби в ньому спрямовані на те, щоб змусити адресата виконати потрібні рекламодавцеві дії і таким чином задовольнити потреби суб'єкта та адресата мовлення. Саме адресат є домінуючим у рекламній комунікації, його потреби, мотивація, інтереси є визначальними для рекламодавця, мета якого зробити ідентичною сферу інтересів реципієнта зі своєю власною.

Враховуючи зазначене вище, можна обґрунтувати, наприклад, популярність у рекламних текстах синтаксичних конструкцій із чіткою вказівкою на особу (спонукальні речення, речення із звертаннями, двоскладні речення із займенниками *ми, ти, наш, ваш*, які підкреслюють спільність інтересів адресанта та адресата рекламного повідомлення тощо. Водночас

займенникові конструкції у контекстній ситуації набирають гендрно маркованих ознак. Наприклад:

Moi, je vois la vie en rose.

Je vois la vie en mauve.

Mais qui est la vedette de cette publicité ? Gorcy ou moi ?

Le soin, par nature c'est elle... la précision, c'est Tefal.

Je domine la ville avec mon style.

C'est plus fort que toi.

На основі проаналізованих рекламних текстів у французьких ЗМІ, можемо констатувати, що для чоловічої та жіночої реклами притаманним є широке вживання іменників, що відносяться до рекламованого продукту. Іменниками виражені і марки рекламованих товарів, і інформація про них, і їхні особливі риси, що вирізняють рекламований товар з-поміж інших. Утім, встановлено, що найбільш частотними у жіночій рекламі є слова, що виражають красу (*beauté*) і результат (*résultat*), а в чоловічій – догляд (*soin*). Особливо це стосується лексико-тематичного поля «косметика», «парфуми», «здоров'я». Наведемо кілька прикладів жіночої реклами:

Ravissante? C'est pas tout. Avec Clarins je suis belle, belle comme un amour, même plus.

Un regard de Guerlain-Un regard d'enchanteuse.

Chanel – Bible de ta beauté.

Prenez en main la beauté de votre regard.

Sûrement la plus belle.

Authentique par nature, simplement efficace.

Для вираження гендерних особливостей у рекламних текстах для чоловічої аудиторії вибрано лексику, яка вказує на їх добрий смак, охайність, силу, «ідеальність»:

J'ai un faible pour les accessoires de bon goût.

Du soin au besoin.

Le soin naturel.

La douce violence d'un parfum d'homme.

Mennen, une efficacité d'avance pour nous les hommes !

Une solution pour chaque visage.

По-різному представлені інші частини мови у франкомовних рекламних текстах, що спрямовані на жіночу і чоловічу аудиторію. Найбільше різницю виявлено у розряді прикметників. Зокрема для жіночої реклами характерним є вживання оцінних прикметників, а для чоловічої – ті, що спрямовані на демонстрацію якісних особливостей. Так, у жіночій рекламі зустрічаємо такі лексеми, як гарна, незалежна, елегантна:

Belle, Solide, Indépendante, Motivé. Juste comme toi. (NISSAN).

Très élégante, très spontanée, très vous (Givenchy).

У чоловічій рекламі прикметники спрямовані на якість продукту, вказують на його переваги. Зокрема це такі прикметники: легкий, зручний, надійних, недорогий тощо. Наведемо кілька прикладів:

C'est facile c'est pas cher et ça peut rapporter gros (Canderel).

Très intense, très élégant, très vous (Givenchy).

Гендерно марковані прикметники, використані у рекламних текстах можуть свідчити про те, що у них відображені гендерні стереотипи, відповідно до яких жінки є більш емоційними, ніж чоловіки. У свою чергу чоловікам притаманна більша раціональність, активність. Тому саме у жіночій рекламі прикметники несуть яскраво виражене гендерне навантаження.

Цю роль у чоловічій рекламі виконують дієслова. Адже саме вони вказують на активність, ініціативність, що притаманна чоловічій статі:

Quand j'entends le mot trafic je sors mon automatic (Peugeot).

Facile à étaler, plus facile de dorer

Qui peut te battre ? (Croustibat)

Regardez, publiez, partagez (Daylimotion)

Tu es lisse tu te glisses je succombe à ton Cx (Renault).

Разом з цим зазначимо, що для чоловічої і жіночої реклами притаманним є вживання дієслова *découvrir*, яке спрямоване на пожвавлення інтересу та приваблення чимось новим покупців.

Sous sa carrosserie distinguée se cache une technologie Peugeot ultramoderne, [...]. Laissez-vous tenter par un essai pour découvrir les charmes du Coupé 407.

Un parfum voluptueux et gourmand qui vous trouble et envoute ceux qui le découvrent. Il vous emmène dans un tourbillon de séduction et de sensualité ambrée.

Découvrez ...l'arôme Camay.

Отже, об'єктом загального мовного аналізу виступає рекламний текст, що належить до текстів масового впливу, які розв'язують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації. Процес створення рекламного тексту акумулює в собі значну кількість позамовних факторів, які формуватимуть його мовну організацію. Під час лінгвістичного аналізу рекламних текстів такі екстралінгвістичні параметри, як специфіка рекламованого товару, особливості цільової аудиторії, мета реклами, її функції та категорії, канали розповсюдження тощо потрібно сприймати як іманентні характеристики того чи іншого рекламного тексту [13, с. 112]. Ці параметри будуть визначати мовне оформлення тексту, ними мотивуватиметься та пояснюватиметься вибір мовних і лексичних засобів усіх рівнів, що, у свою чергу, впливає на формування гендерних стереотипів, на вибір маскулінної чи фемінної лексики рекламного тексту.

Семантичне маркування лексем у рекламному тексті відповідно до гендеру дозволяє розпізнати лексичні одиниці, які не прямо, а опосередковано

характеризують його. Тобто до таких лексем слід віднести слова, що відображають стан, роль, ознаку, якість чоловіка або жінки. У франкомовному рекламному тексті лексичні одиниці з семантичним маркуванням часто мають експресивно-оцінну конотацію, яка може посилюватися в контексті:

Pourquoi les femmes font-elles toujours deux choses en même temps? Tout comme Always Ultra. Parce qu'elles en sont capables! C'est un fait, les femmes savent très bien faire deux choses en même temps. Avouez que c'est rassurant de savoir que votre serviette est elle aussi à la hauteur. Avec Always Ultra, vous êtes doublement protégée. Et mieux vaut deux fois qu'une, non?! (Always).

L'égalité des sexes a des limites! Au volant, les femmes sont plus prudentes que les hommes. Partant de cette observation, votre conseiller est à même d'élaborer sur son ordinateur portable plusieurs variantes d'assurances individuelles intégrant au centime près cette prudence toute féminine dans les calculs des primes. Grâce à Relax, vous éprouvez un sentiment de sécurité inédit en sachant qu'à la "Zurich" nous vous éviterons toute complication. Vous bénéficiez en outre d'un ensemble de prestations comme (Zurich).

Без сумніву, одним з основних факторів набуття словами конотативності є їх контекстуальна співвіднесеність, оскільки контекст, синтагматика створюють передумови актуалізації додаткового значення лексеми і виникнення на її основі особливого змісту. У контексті формуються нові смисли і часто закріплюються в системі мови. Багато ознак у значенні слова виявляються лише в певних обмежених конструкціях.

Важливо підкреслити, що ми повинні говорити не тільки про власне лінгвістичний контекст, що обмежується рамками суто мовного втілення змісту комунікації і детермінується конкретною мовною системою і закономірностями формування лексичних і граматичних значень мовленнєвого акту. Ми беремо до уваги більш широке розуміння контексту, що включає в себе всі фактори, що є невід'ємними складовими вербальної комунікації, починаючи від конкретної ситуації спілкування і закінчуючи всією сукупністю культурних і соціальних умов, що визначають весь смисловий і мовний комплекс комунікативних актів.

Таким чином, передумовами актуалізації конотативного компонента значення гендерно маркованих лексичних одиниць в рекламному тексті є в першу чергу контекст, адже він має могутню породжувальну здатність [7, с. 98]. Асоціативні зв'язки, що є проявом психіки людини, знаходять вираження у поєднуваності загальноживаного слова з його гендерним маркером. Сильною позицією, що сприяє формуванню конотації, є незвичне використання номінативного слова у рекламному тексті. У вищенаведених рекламних текстах – це іменники (*femmes, hommes*), прикметники (*féminine, individuelles*), які використовуються в контекстуальній позиції з такими нехарактерними словами, як наприклад, *prudence toute féminine*. Номінативна лексема здатна викликати сильно виражені конотації завдяки контрасту гендерно маркованої

лексеми із загальноновживаними або спеціальними словами.

Водночас конотація дозволяє підкреслити певну ознаку, якість, притаманну рису тієї чи іншої статі. Зокрема це відбувається на асоціативних зв'язках, притаманних як окремому народу, так і різним націям. У цьому випадку, такі лексеми, функціонуючи у рекламному тексті, вони набувають специфічних лексичних гендерних значень та стають конотативно забарвленим словом:

Le tigre est en toi (Jillette).

L'équilibre des lignes, la pureté du dessin, la finesse des formes, la prouesse technique portent un nouveau nom (montre Harmony de Vacheron Constantin).

Il est des signatures auxquelles on tient (montres Van Cleef & Arpels).

Як видно, реклама має свої закони створення, механізми впливу, способи мовної організації, інтерпретації. Індустрія реклами розрізняє рекламні продукти (також послуги), які можна продавати, використовуючи когнітивні аргументи або афектні стратегії переконання. До першої групи належать, наприклад автомобілі, техніка, побутова хімія характеристики яких є різними і вимагають довших текстів, що інформують про переваги товарів з метою їх продажу. Утім навіть у таких рекламних текстах за допомогою семантичної конотації відбиваються гендерні стереотипи:

Le bijou 100 % numérique (caméra Nikon).

Un prix très ordinaire (voiture Volkswagen Beetle).

Tu es lisse tu te glisses je succombe à ton Cx (Renault).

Aujourd'hui, la nouvelle "brillante Ariel" va établir un record Guinness, enlever de lavage, jus et vert brillant; Mes cheveux ont commencé à affaiblir. J'ai essayé "Pantene" et il m'a aidé (Ariel).

Друга група містить, наприклад, парфуми, цигарки, алкогольні напої, які не продаються лише завдяки інформації про них. У цій продукції ставка робиться на ті компоненти, що викликають емоційно-забарвлені реакції, які є вирішальними при купівлі:

Camay rose, enrichie du plus de plus delicat parfum de Paris», «J'exige qu'ils obéissent au doigt et à l'oeil. Aussi sensible que vous. (Fotonex autofocus).

De la part de ton ignoble zigoto chéri (Lancel).

Les clients reviennent de l'argent!, Bienvenue dans le monde virtuel! (Baden)

Un baiser romantique à Rome (Lavazza).

Як видно, оцінна лексика є важливим засобом в утворенні гендерно маркованих рекламних текстів та несе прагматичний потенціал. Найбільш частотними оцінними лексичними одиницями виступають прикметники *meilleur, excellent, idéal, beau (belle)* як в прямому, так і додатковому оцінному значеннях. Особливу оцінно-експресивну рису мають прикметники, що вживаються із префіксами *super-, ultra-, hyper-*, та з використання вищого і найвищого ступеню порівняння, що підкреслює найкращу якість продукту:

*C'est **plus fort** que toi (Sega).*

*Les **plus bas** prix ! (Tati).*

*Y a **pas plus fort** (Vigor).*

Експресивно-оцінними характеристиками у франкомовному рекламному тексті володіють і прислівники. Як в жіночій, так і чоловічій рекламі найбільш частотними є такі прислівники: *parfaitement*, *intensément*, *naturellement*, *spécialement*, *simplement*, *extrêmement*, *uniquement* та ін. За їх допомогою створюється образ унікальності, якості, одининості продукту, що вирізняється з-поміж інших торгових марок:

*C'est **simplement** Nike.*

*Comment on peut voyager avec des tarifs spéciaux? C'est **naturellement** avec AirFrance!*

*Mojite? Oui, **exclusivement** chez "tea by The"!*

*Boire St-Yorre avant, pendant et après votre repas peut vous aider. **Naturellement** très riche en bicarbonates, St-Yorre agit positivement sur votre estomac et vous assure un bien-etre digestif.*

*Les femmes savent **parfaitement** ce qui est bon pour elles. Surtout en matière de goût.*

Можна сказати, що okazіональні гендерні конотації у рекламному тексті є тимчасовими, оскільки маркована одиниця втрачає відповідні додаткові смисли, вийшовши з одного контексту, і набуває інших співзначень, потрапляючи в інший.

Словотвір як один з компонентів загальної системи мови, є одним з найважливіших джерел поповнення лексичного запасу рекламних текстів. Будь-який процес номінації починається з утворення двокомпонентної одиниці (означення й означуваного). Соціально-психологічні причини виникнення двокомпонентної одиниці такі: нову реалію у відомій ситуації людина протиставляє відомій, тій, що зазвичай виступала в цій ситуації, й у відповідності до цього переносить на нову реалію назву старої, ускладнюючи її модифікатором, що сформувався у предикативному ядрі речення, котре відтворює дану ситуацію. При номінації нова номінативна одиниця зберігає інтегральну ознаку старої. На кінцевому етапі двокомпонентна одиниця конденсується в однокомпонентну і стару лексему репрезентує відповідний словотворчий засіб. Загалом будь-який дериваційний процес, будь-яке утворення нової лексики відбувається за загальним принципом розвитку від дво- до однокомпонентності.

Таким чином, словотвірна категорія являє собою об'єднання словотвірних типів з різними словотворчими засобами, носіями спільного словотвірного значення [5, с. 617]. Функціональне призначення цієї дериваційної одиниці полягає в узагальненні словотвірних типів власне за словотвірним значенням. Так, наприклад, словотвірне значення «суб'єкт дії» може бути реалізоване

такими словотвірними категоріями, як «назва особи за дією», «назва особи за результатом дії», «назва особи за місцем дії тощо. Словотвірна категорія, таким чином, постає одноплановою дериваційною одиницею, яка репрезентує лише план мовного значення.

Будь-яке похідне слово в мові мотивоване, тобто може бути пояснене всередині цієї мови словом, з яким воно співвідноситься у словотвірному відношенні. Так, французький іменник *acheteur* мотивовано дієсловом *acheter*, і, отже, значення дієслова *acheter* суфікса дійової особи – *eur* ми можемо визначити значення іменника *acheteur*.

В контексті нашого дослідження варто розглянути класифікацію словотвірних типів Д. Квасилевича та В. Сасіної, які слушно наголошують, що різні типи словотвору позначають різні рівні продуктивності [4, с. 85]. Вчені виділяють такі види словотвору на даному етапі розвитку французької мови:

- високопродуктивні (афіксація, конверсія, субстантивація, словоскладення, скорочення);
- малопродуктивні (зворотний словотвір, бленд, редуплікація, лексикалізація множини іменника, звуконаслідування);
- непродуктивні (чергування звуків, зміна наголосу).

Для франкомовного рекламного тексту характерним є використання високопродуктивних моделей словотвору. Передусім, це – афіксація.

Установлено, що словотворчі одиниці з суфіксами *-tion* частіше зустрічаються в жіночій рекламі, ніж в чоловічій: *hydratation, élimination*:

Faites durer la sensation de douceur absolue... Braun a toujours été précurseur en matière d'épilation, et le lancement du nouveau SoftPerfection offre aux femmes de nouveaux horizons (Braun).

Un outil exceptionnel pour établir un diagnostic précis et apporter à chaque femme une prescription anti-âge personnalisée. (Lierac)

Іменники з суфіксом *-age* відсутні в жіночій рекламі, проте характерні для чоловічої реклами.

En fait, il n'a même pas besoin de papier cadeau. Car le tout nouvel appareil numérique de Panasonic a déjà un emballage de rêve: [...]. Si vous êtes un homme et voulez savoir tout ce que le DMC-LC5 avec grand écran a vraiment dans le ventre, rendez-vous sur www.panasoni.fr (Panasonic).

Це можна пояснити тим, що більшість іменників з даними суфіксом утворені від дієслів, домінуючих в чоловічій рекламі. Зазвичай це конкретні дії, що характеризують рекламований предмет, наприклад *freinage, affichage*.

Якщо основний масив іменників і прикметників у рекламних текстах є суффіксальними дериватами, то при утворенні дієслів роль суффіксації є мінімальною, а на перший план виступає префіксація. Корпус аналізованих дієслів у франкомовних рекламних текстах показує, що префіксація дієслів у французькій мові сильніше розвинена, ніж суфіксальна. З'ясовано, що найбільш

продуктивним префіксом у творенні дієслів в рекламі є префікс *re-* / *ré-* зі значенням «повернення у початковий стан»: *rehydrater, réactiver, resurfacer*:

*Vittel vous aide à **retrouver** la vitalité qui est en vous (Vittel)*

*C'est facile c'est pas cher et ça peut **rapporter** gros (Canderel).*

*Comment l'Homme va-t-il s'occuper maintenant qu'il n'a plus de problème pour **revendre** son ancienne voiture? (Fiat).*

***Raffermer** la peau d'un supermannequin n'est pas vraiment un exploit. Le corps d'une vraie femme est tout en rondeurs. Pour les célébrer, Dove a invité plusieurs femmes à tester ses nouveaux soins **raffermissants**. Jugement: une peau sensiblement plus ferme. Nouveau. Soins raffermissants Dove. Testés sur de vraies femmes (Dove).*

Найпродуктивнішим префіксом в чоловічій і жіночій рекламі є *anti-*, який має значення «спрямований проти» *anti-cellulite, antifatigue, super-* і *ultra-* також широко представлені в жіночій рекламі з її тенденцією до підвищеної експресивності і підсилювальної конотації, *ultraglamour, super tenue*:

*Un outil exceptionnel pour établir un diagnostic précis et apporter à chaque femme une prescription **anti-âge** personnalisée. (Lierac).*

*Le nouveau Coupé 407, symbiose parfaite d'élégance et de puissance, possède ainsi ce petit je ne sais quoi qui fait craquer les hommes. Sous sa carrosserie distinguée se cache une technologie Peugeot **ultramoderne** (Peugeot).*

*Raffermer la peau d'un **supermannequin** n'est pas vraiment un exploit. Le corps d'une vraie femme est tout en rondeurs (Dove).*

Ще одним продуктивним способом словотвору у франкомовному рекламному тексті є словоскладання. Словоскладання фактично є лексико-морфологічним засобом, що в процесі використання у рекламному тексті допомагає виділити приховані смисли в рекламі. Складні слова об'єднують в собі значення пропагованих особливостей і створюють складову характеристику рекламованого об'єкта. Окремі характеристики, об'єднані в складному слові, в свою чергу взаємно підсилюють властивості один одного.

Зауважимо, що складні слова часто використовуються у жіночій рекламі, особливо у рекламі косметичних засобів:

En créant la gamme éco-beauty.... (Oriflame)

Un complexe hydroprotecteur (A-Derma).

Відмінною особливістю складних слів в рекламних текстах є використання греко-латинських основ *dermatologue, bio-élément, micro-collagène*, які додають наукоподібності рекламному повідомленню. Водночас у жіночій рекламі прослідковується тенденції до поєднання у складні слова певних основних складників-компонентів товару, що рекламується з метою передачі тонкощів аромату:

*Jasmin en coeur et sillage **ambre-vanillé-frangipané**, un menu savoureux (Delices).*

Крім цього, складні слова вживаються у рекламних текстах для утворення

нових назв продуктів. Їхньою метою є вияв почуття патріотизму, характерних особливостей продукту, які вказують на їхню приналежність до французької нації. Зокрема у рекламі борошна *Francine* поєднано два слова: *France+farine* (борошно):

Francine inspire la cuisine! Francine propose une large gamme de farines et farines a pain pour vous permettre de creer toutes vos recettes en un tour de main selon votre imagination (Francine).

У нашому випадку йдеться про телескопію, яка, як вважає М. Дюбуа представляє собою гумористичний прийом, до якого вдаються носії мови для утворення нового «мальовничого» слова [8, с. 183]. Говорячи про лексико-семантичної значущість телескопних утворень, слід зазначити, що вона залежить від початкового значення або першого, або другого складового компонента.

Як правило, домінуюче значення одного з компонентів явно посилюється за рахунок значення інших компонентів, а також за рахунок значення, що привноситься суфіксом (якщо він є). Часто ці значення нашаровуються один на одного таким чином, що іноді важко визначити, яке з них є визначальним. У результаті такої взаємодії значень з'являється одне якісно нове стилістично марковане значення, яке включає в себе всі інші підзначення.

Важливо зауважити, що для чоловічої та жіночої франкомовної реклами притаманним є використання запозичень з англійської мови, що є важливим джерелом поповнення лексичного складу французької мови. Найбільшу кількість англоамериканізмів можна простежити у словниковому запасі молоді. Вони міцно закріпилися в розмовній мові молоді. Такими є: *Coca-cola, Pepsi, just, cool, too much, speed jeans, walkman, tee-short* та ін. Тому у мовленні реклами англоамереканізми слугують для вираження новизни, надання рис молодіжності, сучасності товарам, що рекламуються:

Nouvelle Opel Astra. Sa conception dynamique commence par son design (Opel Astra).

Bye bye monotonie (Luminarc).

En créant la gamme éco-beauty.... (Oriflame).

Le nouveau parfum pour homme. Very irresistibile. Very intense, very élégant, very you (Yves Rocher).

Отже, найбільш продуктивними способами словотвору, що використовуються у рекламних текстах є: афіксація, словокладання, запозичення. У рекламних текстах словотвір використовується переважно для створення стилістичного ефекту, а не для того, щоб створювати нові лексичні одиниці.

Крім того, для інформаційно-рекламного тексту характерно використання емоційно забарвленої лексики. До цього прошарку відносяться будь-які лексичні одиниці, які реалізують у мовленні свою афективну конотацію і

використання яких функціонально спрямоване на вираження ставлення продуцента інформаційно-реklamного тексту до об'єкту просування. Слід відзначити, що для рекламного тексту характерними є лексичні одиниці з позитивною конотацією, що обумовлено прагматичним навантаженням текстів. Емоційно забарвлена лексика у межах рекламного тексту в основному представлена оцінними словами та інтенсифікаторами значення [2, с. 145].

*Le Cognac Baron Otard, un luxe encore **abordable**.*

*Une ligne de produits **ultra technologiques**.*

*Gillette la **grande amoureuse** de votre peau.*

*C'est une **riche idée** la Raclette Riches monts.*

До специфіки лексичного матеріалу, задіяного в рекламі різних тематичних груп, відноситься зростаюча частка професіоналізмів, наприклад: *affinage, séchoir, aspartame* (цукровий сурогат), *corser* (збільшувати міцність вина), *féculent* (продукти із вмістом крохмалю), *édulcorant* (підсолоджуючий засіб), *colorant, conservateur, lactose*. Серд професійних слів назмемо зростаючу кількість медичних, хімічних та технічних термінів, наприклад: *protéine, hydratation, épiderme, antioxydant, cholestérol, cellules cutanées, sulfates*.

Аналіз франкомовної реклами засвідчив, що пріоритетними в рекламі є такі тропи: фігури з перенесенням значення – метафора і метонімія; фігура з посиленням значення – гіпербола, фігура одухотворення – персоніфікація. Будучи найзначнішою фігурою в риториці, метафора і в рекламі займає чільне місце. Своєрідність функціонування метафори в рекламному дискурсі полягає в тому, що вона вселяє певну думку без доказів, підносячи загальноприйняті цінності як аксіоми, що не потребують спростовування, наприклад:

Et si vous mettiez de L'Or dans votre vie ... (L'Or Vitalité);

Omega 3, l'ami de cœur (Candia);

Un baiser romantique à Rome (Lavazza);

Des aventures pleines de jus (Lile aux fruits).

Таким чином, мовний оцінний потенціал тексту франкомовної реклами спрямований на створення позитивного іміджу рекламованого продукту, представленого в тексті за допомогою лексики, в якій переважають слова з яскраво вираженою позитивною оцінною конотацією, та за допомогою стилістичної своєрідності, що підсилює експресивність рекламного тексту.

Висновки

У ході дослідження з'ясовано, що рекламний текст є функціонально-організованим повідомленням, у якому головну увагу звернено на ситуації рекламного спілкування з метою формування сприятливих і прагматичних моделей соціальної поведінки. Водночас, цей текст сприймається адресатами як самостійний раціонально та емоційно обґрунтований комунікативний акт. Утім він має специфічні лексико-стилістичні та графічні особливості, а також

конкретні прийоми психологічного впливу на споживацьку аудиторію.

Звертаючись до гендерного аспекту, необхідно відзначити, що це один із нових напрямків в історичній, філософській та лінгвістичній літературі. Антропо-орієнтований підхід у мовознавстві передбачає дослідження взаємозв'язку гендера і мови, яким займається сучасна наукова галузь – гендерна лінгвістика. В її рамках можна простежити, яким чином гендер проявляється у мові і якими мовними засобами він конструюється. Установлено, що як продукт соціальних відносин і культурної традиції, гендер не є лінгвістичною категорією, однак шляхом аналізу мовних структур можна виявити гендерні стереотипи, зафіксовані у свідомості носіїв мови.

У рекламному тексті гендерний фактор знаходить своє яскраве вираження. Ефективність реклами залежить від вибору аудиторії, тому її текст повинен враховувати фактор статі адресата. Акцентування уваги на гендерних характеристиках є важливою частиною рекламного тексту і сприяє виявленню прагматичних стратегій, обумовлених дією гендерного фактора, які реалізуються в певному рекламному тексті. З'ясовано, що рекламні тексти для чоловіків і для жінок, при всій спільності рекламних прийомів і лінгвістичних стратегій, мають ряд специфічних особливостей, обумовлених дією гендерного чинника.

Установлено, що у чоловічій рекламі гендерно значущими є номінативні словосполучення, а в жіночій рекламі переважають оцінні словосполучення. Водночас найбільш часто вживаними лексичними одиницями чоловічої та жіночої реклами є слова *homme* у чоловічій рекламі і *femme* – у жіночій. Така симетрія свідчить про подібність стратегій побудови рекламних текстів для жінок і для чоловіків: пряма вказівка на стать адресата.

Гендерні стереотипи про жінок і чоловіків виражаються через лінгвістичні категорії, які представлені в рекламі з позицій частотності найбільш репрезентативних частин мови: іменника, прикметника, дієслова, іменника та прислівника. Іменники широко використовуються і в жіночій, і в чоловічій рекламі. Проте оцінні прикметники зустрічаються частіше у жіночій рекламі, що можна вважати гендерно значущою характеристикою жіночого рекламного тексту. Високочастотні гендерно нейтральні прикметники *nouveau*, *premier*, *meilleur* використовуються в обох типах рекламних текстів. Водночас гендерно обумовлені відмінності спостерігаємо на рівні використання інших прикметників. Так, в жіночій рекламі високочастотним є прикметник *unique*, а в чоловічій – *technologique*, за якими легко вгадуються відповідні гендерні стереотипи.

Показано функціональне використання гендерно релевантних займенників 3-ї особи для позначення представників гендерної групи, а також значення особових займенників 1-ї особи однини в автореферентності чоловічих / жіночих висловлюваннях, займенників 2-ї особи для імпліцитного впливу на

референтів певної статі, займенників 1-ї особи множини в якості узагальнених маркерів гендерних груп.

У рекламі для жінок переважає емоційна презентація товару, а в рекламному тексті, спрямованому на чоловічу аудиторію, присутня інтелектуальна презентація, заснована на раціональній аргументації. Тому найбільш вживаними рекламними засобами привернення уваги є емоційно-забарвлена лексика у жіночій рекламі та термінологія – у чоловічій.

На основі аналізу рекламних текстів з'ясовано, що в для рекламних повідомлень жіночої та чоловічій орієнтованості функціонує позитивна оцінна лексика. Тобто гендерна лексика у рекламі досить умовна. Вона, будучи маніпулятивним засобом, служить атрактивною функцією в тексті, сприяє кращому запам'ятовуванню рекламованого товару і стимулює споживача до дії.

Особливою привабливою силою у рекламних текстах як жіночого, так і чоловічого типу мають оцінні слова, метафори, гіперболи, антитези, каламбури, незвичні сполучення слів, які сприймаються з інтересом, привертають увагу потенційних покупців.

KAPITEL 8 / CHAPTER 8 ⁸

RULE OF LAW AND RULE OF LAW AS BASIC PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-11-02-014

Вступ.

На етапі демократичних перетворень в Україні відбувається переоцінка цінностей в бік природно-правових орієнтирів. А саме утвердження на конституційному рівні принципу верховенства права, який передбачає верховенство правового закону. На сьогоднішній день наша держава перебуває на шляху до розбудови дійсно правової, демократичної держави. Однак такі процеси ставлять перед нами цілу низку питань, ігнорування яких поставить під сумнів ефективність державотворчих процесів, що сьогодні відбуваються в нашій державі. Одним з таких питань, є встановлення єдиного, уніфікованого підходу до розуміння такої юридичної категорії як «право» та встановлення чіткого розуміння таких категорій як «верховенство права» та «верховенство закону», а також роль та співвідношення цих інститутів при формуванні сучасної правової держави.

Верховенство права та верховенство закону – основні принципи функціонування правової держави. Ці положення перебувають у тісній взаємодії із внутр. характеристиками права і законодавства, їх властивостями, співвідношенням права з ін. регуляторами сусп. відносин. Водночас їх розглядають як невід'ємні умови реалізації вимог демократії, свободи, справедливості, рівності всіх перед законом тощо. Нині засади верховенства права та верховенства закону дедалі частіше закріплюють безпосередньо на конституційному рівні, що свідчить про їх важливе програмно-орієнтуюче, аксіологічне і нормативно-правове значення для правової системи країни, організації та діяльності всього державного механізму. Все частіше верховенство права як фундаментальний принцип фіксується у актах національного законодавства Засади верховенства права на сьогоднішній день, є основоположними для сучасних правових держав у всьому світі. Наприклад для країн Заходу верховенство права традиційно є однією з найбільших демократичних цінностей.

Принципу верховенства права в системі національного законодавства України відведене одне з провідних місць, адже цей принцип зафіксовано в самому тексті найвищого законодавчого акту нашої держави – Конституції України, стаття 8 Конституції України декларує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Незважаючи на здобуття верховенством права сьогодні характеру

⁸Authors: Pysmenna O.

глобального ідеалу і найвищої демократичної цінності, його поняття до цього часу залишається сутнісно спірним. Відсутня єдність у його розумінні як в Україні, так і серед західних правників. Вагомий внесок у розвиток сучасного розуміння змісту та значення таких юридичних категорій як «верховенство права» та «верховенство закону» зробили такі українські вчені як: Ж. Дзейко, Є. Євграфова, В. Журавський, О. Зайчук, Ю. Зап'як, А. Колодій, М. Козюбра, А. Колодій, Г. Мурашин, М. Цвік, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, М. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, С. Шевчук та ін. та ін. Власне, ідеї цих видатних науковців стали теоретичною основою магістерської роботи.

8.1. Принцип верховенства права в системі національного законодавства України.

Стаття 8 Конституції України стверджує, що Україні визнається і діє принцип верховенства права. При цьому важко знайти того, хто зможе заперечити усю важливість, користь і значимість цього принципу в системі національного законодавства України. Верховенство права - це реальне відображення нормальної ситуації випереджувального розвитку природних прав людини порівняно з розвитком системи об'єктивного юридичного права та й правової системи. Суб'єктивне право, природні права людини завжди вищі, перші, оскільки мають «вести» за собою об'єктивне юридичне право.

Принцип верховенства права є однією з основних ознак сучасної соціальної правової держави, в якій право підкоряє собі державну владу, а основні права людини та її соціальна безпека становлять зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом. Тобто, специфічною ознакою такої держави як вищої форми політичного буття є відповідність закону праву (правовий закон) і його верховенство [1, 94].

Конституційним Судом України, 2 листопада 2004 року, було постановлено рішення, в якому він вперше виклав своє розуміння верховенства права: «...Верховенство права - це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема, у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а й включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [2,

150-151].

Верховенство права поряд із демократією та правами людини входить до «триптиху» цінностей правової системи Ради Європи [3, с. 131], проголошується як універсальна європейська цінність у преамбулі Договору про Європейський Союз. Отже, можна стверджувати, що негативне ставлення з боку будь-якого суб'єкту українського суспільства до цього принципу є щонайменше нелогічним, тому неперспективним.

Доктрині верховенства права традиційно у науці приділялася чимала увага. Даний термін зародився у Великобританії. Найбільш досконалого висвітлення він набув в ідеях британського юриста А. Дайсі. Останній, зокрема, виділяв такі основні ознаки принципу верховенства права.

Право (або закон) (англ. - law) є верховним (англ. - supreme) і є протилежним деспотичній владі. Тільки в разі, якщо діями особи було порушено закон, їй буде призначено покарання судом у встановленому законом порядку.

Кожна людина має бути рівною перед законом.

Основним джерелом права є не норми конституції, а природні права людини [5, 74].

Даючи оцінку такому правовому поняттю як «верховенство права», потрібно зауважити, що в одному із звітів міжнародних аналітичних центрів визначаються наступні компоненти верховенства права: 1) конституціоналізм як система обмеження влади; 2) публічність, зрозумілість, неретроактивність і стабільність законів; 3) особлива відповідальність парламентів за зміст законів і контроль за їх додержанням; 4) виконавча влада має бути наділена повноваженнями щодо свободи розсуду при втіленні положень законів у життя, однак ця свобода має бути обмеженою; 5) розподіл повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою владою; 6) незалежність, безсторонність судової влади, яка має вирішувати спори на основі закону; 7) ухвалення рішень владою не має бути шаблонним, а враховувати всі істотні обставини справи на засад диференціації та законності. Такі вимоги верховенства права можуть бути досягнуті при безумовній повазі до фундаментальних цінностей – прав людини, демократії та законності.

У доповіді Венеційської комісії від 25-26 березня 2011 року визначено такі основні складові верховенства права: 1) законність; 2) правова визначеність; 3) заборона на свавілля; 4) доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними і безсторонніми судами; 5) додержання прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом [6].

Саме через ці ознаки краще всього можна тлумачити поняття «право», що дасть нам можливість більш ефективно дослідити зміст і складові принципу верховенства права [9].

Перше тлумачення принципу верховенства права відбулось у науковій

праці відомого англійського науковця Альберта Венна Дайсі «Вступ до науки конституційного права» Він, зокрема, зауважив, що для досягнення максимального ефекту від застосування ідеї верховенства права необхідно розрізняти три близькі за своєю суттю концепції:

панування права: людина може бути притягнута до відповідальності в разі прямого порушення закону у передбаченому законом порядку та в суді загальної юрисдикції;

верховенства права: кожна людина, незалежно від посади і становища в суспільстві, рівна перед законом;

панування духу законності: відповідність змісту Конституції принципу верховенства права на основі загальних конституційних принципів (наприклад, право на особисту свободу, на публічні збори), які є результатом судових рішень, що визначають права індивідів у окремих справах, розглянутих судами [7, с. 76].

Доктрину верховенства права А. Дайсі вибудовано на трьох основних ідеях:

право протистоїть деспотичній владі. Тільки в разі порушення певною особою закону, суд призначає їй покарання у встановленому законом порядку. Уряди не повинні мати широких дискреційних повноважень, які обов'язково мають бути частково обмеженими;

кожна людина має бути рівною перед законом незалежно від посади і соціального статусу;

основним джерелом права є не норми конституції, а природні права людини. Кожна людина в суспільстві повинна мати права та свободи, які дозволять їй робити все, що вона бажає. Якщо її права порушено, вона має право на судовий захист [8, с. 102].

Сучасні науковці традиційно приділяють багато уваги дослідженню змісту принципу верховенства права в правових системах різних держав. Важливе значення концепції та принципів верховенства права для розвитку дійсно демократичної і правової держави засвідчує той факт, що саме цей принцип закріплюється на рівні конституції у національному законодавстві багатьох держав.

З'ясовуючи зміст концепції верховенства права, варто звернути увагу, що на сьогоднішній день існує багато розбіжностей із приводу його визначення та тлумачення. Тому доцільно звернутися до доповіді Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська Комісія), що вказує на такі обов'язкові елементи верховенства права, як:

законність, у тому числі прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення законів;

правова визначеність, яка передбачає легкість та доступність з'ясування змісту права і забезпечену юридичними засобами можливість скористатися цим

правом у нормативно регламентованих ситуаціях;

заборона державного свавілля, у тому числі обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їх рішень, публічність інформації щодо державної влади;

ефективний доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів;

дотримання прав людини, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, на справедливий суд, на розгляд справи

компетентним суддею, право бути вислуханим, презумпція невинуватості, заборона зворотної дії норм права, крім тих, що скасовують чи пом'якшують юридичну відповідальність;

недискримінація і рівність перед законом, що передбачає відсутність законів, які містять дискримінаційні положення відносно певних осіб або їх груп або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону [9].

Отже, підкреслимо, що принцип верховенства права має усі якості, аби бути загальним основоположним інструментом для інтеграції правових систем. Необхідно зазначити, що хоча вищезгаданий принцип належить до категорії понять, значення яких до кінця не уніфіковане, оскільки він наповнюється різним змістом у кожній правовій системі в міру її розвитку, проте його основа незмінна - права людини та їх реальне забезпечення [10, с. 146].

Розквіт ідеї верховенства права, її визнання та застосування припав на середину ХХ століття, коли цей принцип знайшов своє закріплення у текстах багатьох міжнародно-правових актів, різноманітних договорів, хартій, декларацій та угод таких всесвітньо відомих організацій як ООН, ЄС, Рада Європи, ОБСЄ тощо.

Наприклад В.М. Шаповал зазначає, що про принцип верховенства права йдеться у конституціях, зокрема, Білорусі, Македонії, Хорватії, але тільки в Конституції України йдеться і про верховенство права (ст. 8), і про правову державу (ст. 1). Ці поняття є великою мірою синонімічними, та все ж таки поняття «верховенство права» більше характеризує правопорядок, який існує в державі. А поняття «правова держава» більше характеризує саму державу, її органи, їх організацію та функціонування [11, с. 5].

Одним з найважливіших аспектів застосування принципу верховенства права розглядалася проблема забезпечення верховенства права у сфері виконавчої влади. «І це цілком зрозуміло, адже, - як відмітив у своїй доповіді професор В.Б. Авер'янов, - саме виконавча гілка державної влади найбільш наближена до людини; це гілка влади, з якою у людини відбуваються найчастіші контакти з приводу задоволення різноманітних суб'єктивних прав і законних інтересів особи» [12, с. 7].

Доволі цікавою і незвичною для національної правової науки є позиція П.М. Рабіновича, який відзначає, що «під верховенством права слід розуміти всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей».

М.І. Козюбра стверджує, що принцип верховенства права може бути розкрито тільки за умови дотримання певних ґносеологічних позицій щодо права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права і закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен, пов'язаний з такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися у нерозривній зв'язці з правами людини [13, с. 163].

Підсумовуючи, відзначимо, що принцип верховенства права потрібно розглядати як фундаментальний правовий принцип, сучасне розуміння якого утворювалось під впливом глобалізаційних, міжнародних та європейських інтеграційних процесів та який за своїм змістом є сукупністю конкретних

вимог. Принцип верховенства права виступає основоположним принципом для розбудови правових систем сучасності.

8.2. Принцип верховенства закону.

Поняття верховенство закону є доволі вузьким з точки зору верховенства права. І якщо дивитися на практику європейських країн та практику Європейського суду з прав людини, в яких під законом розуміють нормативно-правовий акт, виданий компетентним органом влади, який наділений правом визначати певні правила поведінки, то принцип верховенства закону взагалі стає невизначеним.

Верховенство закону є однією з ознак правової держави та означає, що головні правові відносини суб'єктів права регулюються законом не взагалі юридично, а саме вищими законодавчими актами країни, прийнятими відповідними органами.

Верховенство закону можна трактувати як вимогу законності й одну з ознак дійсно правової держави. Тому саме цим принципом повинні керуватись усі суб'єкти владних повноважень при реалізації їхніх функцій. Дотримання даного принципу зокрема охоплює такі основні моменти:

- а) істотність законодавства - законодавство повинно бути присвячене дійсно вирішальним і корінним питанням життя країни;
- б) повнота законодавства - у законах повинні бути з максимальною точністю урегульовані всі питання, що потребують законодавчого рішення;
- в) недоторканість законодавства - суворе дотримання вищої юридичної

чинності закону, у тому числі неприпустимість видання актів, що суперечать закону;

г) досконалість законодавства по його утриманню - його усталеність, систематичне відновлення й ін.;

д) культура законодавства (юридична досконалість) - його кодифікованість, широке застосування досягнень юридичної техніки, що забезпечує правильне й однакове розуміння законів [14, с. 28].

Також верховенство закону означає його всезагальність (поширення норм закону на всіх суб'єктів правовідносин), повний обсяг дії закону у просторі (на території всієї країни), в часі і за колом осіб.

Недотримання норм конституції, зневага та невиконання закону забезпечують зручну атмосферу для різноманітних зловживань, сваволі і злочинів. Це стимулює ріст злочинності. Саме тому формування дійсно правової держави пов'язане, перш за все, з верховенством закону і режимом законності. Тому для цього необхідно, щоби законодавчі акти, а в першу чергу конституція, мали значення безпосередньо чинного права. Тому, необхідно відзначити, що панування вищезазначених принципів, повинно забезпечуватися не тільки правотворчою діяльністю, а й правозастосовчою.

У сучасний правових державах вищою і найбільш поширеною формою вираження та організації захисту прав людини є закон. Саме у законах держава встановлює загальнообов'язкові норми поведінки суб'єктів правовідносин, що враховують об'єктивні потреби сучасного суспільства.

Потрібно зазначити, що правові закони завжди базуються на засадах рівності та справедливості. Саме тому закон, наділений вищою юридичною силою і всі інші підзаконні правові акти повинні відповідати нормам та принципам закону. Якщо закони регулюють найбільш важливі сторони суспільного життя, то підзаконні акти, як правило, лише конкретизують деякі положення законів, однак ні в якому разі не змінюють і не замінюють норм самого закону.

Як вже зазначалось, основний закон держави - це Конституція. У ній сформульовані основні правові принципи державного і суспільного життя. Конституція закріплює загальну правову модель суспільства. Тому їй має відповідати усе поточне законодавство, і ніякий інший правовий акт не може їй суперечити.

Верховенство закону, і перш за все Конституції, створює міцний режим правової законності, стабільність справедливого правового порядку в суспільстві [15, с. 182].

Говорячи про правову державу ми маємо на увазі таку державу, в якій забезпечена правова стійкість, стабільність Конституції, унеможливлені її постійні зміни, доповнення та оновлення. Тобто забезпечений жорсткий механізм її зміни, адже за його відсутності конституція перестає бути основним

законом держави.

Право реальне тільки тоді коли воля владних органів, викладена в законі, реалізується у поведінці суб'єктів, які виконують закон, застосовують його шляхом вступу у договірні відносини, втілюється у поведінці суддів та інших посадових осіб тощо. Закон живий лише у тому разі, коли він реалізується, впливає на відносини суб'єктів права, на свідомість і поведінку людей. Ця сторона права пов'язана з дієвістю закону і характеризується поняттям законності. Саме законність відображає загальний принцип відношення суспільства до права в цілому. Зміст законності пов'язаний як з поведінкою суб'єктів, що реалізують право, так і з функціонуванням державних органів, які забезпечують його формування, реалізацію і захист.

Верховенство закону як юридична гарантія законності передбачає дотримання таких вимог: обов'язкова нормативна урегульованість законами суспільних відносин, ефективна діяльність спеціальних органів, на яких покладений обов'язок щодо контролю за дотримання законів, притягнення до юридичної відповідальності за порушення гарантованих норм.

Для такої юридичної категорії як правова держава, принципи верховенства права та верховенства закону є визначальними, адже вони є базовою основою для інших принципів, що властиві для правової держави. Позитивним моментом, є те, що на сьогоднішній день дані принципи дедалі більше отримують законодавче закріплення на рівні законів та конституцій. Це є доказом того, наскільки важливе місце вони займають у правовій моделі країни та функціонуванні державних механізмів.

Доказом цієї тези є законодавче закріплення принципу верховенства права на конституційному рівні в Україні, а саме в статті 8 Конституції України.

Це пояснюється тим, що право, на нашу думку, це певна міра свободи кожного суб'єкта суспільних відносин, комплекс певних норм поведінки чи навіть більше - справедливості. Тому логічно, що таке право повинно переважати над усіма іншими нормам, адже воно надане людині самою природою і є невід'ємною складовою її життя.

Таке бачення права робить неможливим отождествлення права із законом, як наслідок це дає підстави розмежовувати принципи верховенства права і верховенства закону. Однак до принципу верховенства права часто відносять принцип верховенства закону як його складовий елемент. Та потрібно розуміти, що тут мова йде виключно про правовий закон, тобто такий закон,

який в жодному разі не суперечить природним правам людини та задовольняє сучасні потреби у регулюванні суспільних відносин.

Звертаючи увагу та прослідковуючи розвиток традиції застосування принципів верховенства права та верховенства закону, необхідно розглянути історію їх виникнення. Перша поява терміну «верховенство права» припадає на 1656 р. Саме у цьому році його визначення сформулював англійський вчений

Дж. Гаррінгтон. Він розумів верховенство права як «правління законів, а не людей». Інший вчений з туманного Альбіону, К. Маклвейн, стверджував, що «верховенство права» це «обмеження держави, повна протилежність свавілля правління». Однак, одним з найбільш визначних вчених, які досліджували дане питання, був А. Дайсі. Саме він сформулював так званий «ідеал державної діяльності». Він передбачав діяльність держави такою, яка б була повністю спрямована на захист та забезпечення природніх прав людини. Важливо відмітити, що ця ідея була дуже позитивно сприйнята у країнах Європи, і швидко взята «на озброєння».

Однак, незважаючи на те, що принцип верховенства права здобув характер глобального ідеалу, його поняття, на думку західних правознавців, досі залишається спірним [16].

Останньою, на сьогоднішній день, спробою внести ясність у визначення принципу верховенства права став Звіт щодо верховенства права, прийнятий Венеціанською Комісією 25–26 березня 2011 р. на 86-му пленарному засіданні, на основі зауважень її членів. Звіт збудований, в основному, на аналізі підходів до розуміння принципу верховенства права в міжнародно-правових документах, конституціях та національному законодавстві певних країн, а також у науковій літературі. Знаковим є те, що розділ IV Звіту, присвячений саме аналізу окремих наукових джерел, має досить промовисту назву «У пошуках визначення» [17].

Немає єдиного розуміння змісту та значення принципу верховенства права і в сучасній українській літературі. Це зумовлено, в першу чергу, тим, що система права нашої країни перебуває в процесі реформування, з метою доведення її правової системи до рівня чинних міжнародно визнаних стандартів права та втілення в національній системі права кращих здобутків розвинутих правових, демократичних країн. Зрозуміло, що такі правові процеси не можуть відбуватися без перешкод. Це пояснюється тим, що деякі правові категорії є, передусім, здобутками правової системи англо- американського права, через що закріплення принципу верховенства права на конституційному рівні в Україні, природно, викликає багато спірних питань, пов'язаних із трактуванням самого змісту даного терміну, і, як результат, з практичним застосуванням даного принципу.

Однак не тільки на теоретичному рівні застосування принципів верховенства права і верховенства закону викликає суперечки. На сьогоднішній день багато хто з юристів-практиків вважають ці принципи не «живими», а певними елементами теоретичної доктрини, або навіть складовими утопічного суспільства. Інколи необхідність запровадження в Україні принципу верховенства права піддається сумніву через нерозвинутість і несталість у ній демократії [17].

Однак, не заглиблюючись в аналіз різноманітних тверджень щодо

трактування суті цих принципів, хочемо наголосити тільки на тому, що багатоаспектність цих понять не дає змоги дати якесь єдине, універсальне визначення, але це ні в якому разі не зменшує їхньої ваги в системі права правової держави, адже, наприклад, принцип верховенства права, є певним зовнішнім юридичним виразом індикатора, який дозволяє розрізнити добро і зло.

Неможливо дати єдине розуміння цих принципів через те, що ці юридичні категорії увібрали у себе досвід розвитку суспільних відносин протягом усієї історії людства, і продовжують вбирати, тому вони є поняттями динамічними, які постійно перебувають у певному русі, спрямованому на постійне покращення і вдосконалення.

Підтвердженням тому є зокрема практика Європейського суду з прав людини, який неодноразово акцентував увагу на ситуативності змістовної інтерпретації поняття верховенства права, традиційно уникаючи такого його визначення, яке можна було б поширити на всі без винятку життєві обставини [18, с. 210-211].

На жаль, у вітчизняному правознавстві ще повністю не подолані ні патерналістський підхід до розуміння генезису і природи прав людини, ні однобічно позитивістська трактовка самого права [19, с. 37].

Це на жаль викликає певний конфлікт між верховенством права та верховенством закону. Добре видно це на теоретичному рівні, коли досить часто ми можемо зустріти різке розмежування, а інколи навіть і протиставлення цих понять, у зв'язку з чим суб'єктивне право часто розглядається як похідне від об'єктивного. Тобто коли не право формує закон, а закон встановлює право. Наслідком цього є майже повне ігнорування на практиці визнаного майже всією світовою спільнотою принципу верховенства права, який декларує непорушність природних прав людини. Така ситуація виливається у низку проблем, адже основні невідчужувані права людини мають не тільки захищати її від свавілля владних органів, а надати інструменти захисту прав меншості від більшості.

Дисонансом таким уявленням звучать все ще поширені в Україні (більше того, активно використовувані певними політичними силами в українському парламенті) тези про те, що демократія - це в першу чергу, влада більшості, і нібито вона передбачає підкорення меншості більшості. Висловлювання такого роду - це як рецидиви попереднього мислення, що не має нічого спільного з трансформаціями сучасної епохи та вимогами верховенства права і правової держави [19, с. 44].

О. Тоффлер, американський вчений, визнаний у всьому світі: зазначив що - властиві індустріальному суспільству традиційні уявлення про демократію вимагають сьогодні переосмислення відповідно до реалій XXI ст., що передбачає утвердження якісно нових принципів демократичного плюралізму -

демократії консенсусного суспільства, демократії «вирішальної меншості». Думку Тоффлера розвиває вже український вчений А. Гальчинський: «Якщо в епоху індустріалізму суверенність особистості ще не створювала передумов для того, щоб окремих індивід сам по собі піднімався над суспільством, то сучасна епоха змінює цю ситуацію на протилежну», - стверджує він. Відповідно до цього має розбудовуватись нова модель демократії, в основу якої покладається ідея про зміну субординації «людина - суспільство», врахування того, що постмодерний світ розбудовується на засадах пріоритетної першості особистості і що в цій ситуації принципи демократії більшості дедалі дужче набувають неадекватності [20].

Прикорм для українців є те, що хоч в нашій Конституції зафіксовано визнання європейських стандартів прав людини, однак це не стало нормою життя в нашій державі. Права людини не стали визначальними для правосвідомості лівової частки населення. Це одна з визначних причин різкого погіршення стану з їх дотриманням і забезпеченням в Україні. Часто ми можемо спостерігати як влада поступово «скочується» до авторитарних методів впливу на суспільне життя, ігноруючи і часто порушуючи права людей на свободу слова, думки, мітингів, демонстрацій, підприємництва, на недоторканність особи, приватність тощо. І хоча деяка частина нашого суспільства, розуміє суть цих змін, однак, на жаль, більшість в соціумі здається такого стану не помічає.

На сьогоднішній день велика кількість вчених, які досліджують питання співвідношення принципів «верховенства права» та «верховенства закону», дотримуються поглядів, які були характерними для більшості вчених ХХ століття. Деякі автори досі не позбулися стереотипних поглядів, характерних для радянської правової науки.

У працях таких вчених, як Г. Кельзен та А. Вишинський, стверджувалось, що «конституція - основний закон держави», «право – це система встановлених державою норм і правил поведінки людини» і що верховенство закону - це профілюючий принцип у державі, що визначено у її доктрині [21]. Навіть сьогодні, коли сплинуло вже багато часу з моменту, коли принцип верховенства права закріпили на конституційному рівні, він, на превеликий сум, не став дієвим інструментом права.

Вивчаючи праці вчених за останніх два десятиліття, можна сміливо визнавати, що особливих змін щодо верховенства права не сталося. М. Костицький доволі влучно висловив тезу, узагальнюючи позиції великої кількості науковців, що більшість з них залишаються під впливом позитивістської методології та радянського нормативізму, що «вони нерозривно пов'язують верховенство права з верховенством закону», трактуючи їх як обов'язок цілого і частини, або ведуть мову про наявний «діалектичний зв'язок» між ними, але не розкриваючи змісту «діалектичності»

[22, с. 3].

Така позиція сучасних вчених викликає подив, адже на сьогоднішній день принцип верховенства права - це загальновизнаний стандарт, без якого неможлива побудова правової держави. Тим більше, не зрозумілою така позиція є через те, що сьогодні існує велика кількість джерел, з яких можна почерпнути альтернативні знання як про саме поняття верховенства права, так і про його ключові складові елементи. Такими джерелами, на нашу думку, в першу чергу є праці західних філософів та практиків права, тим більше, якщо зважити на те, що сама ідея, концепція та доктрина верховенства права зародилась, удосконалювалась та отримала визнання саме в країнах західної Європи.

Ще в давньому Римі уміли розрізняти право та закон. Вчені-юристи вже в той час усвідомлювали, що закон (Lex) обов'язково повинен узгоджуватись з правом (Jus). Базуючись на уявленнях вчених стародавнього риму про право, Т. Гоббс стверджував, що право та закон необхідно розрізняти, адже право, на його думку, полягало у свободі індивіда вчиняти чи не вчиняти ті чи інші дії, тоді як закон встановлює норми поведінки і зобов'язує до вчинення певних дій чи до утримання від їхнього вчинення, тобто стверджував, що право та закон розрізняються між собою як свобода та обов'язок [23, с. 98-99].

Продовженням цієї тези є вчення про право німецького філософа Л. Фейєрбаха. Саме він вперше дав тлумачення права як багатогранного явища, що є значно динамічнішим від будь-яких його форм, особливо юридично визначених. А закон, в свою чергу, лише є формальним визначенням, що саме є правом, і базуючись на цьому формує норми поведінки [22, с. 476].

Можна дійти висновку, що протягом розвитку права, більшість вчених дотримувались думки, що необхідно розрізняти право та закон. І навіть з плином часу така думка не змінилась і сьогодні панує на теренах Європи, більш того навіть отримала закріплення у ст 3. Статуту Ради Європи, в якій декларується верховенство права. Не оминуло це й нашу державу, адже Україна ратифікувала Статут Ради Європи і закріпила цей принцип у Конституції. Таким чином, тільки один з принципів дістав законодавче закріплення – принцип верховенства права.

Така проблема виникла завдяки неоднозначному підходу до доктринального бачення цієї проблеми. І це не дивно, адже до прийняття Конституції України взагалі не було згадок про верховенство права, так як переважна більшість науковців базувала свої твердження на визнаній у Радянському Союзі доктрині, яка пропагувала концепцію верховенства закону.

Та не усі науковці зав'язли у консервативних догмах радянських часів. Одним з прогресивних вчених свого часу, був перший Голова Конституційного суду України Л. Юзьков. Він вбачив зовсім інший ступінь ієрархії, що зовсім відрізнявся від радянської правової думки: «верховенство Конституції» -

«конституційність законів» - «підзаконність усіх інших правових актів і дій».

Такий новаторський підхід Л. Юзькова заслуговує на увагу з огляду на те, що, по-перше, він був викладений на перших порах становлення нової системи права; по-друге, в цьому підході вже не йдеться про власне верховенство права, а про верховенство Конституції, на думку автора, з одного боку, над Конституцією не можуть стояти не тільки державні (правові) акти, а й будь-які соціальні акти, а з іншого боку - Основний закон повинен бути «конституційним», що, на думку автора, визначається «високою народною легітимністю Конституції», «визнанням і утвердженням загальнолюдських цінностей і, насамперед, підпорядкуванням держави, влади та усіх її чиновників служінню суспільству», «врахуванням Конституцією загально визначених і вивірених практикою міжнародних стандартів демократичного конституціоналізму»; по-третє, він не ставить на один рівень Конституцію та закон (як це роблять прихильники юридичного позитивізму: «конституція сама є законом»), а навпаки говорить про те, що «ординарні (звичайні) закони верховенством не наділені» і на ординарні закони має поширюватись принцип «конституційності», який означає, що звичайні закони за всіх умов повинні відповідати Конституції [25, с. 18-20].

Хоча наукові праці Л. Юзькова не отримали подальшого теоретичного розвитку, однак в працях інших вчених його ідеї мають великий науковий, практичний та історичний зміст для з'ясування суті таких понять, як: правова держава, принцип верховенства права та законність. Свідченням цього є те, що вчення Юзькова по своїй суті збігаються з ідеями ліберального конституціоналізму, який на сьогоднішній день, є досить популярним серед вчених країн Заходу.

Зрозуміло, що багато науковців тих часів базували свої вчення на радянській моделі ставлення до влади, однак це не пояснює те, що навіть на сьогоднішній день багато сучасних дослідників підтримують ці ідеї і у своїх спробах дати своє бачення верховенства права далі спираються на радянську позитивістську методологію та нормативізм, намагаючись відтворити в сучасній моделі держави.

У колективній праці Ю. Шемшученка, Н. Оніщенко, О. Копиленка та інших науковців зібрано та систематизовано майже увесь науковий набір тез (що визнаний класичним для української науки), за допомогою яких упродовж останніх десятиліть вітчизняні вчені пробували створити своє визначення принципу верховенства права, та показати співвідношення даного принципу з такими принципами, як верховенство закону, верховенство конституції» [26, с. 208].

Як наслідок, виникає певний позитивістський парадокс, якщо не лінгвістичний абсурд, на кшталт формули, наприклад: «верховенство права - це панування права в суспільстві», стверджує С. Головатий, коментуючи праці Н.

Оніщенко, О. Зайчука [26, с. 209]. У такому підході чітко проглядається радянський підхід до трактування юридичної категорії верховенства права, адже саме поняття «панування в суспільстві» характерне лише для тоталітарних держав. Один з розділів вищезазначеної колективної праці відведено на те, щоб викласти «основні засади співвідношення принципів «верховенство права» та «верховенство закону», а розкриття сутності поняття «верховенство права» ставиться в залежність від розуміння поняття «право» та наголошується на наявності взаємозв'язку, взаємоузгодженості, діалектичної взаємодії» цих двох принципів. Більше того, висувається теза про те, що «верховенство права» та «панування права» - це різні за змістом поняття, бо, як стверджує автор, посиляючись на працю російського вченого: «Принцип верховенства права конкретизовано в різних складових, зокрема у верховенстві Конституції та законів України». А «принцип верховенства закону ґрунтується на верховенстві Конституції, що закладає базу для визнання принципу верховенства закону в правовій системі» [26, с. 210].

С. Головатий критикує також позицію Н.Пархоменко, яка вказує, що для країн романо-германської правової системи «основним принципом побудови є пріоритет закону в системі джерел права, або визнання принципу верховенства закону» [26, с. 210]. Цікавою ця позиція є тим, що авторка виокремлює лише закон, а не всю систему нормативно-правових актів держави, не згадуючи при цьому про міжнародні договори.

Вчений у своїй праці стверджує: «Принцип верховенства закону є невід'ємною складовою принципу верховенства права в демократичній правовій державі, змістовним та визначальним принципом побудови системи джерел права» [27, с. 93].

Взагалі ж автор вважає, що усі три принципи — «верховенство права», «верховенство закону» та «верховенство Конституції» є однозмістовними та рівнозначно важливими для правової держави [27, с. 97] і стверджує, що «в системі джерел права повинен діяти принцип верховенства закону» [27, с. 101].

Сумним для нашої держави є те, що хоча більшість з авторів, що стверджують про необхідність «європеїзації» нашої національної правової доктрини, далеко не завжди застосовують здобутки західної правової думки. Прикладом цього може бути те, що принцип верховенства закону у правовій доктрині більшості європейських держав практично у повному обсязі відповідає терміну «законність».

Доволі неординарним є підхід до розробки цієї проблеми, запропонований в роботі С. Головатого, який вважає, що необхідно виокремити філологічний підхід до проблеми співвідношення зазначених понять. Одну з можливостей існування такої проблеми він бачить у філологічній помилці, а саме неточному перекладі поняття «rule of law» (слово «rule» можна витлумачити як панування, так і верховенство, а «law», як право чи закон). Однак, аналізуючи цю версію

автор доходить до того, що вона не є виправданою, адже в англійському перекладі Конституції України йдеться саме про «rule of law», тобто помилка майже 100-відсотково виключена [28, с. 112].

Очевидно, що серйозним недоліком є брак ґрунтового дослідження явища верховенства права в усіх його проявах в українській науці. Доки його бракуватиме, буде існувати об'єктивна перешкода на шляху до «європеїзації» українського суспільства, адже це необхідно як для культури в цілому, так і для правової культури. Без ґрунтового осягнення на теоретичному рівні та запровадження на практиці такого складного явища, яким є «верховенство права», завдання європеїзації надовго залишиться нездійсненим [29, с. 219].

Зрозуміло, що верховенство права вимагає від держави його застосування як у правотворчій діяльності, так і в правозастосовній, зокрема у закони, зміст яких у першу чергу повинен бути побудованим на ідеях соціальної справедливості, свободи та рівності. Одним з проявів верховенства права є те, що право, як таке, не обмежується лише законодавством, яке за суттю є лише однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, такі як, норми моралі, традиції, звичаї, адже такі регулятори визнаються самим суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.

Вважається, що верховенство права є ідеальним принципом. Усе ідеальне є утопією (від грец. *ου* - «немає» й *τοπος* - «місце», тобто місце, якого немає; за іншою версією, від *ευ* - «благо» й *τοπος* - «місце», тобто благословенна країна) - зображенням ідеального суспільного ладу, що не має наукового обґрунтування. Немає нічого у світі ідеального, є лише загальноприйнятий суб'єктивний погляд та напярмок, якого всі прагнуть дістатись [30, с. 74].

Верховенство права, насамперед, визначається наявністю законів із правовим змістом (правових законів) та пов'язаністю державної влади із правовими законами, тобто правом.

Джон Нортон Мур, американський професор та філософ права, зазначав, що під принципом верховенства права слід розуміти наступне:

- 1) уряд є підконтрольним народу та існує для нього; 2) поділ влади та принципи взаємозв'язку між законодавчою, виконавчою й судовою владою;
- 3) представницька демократія, процедурні й істотні обмеження щодо урядових дій, спрямованих проти окремих осіб (захист особистої свободи та особистої гідності); 4) обмежений уряд і федералізм; 5) судовий розгляд незалежною та неупередженою системою судових органів як центральним механізмом втілення конституційних законів у життя.

Отже, верховенство права означає те, що при виборі державою нормативної системи, у якості домінуючої обирається саме правова нормативна система.

Принцип верховенства закону, перш за все, встановлює:

- а) верховенство конституції, яка є основним законом у державі;

б) особливу процедуру прийняття й зміни закону - ця процедура має бути передбаченою лише в основному законі (ніхто, крім законодавчої влади, не має права вносити зміни у фундамент держави - основний закон);

в) обов'язкову відповідність усіх інших нормативних актів закону - жоден нормативно-правовий акт не може суперечити основному закону;

г) наявність механізмів реалізації й захисту закону - закон повинен мати механізм власної реалізації, іншими словами, - закон, який не передбачає відповідальності (санкції), є „мертвим”;

д) конституційний нагляд, що забезпечує несуперечність усієї законодавчої системи (конституційний нагляд за Законами України здійснює, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України», КСУ, який є єдиним органом конституційної юрисдикції у державі). Отже, Конституційний Суд України гарантує верховенство конституції та вирішує питання щодо конституційності того чи іншого закону, прийнятого законодавчою владою.

Закони мають бути правовими, тобто демократичними, гуманними, справедливими, спрямованими на забезпечення прав людини та інтересів не певних прошарків населення, а всього народу - за цим слідкує Конституційний Суд України. Разом із тим, закони мають бути легітимовані суспільством, тобто прийняття того чи іншого закону має бути обумовлено необхідністю та волею народу.

Легітимованість суспільством означає прийняття відповідної форми (закону або іншого нормативно-правового акту) та наповнення цієї форми певним змістом (правом).

Отже, легітимний закон стоїть на засадах охорони прав і свобод людини. У разі порушення прав або свобод людини, які гарантуються легітимованим законом, особа, право якої порушується або не визнається, може звернутися до суду із вимогою, яка ґрунтується на матеріальному праві цього легітимованого закону. І вже діяльність судової влади, у свою чергу, покликана: сприяти підвищенню ролі у захисті прав і свобод людини, справедливому вирішенні спорів, забезпеченню перемоги принципу верховенства права в усіх сферах життя суспільства, як неодмінної умови правової держави.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тобто суд є гарантом забезпечення принципу верховенства закону у разі його порушення. Тому, слід наголосити на тому, що верховенство права та верховенство закону є двома окремими правовими явищами і їхнє впровадження, дотримання та застосування у всіх сферах суспільного життя є необхідним для подальшого розвитку національної правової системи.

8.3. Теорія правової законності в умовах верховенства права і верховенства закону.

Досліджуючи цю актуальну проблематику, не можливо проігнорувати цікаву теорію, яка має прямий стосунок до принципів верховенства права і верховенства закону – теорію правової законності.

Правова законність - явище комплексне, що походить від термінів «право» і «закон» і оскільки це поняття є комплексним, то воно охоплює всі сторони життя права - від його ролі та функцій у створенні нового закону й інших формальних джерел права до реалізації їх норм у юридичній практиці. Поняття правової законності є, на нашу думку, певною оцінкою самого режиму законності. Законність - це комплексне соціально-правове явище, що характеризує організацію і функціонування суспільства і держави на правових засадах.

Законність як юридична категорія поділяється на певні види: формальна законність. За такого режиму забезпечується офіційне дотримання будь-яких встановлених норм, що закріплені в приписах законодавчих актів (виражається через зовнішню ознаку, яка не залежить від змісту приписів, їх відповідності чи невідповідності сутності права); правова законність. Режим законності, за якого гарантується дотримання норм права, закріплених у приписах законодавчих актів та інших джерел права відповідно до принципу верховенства права, реалізація якого захищає людину від свавілля з боку владних структур та їх посадових осіб (виражається через внутрішню, сутнісну, ознаку, що полягає у неухильній відповідності приписів гуманістичній сутності права).

Законність як комплексне поняття характеризується поєднанням двох ознак:

зовнішньої ознаки, або формальної, яка полягає у обов'язку виконувати розпорядження законів і підзаконних правових актів державними органами, посадовими особами, громадянами і різними об'єднаннями;

внутрішньої ознаки, або сутнісної, зміст якої полягає в наявності науково обґрунтованих і відповідних праву законів; якістю законів.

Правова законність є явищем багатогранним, а тому може одночасно виступати у ролі принципу, методу та режиму.

Правова законність як принцип розуміється як основне загальноприйняте правило, певна норма імперативного характеру, яка виражається у приписах найвищого авторитету і вимагає державні органи та їх посадових осіб, а також громадян, діяти в межах встановлених правових, які визнані та закріплені у всіх діючих джерелах права.

Розглядаючи правову законність як метод, ми розуміємо систему правових засобів, певних інструментів, за допомогою яких здійснюється державне керування суспільством. Відповідно до цього державні органи влади та їх

посадові особи:

обов'язково опираються на найвищі цінності, права та свободи людини та громадянина, при прийнятті рішень та виконанні ними своїх обов'язків;

не підмінюють своїм регулюванням (тобто актами управління) закон;

у своїй діяльності не виходять за межі власної компетенції, що визначена та регламентована законом;

додержуються правових процедур у процесі контролю і нагляду за законністю дій учасників суспільних відносин тощо.

Метод правової законності (його ще називають законністю управління) є базисом для застосування інших методів державного управління, таких як організації, примус, виховання, контролю тощо.

Також правову законність розглядають як режим. У цьому випадку правова законність, це певний юридичний стан правової організації суспільного та політичного життя, за якого усі суспільні відносини, правова поведінка кожного суб'єкта права, його правова діяльність та інша правова активність людини та громадянина здійснюються відповідно до норм законодавчих актів та інших джерел права. Важливим є те, що такі норми повинні обов'язково відповідати принципу верховенства права та загальновизнаним цінностям, правам та свободам, котрі базуються на принципах рівності та справедливості. Тільки за режиму правової законності встановлюється така правова атмосфера, за якої забезпечується неухильне додержання чинних правових норм усіма суб'єктами правовідносин. Це режим, за якого панівними ідеями та ідеалами в суспільстві є ідеї права та гуманізму, справедливості та свободи. Такий режим захищає людину від свавілля з боку владних органів, обороняє соціум від хаосу та анархії, від безладдя і насильства.

Візьмемо як основу визначення, за якого правова законність розглядається саме як режим, адже саме ним охоплюються поняття правової законності як методу, так і як принципу.

Структура правової законності складається з таких елементів:

нормативний елемент. Зміст його полягає у відповідності законів та інших законодавчих актів основним принципам права;

діяльнісний, або як його ще називають поведінковий елемент. Суть цього елементу реалізуються в правовій доцільності поведінки, у відповідності осіб правовим нормам, як результату формування соціальної правосвідомості, спрямоване на формування позитивного ставлення індивіда до вимог законності;

охоронний елемент полягає у попередженні та запобіганні порушенню норм права, а також у контролі та нагляді за чітким і однаковим їх застосуванням;

захисний елемент, з метою захисту порушених прав особи та громадянина, суспільства та держави, полягає у відновленні порушеного права, встановленні

справедливості, накладання відповідальності.

Щодо суб'єктів правової законності, то не має сумніву, що такими є усі суб'єкти правовідносин. Однак важливим моментом при цьому є обов'язок влади зв'язувати себе певними правовими рамками, аби виключити можливість здійснення свавільних дій.

Історія ідеї правової законності нерозривно пов'язана з історією виникнення права, а формування правової законності перебуває у постійному і тісному зв'язку з верховенством права. Необхідно розуміти що правова законність існує не в тій країні, в якій відсутні правопорушення, а в тій, де такі порушення припиняються за допомогою правових засобів, де влада обмежується правом, зв'язує себе власними нормативними настановами. Це - демократична держава.

Тому режим правової законності - це один із складових елементів демократії та правової держави, так як без правової законності демократія може перетворитись в охлократію - владу юрби. Без правової законності як режиму функціонування суспільства, соціум може бути втягнутим в анархію і хаос, а індивід стає вразливим щодо безконтрольних дій з боку органів державної влади.

Правова законність є основою для становлення та розвитку демократії, адже саме вона: створює правові умови для розвитку демократії, здійснює забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, а також забезпечує належне виконання покладених на суб'єктів права обов'язків; виступає гарантом дотримання демократичного процесу прийняття нормативно-правових актів і нормативно-правових договорів; забезпечує охорону політичного, економічного та ідеологічного розмаїття в суспільстві, що виражається у багатопартійності, плюралізмі ідей та думок, різноманітні форм власності тощо.

Необхідно розуміти, що такі явища як правова законність та демократія, є явищами взаємопов'язаними, адже так само як правова законність є запорукою розвитку демократії, так і демократія є основним чинником зміцнення режиму правової законності. Це пояснюється функціями, які прямо чи опосередковано виконує демократія:

а) створює для різних політичних сил сприятливі умови боротьби за владу - усуває причини, що викликають конфлікти, використовує консенсус як засіб досягнення політичних цілей;

б) орієнтує на ухвалення демократичних, гуманних законів та підзаконних актів і ратифікацію парламентом міжнародних конвенцій в галузі прав людини;

в) передбачає підконтрольність державних органів і посадових осіб народу;

г) стимулює громадськість до сприяння правоохоронним органам у боротьбі з правопорушеннями та ін.

У зміцненні позиції демократії в Україні провідну роль відіграє такий різновид правової законності як конституційна законність.

Ознаками конституційної законності є [31]:

правовий характер самої Конституції як основного закону держави;

верховенство Конституції в ієрархії нормативних актів як акту вищої юридичної сили;

універсальність дії Конституції - поширення на всіх громадян і всю територію країни;

неухильне дотримання громадянами й органами держави норм Конституції як норм прямої дії;

контроль конституційної юрисдикції за відповідністю конституції законів та інших нормативних актів, що ухвалюються у державі (в Україні конституційний контроль здійснює Конституційний Суд).

Принципи правової законності становлять загальновизнані та прийняті норми та ідеї, що слугують основними засадами, на основі яких встановлюється правова законність як стан правової організації суспільно- політичного життя в країні.

Основними принципами правової законності є:

Верховенство закону щодо всіх правових актів. Цей принцип припускає виключність закону, тобто підпорядкованість закону всіх юридичних актів (нормативних і застосовних) відповідно до їх субординації. Конституція країни має вищу юридичну силу. Всі закони повинні відповідати Конституції, підзаконні нормативні акти - законам, причому підзаконні акти приймаються і діють лише тоді, коли певні суспільні відносини не врегульовані законом. Правозастосовні акти мають бути піднормативними, тобто відповідати нормативно-правовим актам - законам і підзаконним актам.

Загальність законності означає, що в суспільстві всі державні органи, громадські організації, комерційні об'єднання, посадові особи, громадяни перебувають під дією закону. Не може бути винятку ні для

фізичної, ні для юридичної особи, на яку б не поширювалися вимоги законності.

Єдність розуміння і застосування законів на всій території їх дії. Закони є єдиними для всієї держави, всіх її регіонів. Вони висувають однакові вимоги до всіх суб'єктів, які перебувають у сфері їх часової та просторової дії. Єдине розуміння сутності і конкретного змісту законів забезпечує законність правозастосовної діяльності, однаковість застосування юридичних норм до всіх суб'єктів права. Єдність законів не виключає, а навпаки, припускає багатоманітність у правотворчості і правозастосуванні. Кожний орган держави, громадська або комерційна організація, конкретизують і застосовують закони з урахуванням свого функціонального призначення і місцевих особливостей. Однак конкретизація і застосування відбуваються в рамках закону і відповідно

до нього.

Недопустимість протиставлення законності і доцільності. Не можна відкидати закон, не виконувати його, керуючись міркуваннями життєвої доцільності (місцевої, індивідуальної та ін.), тому що такі міркування враховуються в законі. Правові закони самі є вищою суспільною доцільністю. Доцільність закону означає необхідність вибору суворо в рамках закону найоптимальніших (таких, що відповідають цілям і завданням суспільства) варіантів здійснення правотворчої діяльності і діяльності з реалізації права. Наприклад, при визначенні кримінального покарання суддя, керуючись законом, призначає той захід покарання, який є найдоцільнішим в даному разі, з урахуванням тяжкості злочину, особи злочинця, всіх інших обставин. Необхідність точного і неухильного виконання правових розпоряджень незалежно від суб'єктивного ставлення до них окремих осіб обумовлена презумпцією доцільності чинного закону [20].

Невідворотність відповідальності за правопорушення означає своєчасне розкриття будь-якого протиправного діяння. Правоохоронні органи покликані як запобігати правопорушенням, так і вести ефективну боротьбу з ними. У цьому полягає реальність законності - досягнення

фактичного виконання правових розпоряджень у всіх видах діяльності і невідворотності відповідальності за будь-яке їх порушення.

Обумовленість законності режимом демократії, який передбачає суворе додержання двох типів правового регулювання:

спеціально-дозвільного - поширюється на владні державні органи і посадових осіб («дозволено лише те, що прямо передбачено законом»);

загальнодозвільного - поширюється на громадян та їх об'єднання («дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом»);

а також додержання рівності всіх перед законом і судом, яка припускає безумовне право суб'єкта на судовий захист прав. Ось чому, крім юридичної рівності, важливою є наявність незалежного правосуддя, яке ґрунтується на верховенстві закону і додержанні принципу поділу влади. Цими вимогами законність проявляє себе як елемент (ознака) демократичного режиму.

Як і для будь-якого механізму, для коректного функціонування режиму правової законності, для неї характерні вимоги, без забезпечення яких її існування неможливе. Вимоги правової законності, це певні елементи її змісту, що набули нормативного характеру, обов'язкового для виконання. На відміну від принципів правової законності, які діють в усіх її сферах, стосуються всіх видів діяльності будь-яких суб'єктів суспільних відносин, вимоги правової законності пов'язані тільки з роботою певних органів державної влади і їх посадових осіб.

Дані вимоги можемо поділити на вимоги у правозастосовній та нормотворчій діяльності. Вимоги у сфері нормотворчої діяльності в свою чергу

поділяються на вимоги до змісту, процедури та форми.

Вимоги правової законності до змісту нормотворчої діяльності:

вимога щодо відповідності змісту законів та підзаконних актів актуальним потребам суспільного життя, що передбачає комплексне фахове дослідження законопроектів.

Вимога щодо відповідності нормотворчої діяльності основним правам та свободам людини та громадянина, та іншим цінностям, визнаним та закріпленим у чинному законодавстві.

Вимога забезпечення єдності та погодженості правових норм. Мова йде не тільки про закони, а усі формальні джерела права. Така вимога забезпечує формування та функціонування єдиної системи права.

Вимога щодо забезпечення довготривалої стабільної дії нормативно-правових актів, тобто більш тривалого строку їх чинності, за винятком тих, які видаються на певні строки.

Вимога щодо забезпечення функціонування єдиної системи ієрархії субординації нормативно-правових актів. Йдеться про чітку модель ієрархії норм, наприклад Конституція – конституційні закони – закони – підзаконні акти.

Усунення формальної та практичної можливості видання нормативно-правових актів, які б могли викликати юридичну колізію з чинними нормами. Наприклад унеможливлення видання урядом держави двох рівнозначних нормативно-правових актів, які б регулювали одне і те саме питання, і мали однакову юридичну силу та ін.

Вимогами правової законності до форми і процедури нормотворчої діяльності є:

Вимога щодо видання нормативно-правових актів у формі передбаченій законом. Прикладом може бути процедура прийняття бюджету, який не може бути прийнятий інакше, ніж законом парламенту. Це забезпечує те, що жоден підзаконний акт не може собою підміняти самого закону.

Вимога щодо забезпечення простої та доступної для всіх форми законодавчих актів.

Вимога щодо додержання всіх необхідних реквізитів - відповідно до виду акту. Вимога щодо забезпечення своєчасного ухвалення чи скасування норм права, а також додержання правил та норм процесу при прийнятті, ухваленні чи скасуванні нормативно-правових актів, договорів та інших формальних джерел права.

Вимога щодо забезпечення незаперечності норм закону. Мається на увазі те, що жоден суб'єкт права не може скасувати чи змінити норми закону, окрім відповідного органу, що його видав.

Окрім цих вимог правової законності, також виділяють вимоги у сфері реалізації права:

Вимога щодо захисту соціальних та юридичних механізмів, які гарантують реалізацію права, додержання і виконання обов'язків, існування можливостей для використання суб'єктивного права.

Вимога щодо відповідності діяльності правозастосовчих органів до норм та процедур, встановлених законодавством, та забезпечення дії спеціально-дозвільного принципу.

Вимога щодо забезпечення та гарантування усім суб'єктам права однаково рівного та якісного застосування норм права, з урахуванням усіх обставин справи.

Вимога щодо забезпечення єдиного та вірного тлумачення норм права.

Список даних вимог правової законності не є завершеним, адже право динамічне і перебуває у постійному розвитку, тому постійно виникають нові і модернізуються старі вимоги. Однак, треба зазначити, що вимоги правової законності, незважаючи на усю свою значущість, не можуть бути втілені в життя суспільства самі собою, автоматично. Для забезпечення функціонування, гарантування їх реальності, стійкості та непорушності необхідні певні умови, організаційні засоби, правові способи, створювані державою і суспільством.

Саме тому, режим правової законності захищений певним комплексом гарантій, які забезпечують його ефективне функціонування. Не вдаючись до детальної характеристики гарантій правової законності, оскільки вони, в цілому, співпадають із гарантіями законності загалом, підкреслимо тільки, що юридичні гарантії правової законності повинні обов'язково забезпечуватись ефективною діяльністю законодавчих, виконавчих, правоохоронних і судових органів влади, адже їх ефективність залежить не лише від об'єктивних, а й від суб'єктивних факторів таких як діяльність різноманітних службових і посадових осіб. Крім того, поряд із національними гарантіями законності важливу роль відіграють міжнародні гарантії, що виражаються у діяльності міжнародних організацій, а саме:

У здійсненні контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина в різних куточках світу. Для цього здійснюється проведення інспекційних перевірок в регіонах стану дотримання прав людини та здійснюється міжнародне спостереження за проведенням виборів. Окрім цього це передбачає забезпечення права громадян звертатися до міжнародних організацій з метою захисту своїх порушених прав.

У здійсненні заохочувальних заходів політичного й економічного характеру, спрямованих на визнання, додержання та захист прав і свобод людини та громадянина в різних державах.

У застосуванні різноманітних санкцій щодо держав, які порушують норми міжнародного права стосовно прав і свобод людини.

Говорячи про режим правової законності, ми не можемо не розглянути таке явище як правопорядок, адже він прямо походить від правової законності,

є практичною формою реалізації режиму правової законності, а деякі науковці навіть ототожнюють дані явища.

Правовий порядок – це такий стан суспільства, за якого забезпечено відносно усталену правову упорядкованість, захищеність та безпеку правової системи суспільства, яка функціонує в умовах верховенства права та правової законності. Тобто це атмосфера нормального, сприятливого, правового життя суспільства, що встановлюється в результаті здійснення приписів правових норм усіма суб'єктами права.

Правовий порядок може бути національним – діє на рівні однієї держави; міждержавним (інтеграційним) – діє на рівні, кількох країн, чи об'єднання країн, наприклад ЄС; міжнародним або світовим – діє на всесвітньому рівні.

Кожна держава формує власний національний режим правопорядку, який базується на специфіці національної системи права. Усі означені правопорядки розкриваються через ознаки, принципи, функції, зміст, структуру.

Ознаками національного правового порядку є:

соціальне підґрунтя. Правопорядок виступає системою забезпечення цілісності і життєдіяльності суспільства, виражається як його правова упорядкованість, захищеність, безпека;

закладається в правових нормах у процесі нормотворчості, тобто є формально закріпленим;

формується в умовах реалізації принципів верховенства права й верховенства закону;

функціонування правопорядку забезпечується завдяки реальному втіленню норм права та його основних принципів в суспільно-правову практику через чіткий механізм правового регулювання на всій території держави;

функціонує, як правило, через систему правових відносин, правомірної та іншої юридично значущої поведінки суб'єктів суспільних відносин, будь-яких видів правової активності;

потребує ефективної діяльності органів та інститутів громадянського суспільства і держави в усіх правових формах;

створює сприятливі умови для реалізації суб'єктивних прав та виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків;

підтримує стан рівноваги правової системи суспільства, забезпечує рівновагу між інтересами громадянського суспільства і держави, особи і суспільства;

спирається на суспільні гарантії, зокрема на підтримку інститутів громадянського суспільства, саме політичних організацій, громадських об'єднань, преси, релігії, забезпечується усіма засобами держави, й зокрема за допомогою правового примусу. Саме на державу покладено відповідальність за реальний стан правопорядку в своїх територіальних кордонах.

Отже, національний правопорядок носить комплексний характер. Він бере

початок з біологічної організації соціалізованої людини, якій притаманний потяг до порядку. Його нормативною базою є право і правова законність. Необхідність формування і підтримання правопорядку зумовлюється двома зустрічними інтересами - громадянського суспільства і держави, їх основними законами і тенденціями правового розвитку.

Основою правопорядку є громадянське суспільство, адже саме воно об'єктивно відчуває потребу в упорядкуванні його суспільного життя, збереження її безпеки, організованості, стійкому та ефективному функціонуванні за допомогою соціальних та правових норм. За умови сприятливого правопорядку, підвищується ефективність функціонування економіки, досягається гармонія в діях законодавчої, виконавчої і судової влади, активно діють та розвиваються різноманітні громадські організації, гарантується вільний розвиток людини, забезпечується задоволення її духовних і матеріальних потреб. Громадянське суспільство протиставляє себе безладності, анархії та безсистемності, формує соціальні та морально - етичні норми, спрямовані на зміцнення соціального і правового порядку.

У свою чергу, держава об'єктивно зацікавлена у правовому забезпеченні власної діяльності, яка полягає у виконанні власних завдань і функцій та у правових взаєминах з громадянським суспільством. Правова держава не терпить хаосу, анархії та сваволі, адже це прямо суперечить можливості нормального функціонування. В умовах стабільного правопорядку зміцнюється виконавча дисципліна всіх владних структур держави і їх посадових осіб, успішно проводиться зовнішньополітична діяльність. Правовий порядок і правова законність виступають правовим підґрунтям і засобами функціонування державної влади та демократії.

Отже, правопорядок як загальнодержавне явище, є способом правового життя суспільства, у просторі якого перебувають усі суб'єкти права, які зацікавлені у стабілізації, підтриманні рівноваги між інтересами громадянського суспільства і держави, створенні необхідної безпеки, тобто такого стану, коли можна передбачати рішення юридичних ситуацій і розраховувати на гарантування здійснення прав. Антиподом правопорядку є свавілля і беззаконня, хаос і безладдя.

Щодо змісту правопорядку, то, на нашу думку, найбільш вдалим є визначення правового порядку як системи правових і не правових елементів, властивостей, ознак, процесів, що сприяють втіленню у реальність права, правових відносин та правомірної поведінки.

Теорія права виділяє наступні види змісту правопорядку:

матеріальний зміст. Я являє собою систему реальних упорядкованих відносин у громадянському суспільстві з обов'язковою правомірною поведінкою учасників цих відносин, як фізичних так і юридичних осіб, як результат їх об'єктивної потреби. У матеріальному змісті правопорядку

виражається закономірність виникнення, розвитку і функціонування правопорядку в процесі суспільних правовідносин. Отже, матеріальний зміст правопорядку - це умови для координованих дій суб'єктів права та учасників правопорядку, юридичний, або як його ще називають державно-правовий зміст - це чітка, формально закріплена система реалізованих прав, обов'язків, відповідальності громадян за допомогою правових засобів через виражену в них волю держави. Тобто, юридичний зміст правопорядку - це результат координованих дій суб'єктів права та учасників правопорядку.

Структура правового порядку - це система, суть якої полягає у єдності та одночасному поділі системи правових і не правових елементів, властивостей, ознак, процедур та процесів. Позаяк правопорядок, як і саме

право є категорією динамічною, що перебуває у постійному розвитку, то кількість та якість його елементів може змінюватися, набувати нових властивостей або втрачати старі, створювати певні стани, переходити з одного стану в інший. Однак це не виключає наявності структури правового порядку, що слугує його каркасом.

Основні структурні елементи правопорядку:

інституціональний елемент. Тобто мається на увазі суб'єкти права та учасники правопорядку. До них відносяться громадяни, суспільство; інститути правоохоронної та правозастосовної діяльності, державні органи загальної компетенції (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації) та державні органи спеціальної компетенції (прокуратура, органи внутрішніх справ); органи місцевого самоврядування; недержавні формування та організації громадянського суспільства; документальний, або формальний елемент. Передбачає наявність певної системи нормативно-правових актів: нормативно-правові акти, акти реалізації права, правозастосовні акти, акти тлумачення права, тобто системи формальних джерел права, у межах якої організуються і функціонують громадянське суспільство і держава. Кожний із вказаних видів правових актів відіграє свою роль у творенні правового порядку; ідеологічний елемент. Суть його полягає у наявності певного образу, загального уявлення та розуміння правопорядку, який виробляється в свідомості індивіда і складається в результаті поєднання раціонального й ідеального уявлень та образів про упорядкування правом суспільного життя; функціональний елемент. Він передбачає те що: а) правові відносини створюють правовий порядок і водночас самі відновлюються на основі мінливої самоорганізації суспільства і динаміки правового порядку; б) наявні механізми правореалізації; в) правомірна поведінка суб'єктів права/учасників правопорядку; комунікативний (інтегральний) елемент. Передбачає наявність процедурно-процесуальних форм здійснення та оформлення зв'язків між різними суб'єктами права та учасниками правопорядку, інституціями у сфері його забезпечення, з

соціальним порядком, з міждержавним та міжнародним правопорядком.

Правапорядку як явищу, притаманні певні функції, у виконанні яких полягає його покликання.

Функції правового порядку – це основні напрями формування і підтримання стабільного правового стану системи суспільних відносин. Функції правапорядку визначаються як призначенням самого права, так і самостійним впливом правапорядку на функціонування суспільства і права: стабілізаційна функція полягає у протистоянні зовнішнім чинникам руйнівного характеру таким як правовий нігілізм, волюнтаризм, правопорушення, зловживання правом. Також гарантує збереження і розвиток власної якісної визначеності, відкритості впливу позитивних чинників, що його забезпечують - розвиток демократії, вдосконалення законів, зміцнення правозаконності, поліпшення діяльності судової системи, правоохоронних органів; компромісна функція, завданням якої є підтримання злагоди в суспільстві та припинення конфліктів, їх згладжування; корекційна функція забезпечує своєчасне коригування внутрішніх зв'язків і відносин усередині правапорядку на різних структурних рівнях його впорядкування; оціночно-орієнтувальна забезпечує орієнтування на збереження правових цінностей і вироблення правомірних установок; комунікативна функція полягає у підтриманні, координації та узгодженні зовнішніх зв'язків із суспільним порядком, з іншими сферами суспільних відносин; виховна функція забезпечує якісний вплив на правосвідомість індивідів у плані формування поваги до прав суб'єктів та учасників правовідносин.

Єдиним способом ефективного функціонування та розвитку правапорядку є його систематичне вдосконалення та адаптація до сучасних норм та принципів права [31].

Систему принципів правапорядку як загальноприйнятих норм-ідей найвищого авторитету становлять принципи права, що забезпечують єдність права, його інститутів та правової системи, гарантують верховенство права, забезпечують рівність усіх суб'єктів права перед законом та перед судом. Гарантують презумпцію невинуватості та інші спеціальні принципи, що органічно взаємодіють з основними принципами права як нормативною основою правапорядку. Усі принципи ґрунтуються на таких загальнолюдських цінностях права як гуманізм, демократизм, справедливість, свобода, рівність, тощо.

Отже, такі юридичні категорії як право, правова законність, правовий порядок та демократія є явища взаємозумовлені, тобто такі, що не можуть повноцінно існувати одне без одного. Якщо право, правова законність, правовий порядок - це певні рівні, зрізи правової матерії, які можна розглядати як її початок, динамічну частину і кінцевий результат, то демократія є умовою для їх якісного функціонування.

Право і правовий порядок часто співвідносяться як юридична основа, тобто власне право, і результат його дії, що виражається у вигляді правопорядку.

Право є системою норм, що регулюють суспільні відносини задля встановлення правопорядку; слугує способом формування та закріплення його норм; зумовлює нормативне забезпечення функціонування правопорядку; виступає в якості первинного засобу правового впливу на суспільні правовідносини, що стали предметом правового регулювання; визначає можливість правового регулювання суспільних відносин; слугує гарантією правопорядку у разі вчасного та якісного оновлення норм права відповідно до вимог суспільного розвитку.

Правовий порядок є громадянським порядком, що ґрунтується на нормах права, поза якими і без яких він неможливий; є способом реалізації норм права у житті і є кінцевим результатом дії права, визначає рівень упорядкованості суспільних відносин правом. Також характеризує дієвість правового регулювання суспільних відносин та завдяки нормативності виступає певним засобом подолання прогалин та колізій в системі норм права.

Правова законність і правовий порядок співвідносяться як засіб установлення правового порядку (правова законність) і впорядкована дійсність, наслідок дії правової законності (правовий порядок) [31].

Отже, на основі проаналізованого слід зазначити, що правова законність це галузь фактичного і належного, це одночасно принцип, метод діяльності і режим правових дій і відносин, спосіб встановлення правопорядку та якісний показник, що визначає рівень правопорядку у суспільстві. І можлива правова законність і правовий порядок тільки в умовах верховенства права і верховенства закону.

Висновки. Отже. принцип верховенства права є пріоритетним у правовій державі, що зафіксовано в статті 8 Конституції України, а конкретизовано у правових позиціях Конституційного Суду України, в чинному законодавстві, в правозастосовчій практиці. Принцип верховенства закону прямо не зафіксований в Конституції, проте це зроблено в інший спосіб, що дає підстави стверджувати про існування відповідного конституційного принципу. Сприйняття верховенства закону як конституційного принципу зумовлене основними характеристиками самих законів як правових актів.

Зміст принципу верховенства права, полягає у підпорядкованості держави та її інститутів праву, однак аналізуючи різні підходи до змісту принципу верховенства права розуміємо, що це поняття настільки багатогранне та і складне, що робить безперспективними будь-які спроби дати уніфіковану дефініцію. Втім, можна безсумнівно стверджувати, що утвердження верховенства права можливе за умов, коли в суспільстві втілюються в життя повага до прав і свобод людини; рівноправність та рівність усіх перед законом;

верховенство Конституції; розподіл влади; законність; заборона державного свавілля; юридична визначеність; пропорційність між метою і засобами її досягнення; незалежність суду і суддів тощо.

Принцип верховенства закону скоріш мислиться як складова принципу верховенства права і як юридична гарантія законності передбачає дотримання таких вимог: обов'язкова нормативна урегульованість законами суспільних відносин, ефективна діяльність спеціальних органів, на яких покладений обов'язок щодо контролю за дотримання законів, притягнення до юридичної відповідальності за порушення гарантованих норм.

Визначаючи співвідношення принципів верховенства права та верховенства закону, відзначимо, що зміст верховенства права знаходить своє втілення у цілому ряді його складових ознак, в тому числі: принципі рівності, справедливості, правової законності, правової визначеності, принципі мінімальної достатності правового регулювання суспільних відносин і загальності права, принципі пов'язаності держави правами і свободами людини і громадянина, позапартійності права, його певної самостійності щодо політичних сил і його деідеологізації, відносної самостійності щодо судової та виконавчої влади, верховенство Конституції і законів України.

Що ж до принципу верховенства закону, то його суть полягає в тому, що провідна роль в правовій системі, зокрема, в системі джерел права, відводиться закону, який має вищу юридичну силу відносно інших нормативних актів. Тобто принцип верховенства закону означає тільки співвідношення закону та інших нормативно-правових актів.

У країнах західного континентального права юридична наука та правова доктрина завжди розрізняла поняття «закон у матеріальному змісті», тобто будь-яку норму, що виходить від держави незалежно від форм її викладу, і «закон у формальному змісті». Тобто закон за цією теорією має бути наповнений матеріальним змістом і витриманий у формальному. Тому у західній теорії не виділяють принцип верховенства закону як окрему категорію, у більшості європейських держав принцип верховенства закону практично у повному обсязі відповідає терміну «законність». Це вважаємо цілком правильним, адже право не обмежується лише законом, який є лише однією з його форм, а включає й інші джерела, відтак верховенство права поняття більше за обсягом та змістом.

Застосування принципів верховенства права і верховенства закону викликає суперечки не тільки на теоретичному рівні. У національній свідомості ще не повністю подолані радянські стереотипи, за якими пріоритетною вважалася концепція верховенства закону, що тепер викликає певний конфлікт між верховенством права та верховенством закону.

Принцип верховенства закону є невід'ємною складовою принципу верховенства права в демократичній правовій державі, змістовним та

визначальним принципом побудови системи джерел права. Ці юридичні категорії увібрали у себе досвід розвитку суспільних відносин протягом усієї історії людства, і продовжують вбирати, тому вони є поняттями динамічними, які постійно перебувають у певному русі, спрямованому на постійне покращення і вдосконалення, що постійно підтверджує практика Європейського суду з прав людини.

При співвідношенні принципів верховенства права і верховенства закону з іншими суміжними поняттями («законність», «правова держава», «принцип справедливості», «принцип рівності» тощо), можемо стверджувати, що найближчий за змістом принцип законності із принципом верховенства закону, адже останній є гарантією і однією із домінант режиму законності, а принципи справедливості та рівності є складовими верховенства права. І тільки утвердження принципів верховенства права і верховенства закону є підґрунтям, фундаментом правової держави, становлення якої є результатом такої реалізації.

Для забезпечення реальної дії принципів верховенства права і верховенства закону важливу роль відіграє єдність і однозначність розуміння

закону, яка може досягатися завдяки тлумаченню закону як важливого інструменту пізнання, реалізації й удосконалення права. Особливо важливим є офіційне нормативне тлумачення, яке в Україні може здійснювати лише Конституційний Суд України.

Таким чином, принципи верховенства права та верховенства закону - це основні, базові принципи, без яких не можливе функціонування правової держави. Дані принципи перебувають у тісному зв'язку з внутрішніми характеристиками права та законів. Одночасно вони є як властивостями права, так і безпосереднім регулятором відносин суб'єктів права.

Verweise / References

Chapter 1.

1. Siaska I. Conceptual model of formation of ecological competency of future teachers of natural **sciences**. *Scientific Journal of Polonia University*. Czestochowa, 2020. Vol 41. No 4. P. 71–79.
2. Сяська І. Специфічні принципи організації екологічної освіти і виховання в закладах вищої педагогічної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2020. Вип. 27. Т. 4. С. 259–263.
3. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? *Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*. 2011. Вип 3. Т. 1. С. 339–344.
4. Якубовски М. А. Математическое моделирование профессиональной деятельности учителя: монография / под ред. И. М. Козловской. Львов: Евросвіт, 2003. 428 с.
5. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.
6. Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2009. 42 с.
7. Ипполитова Н., Стерхова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация. *General and Professional Education*. 2012. № 1. Р. 8–14.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ: Абрис, 1997. 416 с.
9. Слободчиков В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры. *Новые ценности образования: культурные модели школ*. Москва, 1997. Вып. 7. С. 177–184.

Chapter 2.

1. On Higher Education. № 1556-VII. (2014). [in Ukrainian].
2. On Education. № 38-39. (2017). [in Ukrainian].
3. The concept of a new Ukrainian school. № 988-r. (2016). [in Ukrainian].
4. The concept of development of digital competencies. № 167-r. (2021). [in Ukrainian].

5. On approval of the standard of higher education in specialty 051 Economics for the first (bachelor's) level of higher education. № 1244. (2018). [in Ukrainian].
6. About the statement of the standard of higher education on a specialty 051 Economics for the second (master's) level of higher education. № 382. (2020). [in Ukrainian].
7. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2021). *Description of the framework of digital competence for the citizens of Ukraine*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Bolyubash, N.M. (2009). Teoretychni zasady formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh ekonomistiv [Theoretical principles of formation of professional competence of future economists]. *Scientific works [Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex]*. Ser.: Pedagogy, 99 (112), 88-95. [in Ukrainian].
9. Gavrilova, L.G., Topolnyk, J.V. (2019). Tsyfrova kul'tura, tsyfrova hramotnist', tsyfrova kompetentnist' yak suchasni osvichni fenomeny [Digital culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena]. *Information Technologies and Teaching Aids*, 5(43), 1-14. [in Ukrainian].
10. Gura, A.A. (Eds.) (2016). *Modern trends in economic education in Ukraine*. Modernization of the structure and content of economic education on the basis of the competence approach. Kharkiv.
11. Husak, L.P., Hulivata, I.O. (2017). Teoretychni aspekty formuvannya matematychnykh kompetentnostey maybutnikh ekonomistiv [Theoretical aspects of the formation of mathematical competencies of future economists]. *Scientific Herald of Uzhgorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*, 1(40), 78-80. [in Ukrainian].
12. Zaporozhtseva, Yu.S. (2019). Informatsiyno-tsyfrova kompetentnist' yak skladnyk suchasnoho navchal'no-vykhovnoho protsesu [Information and digital competence as a component of the modern educational process]. *Innovative pedagogy*, 12(1), 79-82. [in Ukrainian].
13. Kubanov, R. (2014). Vymohy do profesiynoyi pidhotovky fakhivtsiv ekonomichnykh spetsial'nostey ta yikh realizatsiya v osvith'omu protsesi vyshchoho navchal'noho zakladu [Requirements for professional training of specialists in economic specialties and their implementation in the educational process of higher education]. *Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Ser.: Pedagogy*, 2, 294-301. [in Ukrainian].
14. Naugolnikova, O.M. (2016). Systema profesiynoyi pidhotovky maybutnikh ekonomistiv u SSHA [The system of professional training of future economists in the United States]. *Pedagogy and Psychology*, 52, 291-301. [in Ukrainian].

15. Nikolina, I., Gulivata, I. (2020). Modelyuvannya kiberzlochynnosti yak zahrozy tsyfrovizatsiyi ekonomiky [Modeling of cybercrime as a threat to digitalization of the economy]. *Computer-integrated technologies: education, science, production*, 39, 190-196. [in Ukrainian].
16. Ovcharuk, O. (2020). Yevropeys'ka stratehiya vyznachennya rivnya kompetentnosti u haluzi tsyfrovyykh tekhnolohiy: ramka tsyfrovoyi kompetentnosti dlya hromadyan [European strategy for determining the level of competence in the field of digital technologies: a framework of digital competence for citizens]. *Educational Dimension*, 55, 25-36. [in Ukrainian].
17. Oleshko, A.A., Usatenko, A.A. (2019). Formuvannya ta rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti personalu [Formation and development of digital competence of personnel]. *Investments: practice and experience*, 23, 16-19. [in Ukrainian].
18. Poyasok, T.B. (2009). Systema zastosuvannya informatsiynykh tekhnolohiy u profesiyniy pidhotovtsi maybutnikh ekonomistiv [The system of sustenance of information technologies in professional training of future economies]. Kremenichuk: P.P. Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian].
19. Priydak, T.B., Yalovega, L.V., Lega, O.V., Misnik, T.G., Zorya, S.P. (2019). Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti yak umova zabezpechennya konkurentospromozhnosti maybutnikh ekonomistiv [Development of digital competence as a condition for ensuring the competitiveness of future economists]. *Information Technologies and Teaching Aids*, 5(73), 28-43. [in Ukrainian].
20. Filippova, L.L., Tverezovskaya, N.T. (2010). Vymohy do fakhivtsya ekonomichnoho profilyu [Requirements for a specialist in economic profile]. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ser.: Pedagogy Psychology. Philosophy*, 155(1), 77-84. [in Ukrainian].
21. Khomik, O.M. (2021). Vykorystannya elektronnykh sotsial'nykh merezh dlya formuvannya upravlins'koyi kul'tury maybutnikh ekonomistiv [The use of electronic social networks to form the management culture of future economists]. *Information technologies and teaching aids*, 1(51), 95-102. [in Ukrainian].
22. Batalla, J.M., Rimbau, E., Serradell, E. (2014). E-learning in Economics and Business, RUSC. *Universities and Knowledge Society Journal*, 11(2), 3-11.
23. Carretero, S., Vuorikari, R., Punie Y. (2017). *DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
24. Ferrari, A. (2012). *Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks*. Luxembourg: Publication office of the EU. European Union.
25. The Europass documents, <http://surl.li/xkih>.

26. Husak, L.P., Levchuk, O.V. (2018). Rol' informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u protsesi formuvannya matematychnoyi kompetentnosti maybutnikh ekonomistiv [The role of information and communication technologies in the process of forming the mathematical competence of future economists]. *Scientific Herald of Uzhgorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*, 1(42), 49-52. [in Ukrainian].

27. Lysak, I.V. (2017). Novyye obrazovatel'nyye tekhnologii kak sredstvo preodoleniya tsifrovogo razryva [New educational technologies as a means of overcoming the digital divide]. *Modern science-intensive technologies*, 7, 129-135.

Chapter 3.

1. Википедия, свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5

(Дата обращения: 13.05.2022)

2. Князян М. О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки : автореф. дис. д-ра пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 44 с.

3. Анатолій Рацул, Тетяна Довга, Анжела Рацул. *Педагогіка: інформативний виклад* : навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: КНТ, 2015. 320 с. URL:

https://pidru4niki.com/88629/pedagogika/individualni_zavdannya (Дата обращения: 13.05.2022)

4. М.Я. Нагірняк, Н.І. Мачинська. Практичні аспекти організації навчального процесу у вищому навчальному закладі. Вісник ЛДУ БЖД № 5, 2011. С. 191-196 URL: <https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/files/33.pdf> (Дата обращения: 13.05.2022)

5. Новакова В.С. . Досвід використання індивідуальних навчально-дослідницьких завдань як засобу реалізації контекстного навчання фармацевтів. Сучасні освітні технології (проектне навчання). Конкурс «Педагогічний оскар», 2021. 27 с. URL: <https://college.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%92.-%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf>

(Дата обращения: 13.04.2022)

6. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. Київ :

Центр учбової літератури, 2007. 232 с

7. Гришук В.К., Жидецький Ю.Ц., Мачинська Н.І. та ін. Методичні рекомендації щодо організації навчального процесу за кредитномодульною системою у Львівському державному університеті внутрішніх справ. Львів: ЛьвДУВС, 2008. 36 с.

8. Юрчик А. І., Марчук Н. А. Впровадження сучасних новітніх технологій навчання при викладанні дисципліни «вища математика» / Професійно-прикладні дидактики, 2016. С. 184-191. URL: <http://pad.pdatu.edu.ua/article/download/121553/116612> (Дата обращения: 13.04.2022)

9. Марчук Наталія. Інноваційні та сучасні педагогічні методи викладання математичних наук. Редакційна колегія, збірник наукових праць третьої міжнародної науково-методичної конференції «Проблеми підготовки фахівців аграріїв у навчальних закладах вищої та професійної освіти», частина 2, Кам'янець-Подільський, 2019. С. 19-22 URL: https://www.researchgate.net/profile/Aleksandr-Spolnik/publication/338096177_ROL_FIZIKI_V_PIDGOTOVCI_FAHIVCIV_AGR_OPRONISLOVOGO_KOMPLEKSU/links/5dfdd6cc299bf10bc36bd237/ROL-FIZIKI-V-PIDGOTOVCI-FAHIVCIV-AGROPROMISLOVOGO-KOMPLEKSU.pdf#page=19 (Дата обращения: 13.04.2022)

10. Сисоєва С.О., Мачинська Н.І. Загальнопедагогічна підготовка майбутнього вчителя у педагогічному коледжі: технологічні аспекти: навч.-метод. посіб. Київ : Міленіум, 2006. 154 с

Chapter 4.

1. Studfiles. Файловий архів студентів. URL: <https://studfile.net/preview/5605674/page:2/> (Дата звернення: 26.05.2022)

2. Синчук І.В. Шляхи реалізації міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків на уроках теоретичного навчання URL: <http://cplas.cv.ua/?p=1778> (Дата звернення: 27.05.2022) 3. Крикун Н. В., Коломієць Ю. В. Класифікація міжпредметних зв'язків. Publishing house Education and Science s.r.o. Педагогические науки / 2. Проблемы подготовки специалистов URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009_/Pedagogica/52574.doc.htm (Дата звернення: 27.05.2022)

4. Колісник Н. В. Теоретичне вивчення типів міжпредметних зв'язків в навчанні та засобів їх реалізації. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:f->

tg_z8cw9kj:journals.nubip.edu.ua/index.php/pedagogica/article/download/3017/2944+&cd=6&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (Дата звернення: 27.05.2022)

5. Малецька С.А. Інтегроване навчання як чинник оптимізації природничо-математичних дисциплін. URL: <http://timso.koippo.kr.ua/hmura10/intehrovane-navchannya-yak-chynnyk-optymizatsiji-pryrodneycho-matematychnyh-dystsyplin> (Дата звернення: 27.05.2022)

6. Білецька А.В. Роль міжпредметних зв'язків при навчанні учнів математики URL: <https://naurok.com.ua/rol-mizhpredmetnih-zv-yazkiv-pri-navchanni-uchniv-matematiki-131717.html> (Дата звернення: 27.05.2022)

7. Юрчик А.І., Марчук Н. А. Впровадження сучасних новітніх технологій навчання при викладанні дисципліни «Вища математика» / Професійно-прикладні дидактики, 2016. С. 184-191. URL: <http://pad.pdatu.edu.ua/article/download/121553/116612> (Дата звернення: 27.05.2022)

Chapter 5.

1. Зотов А. В. Атлетична гімнастика: навчальний посібник / А. В. Зотов, В. І. Терещенко. –К., 2004,- 16с.

2. Лавренюк В. С. Удосконалення силових здібностей студентів у навчальному процесі з фізичного виховання / Лавренюк В. С. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. – Харків: ХДАДМ, 2011. – №6. – С.74- 76.

3. Гах Р. Атлетична гімнастика в системі фізичного виховання студентів-економістів другого року навчання / Гах Р. // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. – №1(21), 2013. – С.153-156.

4. Фаворитов В. М. Розвиток силових якостей юнаків засобами атлетичної гімнастики /В.М. Фаворитов, В.А. Пономарьев, В.М. Папуча// Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2009. – №1. – С.144-152.

5. Ханікянц О. Атлетична гімнастика як засіб профілактики порушень постави студентської молоді / О. Ханікянц, В. Максим // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. – №1 (17), 2012. – С.108- 112.

6. Антіпова Ж.І., Чертов І.І. Розвиток силових здібностей у студентів закладів вищої освіти. - Збірник наукових праць ЛОГОС, 2020. С. 71-73.

7. Антіпова Ж.І., Шурхал Л.О. Оздоровча гімнастика для студенток на

заняттях з фізичного виховання. - Збірник наукових праць ЛОГОС, 2021. С.93-96.

Chapter 6.

1. Авер'янова Н., Воропаєва Т. Становлення і розвиток цілісної особистості в контексті сучасних трансформацій українського суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. Вип. 10. К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. С. 47–51.
2. Андрусів С. М. *Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.* Тернопіль: Джура, 2000. 340 с.
3. Ассман Я. *Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности* / Пер. с нем. М.М. Сокольской. М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
4. Барретт М., Рязанова Т., Воловикова М. *Развитие национальной, этнолингвистической и религиозной идентичности у детей и подростков.* М.: Издательство Института психологии РАН, 2001. 196 с.
5. Бауман З. *Индивидуализированное общество.* М.: Логос, 2002. 324 с.
6. Бергер П., Лукман Т. *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания.* М.: «Медиум», 1995. 323 с.
7. Волович О., Воропаєва Т. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців. *Стратегічні пріоритети.* 2007. №4. – 5. С. 86–90.
8. Воропаєва Т. Трансформація національної ідентичності громадян України (1991–2001 рр.). *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка, «Серія Українознавство»*. Вип. № 6. К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. С. 12–17.
9. Воропаєва Т. Українство та європейські цінності. Від Революції на граніті до Революції Гідності: ціннісний вимір. *Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді: монографія.* К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 96–144.
10. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. *Идентичность: философский и психологический анализ.* К.: ООО «Арт-Пресс», 1999. 466 с.
11. Гнатюк О. *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність.* К.: Критика, 2005. 528 с.
12. Грицак Я. *Страсті за націоналізмом. Історичні есеї.* К.: Критика, 2004. С. 188–197.
13. Джеймс Уильям. *Личность. Психология личности : тексты* / под ред. Юлии Гиппенрейтер, Андрея Пузыря. М.: Изд-во МГУ, 1982. 288 с.
14. Кислюк К. *Українська ідентичність: історико-культурні ретроспективи*

та сучасні перспективи. *Філософська думка*. 2018. №3. С. 48–65.

15. Киященко Л.П., Моисеев В.И. *Философия трансдисциплинарности*. М.: ИФРАН, 2009. 205 с.

16. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 60. С. 3–11.

17. Мид Д. Интернализированные другие и самость. *Американская социологическая мысль* / Сост. Е. И. Кравченко. М.: Изд-во МГУ, 1994. 496 с.

18. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. Т. 15. №1. С. 3–19.

19. Рикер П. *Я-сам как другой* / пер. с фр. Б. М. Скуратова. М.: Изд-во гуманитарной литературы, 2008. 416 с.

20. Рыжакова С. И. Каноны национальных культур: опыты Голландии, Дании и Латвии 2000-х годов. *Этнографическое обозрение*. 2011. №3. С. 76–88.

21. Рябчук М. *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення*. К.: Критика, 2000. 303 с.

22. Сергійчук В., Піскун В., Воропаєва Т. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти. *Фундаментальні орієнтири науки*. К., 2005. С. 24–53.

23. Сміт Е. *Національна ідентичність* / З англ. пер. Петро Таращук. К.: «Основи», 1994. 224 с.

24. Степико М. Т. *Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія*. К.: НІСД, 2011. 336 с.

25. Фрейд З. *Психология масс и анализ человеческого «Я»*. М., 1925. 98 с.

26. Хантингтон С. *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности* / Пер. с англ. А. Башкирова. М.: ООО«Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. 635, [5] с.

27. Berry J.W. Acculturation and psychological adaptation: review. *Journeys into cross-cultural psychology: Selected papers from the 11th International conference of the International association for cross-cultural psychology held in Liege, Belgium*: Swets & Zeitlinger, 1994. P. 129–141.

28. Cinnirella M. Exploring temporal aspects of social identity: the concept of possible social identities. *European Journal of Social Psychology*. 1998. No.28.2. P. 227–248.

29. Erik H. Erikson. *Identity and the Life Cycle. Selected Papers*. New York: International Universities Press, 1959.

30. Fukuyama F. *Identity: The demand for dignity and the politics of resentment*.

Farrar: Straus and Giroux, 2018.

31. Haslam C., Holme A., Haslam S.A., Iyer A., Jetten J., & Williams W.H. Maintaining group memberships: Social identity continuity predicts well-being after stroke. *Neuropsychological Rehabilitation*. 2008. No.18 (5/6). P. 671–691.

32. Iyer A., & Jetten J. What's Left Behind: Identity Continuity Moderates the Effect of Nostalgia on Well-Being and Life Choices. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2011. No. 101(1). P. 94–108.

33. Kuzio Taras. *Ukraine. State and national building*. Routledge Studies of Societies in Transition. London and New York: Routledge, 1998.

34. Melucci A. Challenging Codes: *Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

35. Melucci A. Getting Involved: Identity and Mobilization in Social Movements. *International Social Movement Research*. 1988. P. 329–348.

36. Pizzorno A. Some Other Kind of 'otherness': A critique of Rational Choice Theories. *Development, Democracy and the Art of Trespassing* / Edited by A. Foxley, M. McPherson, G. O'Donnel. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1986. P. 355–373.

37. Smith, Anthony D. National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs*. 1992. No. 68.1. P. 55–76.

38. Smith Anthony D. *Theories of Nationalism*. New York: Harper and Row, 1971.

39. Tajfel H. Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*. 1982. No. 33. P. 1–39.

40. Tajfel H. Turner J. C. The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations* / Ed. by S. Worchel, W. G. Austin. Chicago: Nelson-Hall, 1986. P. 7–24.

41. Turner J.C. Some current issues in research on social identity and self categorization theories / N. Ellemers, R. Spears, B. Doosje (Eds.). *Social Identity*. Oxford: Blackwell Publishing, 1999. P. 6–34.

42. Voropayeva T. S. Formation of collective identity of citizens of Ukraine in the post-colonial period. *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. 2018. October, No. 27. P. 23–26.

43. Voropayeva T. The transformation of Ukrainian collective identity in the context of European Football Championship «Euro 2012». *Zwierciadło etnologiczne. Rocznik Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Szczecińskiego*. 2013. No.2. P. 207–214.

44. Voropayeva T.S. Civic-political identity in the context of consolidation of

ukrainian society. Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii (Rotterdam (The Netherlands), 30.11.2018). Warszawa, 2018. 96 str. S. 18–22. URL: http://конференция.com.ua/files/83_01_02.pdf

45. Voropayeva T.S. Transformations of the collective identity of Ukrainian citizens in 1991–2020. «*Erbe der europäischen Wissenschaft*» («*Heritage of European science*»: philosophy, philology, history, art history). MONOGRAPHIC SERIES «EUROPEAN SCIENCE». BOOK 2. PART 7. Karlsruhe: SWorld-NetAkhatAV, 2020. 196 p. P. 37–49, 175–178. URL: <https://www.sworld.com.ua/simpge2/sge2-07.pdf>

46. Voropayeva T.S., Averianova N.M. Transformations of the collective identity of Ukrainian citizens: integrative approach. *Global science and education in the modern realities '2020. Conference proceeding*. August 27, 2020. Seattle, Washington: «ISE&E» & SWorld in conjunction with KindleDP, USA. P. 402–405. URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/seccius3-19/32430-us03-112>, <https://www.sworld.com.ua/index.php/seccisge2-19/32558-sge2-081>

47. Voropayeva T.S. Formation of civil-political identity of citizens of Ukraine in 1991 – 2020. *Annali d'Italia*. 2020. №13. Vol. 2. P. 60–63.

48. Voropaieva Tetiana, Averianova Nina. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. No 7. P. 45–71. URL: <http://kmhj.ukma.edu.ua/>; <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/219654> ;

49. Wilber Ken. An Integral Theory of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*. 1997. No. 4.1. P. 71–92.

50. Wilber Ken. Introduction to Integral Theory and Practice: IOS Basic and the AQAL Map. *AQAL Journal of Integral Theory and Practice*. 2005. No.1.1. P. 2–38.

Chapter 7.

1. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С.18–36.

2. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект: Монография / В. В. Зирка. – Днепропетровск: ДНУ, 2004. – 294 с.

3. Зыкова И.В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 232 с.

4. Катагощина Н.А. Как образуются слова во французском языке /

Н. А. Катагощина. – М. : Высшая Школа, 1980. – 316 с.

5. Клименко Н. Ф. Словотвірний ланцюжок/ Н. Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. –980 с.

6. Коваленко Є. Рекламний дискурс: лінгвістичні аспекти вивчення / Є. Коваленко // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – 2009. – Вип. 19. – С. 314–319.

7. Конюхова Л. І. Сугестія тексту телереклами [Електронний ресурс] / Л. І. Конюхова – Режим доступу : <http://journal.kdpu.edu.ua/files/article/view/668613>.

8. Райлян С. В. Некоторые проблемы стилистического словообразования / С. В. Райлян, А. Я. Алексеев. – Кишинев, 1980. – 200 с.

9. Ткачук-Мірошніченко О. Є. Роль іконічного компоненту в англomовному рекламному дискурсі / О. Є. Ткачук-Мірошніченко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. – 2015. – Вип. 59. – С. 216 – 218.

10. Шепітько С. В. Загальнонаукова лексика як особливий семантико-стилістичний розряд у лексичному складі наукового тексту // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Київ : КНЛУ. – 2001. – Вип. 7. – С. 295 – 301.

11. Curzan A. Gender Shifts in the History of English / A. Curzan. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 203 p

12. Goffman E. The Arrangement between Sexes / E. Goffman // Theory and Society. – № 4. – 1977. – P. 301-331.

13. Grunig B. Les mots de la publicité / B. Grunig. – Paris: Editions du CNRS, 1998. – 366 p.

14. Lorber J. The Social Construction of Gender / J. Lorber, S. A. Farrel. – Newbury Park: Sage, 1991 – 235 p.

15. Mills S. Third Wave Feminist Linguistics and the Analysis of Sexism [Електронний ресурс] / S. Mills. – January, 2003. – Режим доступу : www.shu.ac.uk/daol/articles/open/2003/001/mills.html

16. Rice C. The Evolution of Gender in English. Workshop on Gender and Inflectional Class [Электронный ресурс] / C.Rice, D. Steinmetz. – University of Tromso. – May, 2000. – Режим доступу : http://www.hum.uit.no/a/rice/Current_Projects/EnglishGender

17. Schehr L.R. Parts of an Andrology. On Representations of Men's Bodies / L. R. Schehr. – Standford: Standford University Press, 1997. – 230 p.

18. Stoller S. Project: Existence, Difference and Construction. Outline of Feminist Phenomenology. [Електронний ресурс] / S. Stoller. – Режим доступу: www.kun.nVcvv/medewerkers/stoller.html

Список ілюстративного матеріалу

1. Cosmopolitan. – 2019 – № 1–12.
2. Cosmopolitan. – 2021. – № 1–4.
3. Elle. – 2021 – № 1–12.
4. Elle. – 2022 – № 1–3.
5. Harpers' Bazar. – 2021. – № 1–12.
6. Glamour. – 2021. – № 1–12.
7. Glamour. – 2022. – № 1–4.
8. Maxim. – 2021. – № 1–12.
9. Madame Figaro. – 2021. – № 1–12.
10. Madame Figaro. – 2022. – № 1–3.
11. Vogue. – 2021. – № 1–12.
12. Vogue. – 2022. – № 1–3.

Chapter 8.

1. Оніщенко Н.М. Юридична відповідальність держави перед особою. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія. К.: Юрид. думка, 2007. С. 90-123.

2. Львова О.Л. Ціннісні орієнтації у праві як фактор утвердження принципу верховенства права в Україні. Принцип верховенства права як принцип правової системи: проблеми теорії. Відп. ред. Н.М. Оніщенко. К. Юрид. Думка, 2008. С. 102-152.

3. Бенуа-Ромер Ф. Право Ради Європи: прямуючи до загальноєвропейського правового простору. К. К.І.С., 2007. 252 с.

4. Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community (2007/C 306/01)

i. URL: [http:// www. eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri](http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri)

5. Пухтецька А.А. Верховенство права як засадничий принцип європейського адміністративного простору (за матеріалами зарубіжних дослідників). Часопис Київського університету права. 2006. № 3. С. 73-79.

6. Доклад о верховенстве права: утвержден Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии (Венеция, 25–26 марта 2011 года) URL: [http:// www. eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri](http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri)

7. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія : пер. з англ. К.

: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2007. 208 с.

8. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. - Indianapolis: Liberty Classics, 1982. P. 102, 114.

9. Доклад о верховенстве права: утвержден Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии (Венеция, 25–26 марта 2011 года). URL: [http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDLAD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDLAD(2011)003rev-rus).

10. Оборотов Ю. Н. Верховенство права и продвижение к правовой гармонии. Введение в украинское право. 2-е изд., перераб. и доп. О. Юрид. л-ра, 2009. С. 146.

11. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України. Право України. 1999. № 1. С. 5.

12. Аверьянов В. Б. Проблеми забезпечення верховенства права у сфері виконавчої влади. Українське право. 2006. № 1. С. 7-10.

13. Козюбра М. І. Верховенство права - основоположний принцип правової і політичної систем України. Правова система України : історія, стан та перспективи. У 5т. Х., 2008. С. 163-164.

14. Сильченко Н.В. Проблеми верховенства закону, автореф. дис.... д. ю. н. Минск, 1993. С. 28-29.

15. Головатий С. Верховенство права: монографія: У 3-х кн. К. Фенікс, 2006. С. 182.

16. Waldron J. (2002) Is the Rule of Law an Essentially Contested Concept (in Florida), Law S Philosophi. 21 pp. 137.

17. Лобойко Л. М. Верховенство права у сфері кримінального судочинства. Матер. міжнар. наук. практ. конф. «Проблеми забезпечення прав людини в країні в світлі Загальної декларації прав людини», присвяченої 60-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини ООН URL: <http://www.minjust.gov.ua/udhra/conf-materials-07html>

18. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України. Українське право. 2006. № 1. С. 210–211.

19. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63.

20. Гальчинський А. Кінець єврофедералізму?! Дзеркало тижня. 2007. 3 лист.

21. Кельзен Г. Чисте правознавство: 3 дод. Проблема справедливості. К., 2004. 495 с.

22. Костицький М. В. Філософські питання верховенства права. Академічні читання. 6 червня 2007 р. К., 2007. Вип. 6. С. 3.

23. Гобс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Сочинения: В 2 т. М., 1991. Т. 2. С. 98-99.

24. Тодика Ю. Способи тлумачення конституції і законів України Конституційним судом/ Ю. Тодика // Вісник академії правових наук України. 2001. № 2. С. 52.

25. Юзьков Л.П. Верховенство Конституції і конституційність законів. Правова система України: теорія та практика. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. Київ, 7-8 жовтня 1993 року. К., 1993. С. 17-20.

26. Головатий С.П. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки. Право України. 2010. № 4 С. 206-219.

27. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія. у 2 кн. За заг. ред. Ю.С. Шемшученка; Кн. 1. Верховенство права, як принцип правової системи: проблеми теорії. Відп. ред. Н.М. Оніщенко. К. Видавництво «Юридична думка», 2008.. 344 с.

28. Головатий С. П. «Верховенство закону» versus «Верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2(33). С. 96-113.

29. Кампо В. Окрема думка. Рішення конституційного суду у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду). Офіційний вісник України. 2010. № 34. Ст. 1199.

30. Андросук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення і реалізації. Юридичний журнал. 2005. №5. С. 74-78.

31. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. URL: <https://textbook.com.ua/pravo/1474609929/s-11?page=1>

32. Теория государства и права. Элементарный курс. Крестовская Н.Н., Матвеева Л.Г. Харьков: «Одиссей», 2010. С.95.

SCIENTIFIC EDITION

MONOGRAPH
PROSPEKTIVE GLOBALE WISSENSCHAFTLICHE TRENDS
ERZIEHUNG, LEIBESERZIEHUNG UND SPORT, PHILOSOPHIE, PHILOGIE,
JURISPRUDENZ

PROSPECTIVE GLOBAL SCIENTIFIC TRENDS
EDUCATION, PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS, PHILOSOPHY, PHILOLOGY, JURISPRUDENCE
MONOGRAPHIC SERIES «EUROPEAN SCIENCE»
BOOK 11. PART 2

Authors:

Siaska I. (1), Hulivata I.O. (2), Husak L.P. (2), Marchuk N.A. (3),
Marchuk N.A. (4), Biryukov A.A. (5), Voropayeva T.S. (6),
Luchkevych V. (7), Pysmenna O. (8)

The scientific achievements of the authors of the monograph were also reviewed and recommended for publication at the international scientific symposium
«**Prospektive globale wissenschaftliche Trends '2022 / Prospective global scientific trends' 2022**»
(May 30, 2022)

The monograph is included in
International scientometric databases

500 copies
May, 2022

Published:
ScientificWorld -Net Akhat AV
Lußstr 13,
Karlsruhe, Germany

Monograph published in the author's edition

e-mail: editor@promonograph.org
<https://desymp.promonograph.org>

ISBN 978-3-949059-57-5

WINEXTAGE